Pamph.
Econ
Land
K.

3 1761 08260998 3

STUDIER ANGÅENDE DE SVENSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPEN

MED SÄRSKILD HÄNSYN TILL ETT ÅRHUNDRADES FÖRVALTNINGSPOLITIK PÅ LANTBRUKETS OMRÅDE

AKADEMISK AVHANDLING

AV

ERIK KEMPE

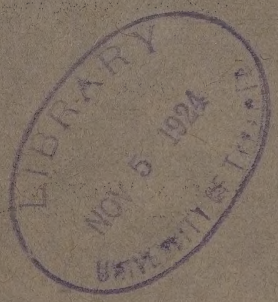

UPPSALA 1923
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

STUDIER ANGÅENDE DE SVENSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPEN

MED SÄRSKILD HÄNSYN TILL ETT ÅRHUNDRADES FÖRVALTNINGSPOLITIK PÅ LANTBRUKETS OMRÅDE

AKADEMISK AVHANDLING
SOM MED TILLSTÅND AV VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å LÄROSALEN N:R IV LÖRDAGEN DEN 3 NOVEMBER 1923 KL. 10 F. M.

AV

ERIK KEMPE

FILOSOFIE LICENTIAT AV NORRLANDS NATION

UPPSALA 1923
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

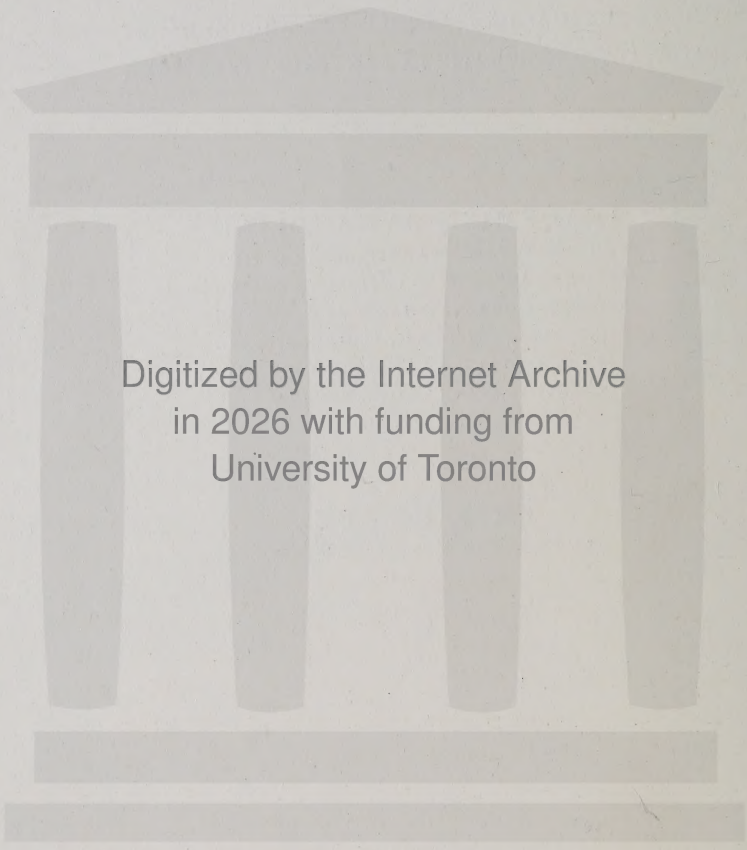
Digitized by the Internet Archive
in 2026 with funding from
University of Toronto

https://archive.org/details/studierangendede0000kemp

FÖRORD.

Föreliggande avhandling vill belysa några drag i svensk förvaltningspolitik under senare tid. Avsikten är att undersöka den utveckling, varigenom de svenska hushållningssällskapen i allt högre grad tagits i anspråk av staten vid dess åtgärder till jordbruksnäringens fromma. Från att vid sin uppkomst i början av 1800-talet huvudsakligen ha haft karaktären av små lantbruksakademier för länen intaga de numera med sina utskott, nämnder och tjänstemän en framstående plats inom den lokala lantbruksförvaltningen, och dessutom hava på sista tiden strävanden gjort sig gällande, som avse att samtidigt utveckla dem till ett slags jordbruksrepresentationer på bred demokratisk basis.

Avhandlingen består av två huvudpartier. Det första skildrar i ett inledande kapitel sällskapens förhistoria fram till 1809 och följer sedan deras öden till omkring 1914 genom trenne epoker. Huvudvikten är lagd på det organisatoriska och på den allmänna karaktären av deras verksamhet och ställning, särskilt inom statsförvaltningen samt i förhållande till de officiella myndigheterna. Den ekonomiska grundval, på vilken de haft att bygga, är samtidigt föremål för undersökning.

Som den andra huvudavdelningen kommer sedan en följd av redogörelser för speciella verksamhetsgrenar. Därvidlag avses att skildra alla former för hushållningssällskapens arbete i direkt samverkan med den officiella administrationen. Någon *uttömmande* behandling av deras »enskilda» åtgöranden

är däremot icke åsyftad, ehuru allt det väsentliga torde vara framhållet. Tyngdpunkten faller i denna avdelning alldeles avgjort på de sista decennierna, eftersom sällskapen dessförinnan endast i jämförelsevis ringa utsträckning blevo tagna i anspråk för statsförvaltningen.

I avsikt att belysa den relativa och absoluta betydelsen av sällskapens insatser på olika områden anföras talrika ekonomiska sifferuppgifter. Huvudsakligen hämtade ur de från 1882 först av lantbruksakademien, sedermera av lantbruksstyrelsen publicerade räkenskapssammandragen för hushållningssällskapen kunna de icke meddelas utan vissa reservationer. Nämnda oumbärliga källa är på grund av växlande bokföringsprinciper och vid olika tillfällen modifierad uppställning behäftad med brister, som måhända ej alltid kunnat helt övervinnas.

Att framställningen i huvudsak avslutats vid 1914 torde erfordra förklaring. Det medgives gärna, att det ur flera synpunkter hade varit önskvärt, om den förts fram i möjligaste mån till dags dato, då den skildrade utvecklingen ingalunda nått sin avslutning vid världskrigets utbrott utan alltjämt fortgår. Sistnämnda faktum medför dock, att icke heller, om här gjorts ett försök att framställa sällskapens plats inom statsförvaltningen under krigsåren och därefter, skildringen kunnat famna ett fullbordat utvecklingsskede. Vidare kan det icke förnekas, att 1914 även i föreliggande fall är en viktig milstolpe på vägen, ty kristidens exceptionella förhållanden ha ej undgått att starkt påverka deras verksamhet och ställning i olika hänseenden. Avgörande voro emellertid de praktiska skäl, som starkt talade för den företagna begränsningen.

Då flertalet av sällskapen stiftades omkring 1814, nå de minnesskrifter, som de allra flesta utgåvo till sina sekelfester, i sin skildring just fram till ifrågavarande tidpunkt. Visserligen äro dessa arbeten av synnerligen skiftande värde och omfattning, några åtminstone delvis författade av framstående vetenskapsmän och utarbetade med mycken omsorg,

andra tydligt vittnande om att pennan förts med mindre sakkunskap och vana. Men för denna avhandling ha de samtliga ehuru ej i lika hög grad varit till ovärderlig hjälp, och om de ej funnits, hade den förmodligen aldrig kommit till stånd. Det viktiga och synnerligen omfångsrika primärmaterial, som sällskapens tryckta och otryckta handlingar och protokoll utgör, hade det nämligen varit nästan hopplöst att söka bemästra, om ej förarbeten varit gjorda. När inga sådana funnits att tillgå, vilket är fallet beträffande de båda skånska länens, Västerbottens och i huvudsak även Gottlands hushållningssällskap, har det menligt inverkat på jämnheten i framställningen. För tiden efter 1914 finnas nu alls inga förarbeten av detta slag, samtidigt som materialet våldsamt sväller i omfattning och även av andra skäl är mera svårarbetat.

I en punkt har emellertid skildringen överskridit den anförda tidsgränsen. Under innevarande år har den länge aktuella frågan om sällskapens grundliga reformering i organisatoriskt hänseende nått sin — såvitt dömas kan — för lång tid definitiva lösning. Därför har det ansetts lämpligt att om också i något mera sammanträngd form följa utvecklingen härvidlag ända fram till utfärdandet av 1923 års grundstadgar, så mycket mer, som framställningen av denna utveckling ganska väl låtit sig isolera från sitt naturliga komplement, den skildring av sällskapens verksamhet och ställning efter 1914, vilken på anförda grunder ej blivit utförd.

I riksarkivet samt riksdagens och framför allt lantbruksakademiens arkiv har en del handskriftsmaterial blivit begagnat. I fråga om direkt använda tryckta källor och bearbetningar hänvisas till litteraturförteckningen. — Titlar på kommittébetänkanden ha i noterna blivit starkt förkortade. Stavning och interpunktion i citaten är moderniserad. Med rdr förstås alltid riksdaler riksgälds eller riksmynt.

De särskilda sällskapen ha från trycket låtit utgiva

nästan alla redaktioner av sina stadgar. På dessa hundratals små häften stöder sig i huvudsak — utan särskilda hänvisningar — redogörelserna för deras »konstitutioner» under olika tidsskeden. I monografierna över sällskapen äro nämligen stadgereferaten ej sällan bristfälliga, och endast i ett fåtal avtryckes den bokstavliga lydelsen för varje särskild tid in extenso.

För att ej över hövan tynga avhandlingen har jag i allmänhet sökt begränsa noterna till antal och storlek. Att emellertid i åtskilliga punkter för litet och stundom kanske också för mycket blivit medtaget, erkänner jag villigt.

Under större delen av min studietid har framlidne professor RUDOLF KJELLÉN varit min lärare. Till honom står jag i tacksamhetsskuld såväl i allmänhet för hans sällsport väckande undervisning som speciellt för impulsen till denna avhandling och för de synpunkter på ämnet, hans arbete om Skaraborgs läns hushållningssällskap givit mig. Till den skytteanska lärostolens nuvarande innehavare, professor AXEL BRUSEWITZ, liksom till docent GEORG ANDRÉN stannar jag i stor förbindelse för goda råd och välvilliga anvisningar i flera avseenden. Alla andra, ingen nämnd och ingen glömd, som på något sätt varit mig behjälpliga och underlättat mitt arbete, hembär jag likaledes mitt tack.

Uppsala i oktober 1923.

Erik Kempe.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Sid.

I. **Hushållningssällskapens förhistoria** . . . . 1—13

II. **Tiden till omkring 1840** . . . . . 14—37

a) Sällskapens tillkomst, de äldsta grundstadgarna m. m., s. 14—19.

b) De särskilda sällskapens konstitutioner, s. 19—26.

c) Sällskapens allmänna ställning och verksamhet, s. 26—37.

III. **Tiden från omkring 1840 till omkring 1890** 38—75

a) Reformsträvandena och 1848 års grundstadgar. Nya sällskap, s. 38—45.

b) De särskilda sällskapens konstitutioner, s. 45—51.

c) Sällskapens allmänna ställning och verksamhet, s. 51—75.

Ekonomi, s. 51—65. — Allmän karaktäristik av verksamheten, s. 65—70. — Förbindelser utåt, s. 70—75.

IV. **Tiden från omkring 1890 till omkring 1914** 76—131

a) Sällskapens allmänna ställning och verksamhet, s. 76—100.

Ekonomi, s. 77—85. — Allmän karaktäristik av verksamheten, s. 86—94. — Förbindelser utåt, s. 95—100.

b) Reformrörelser beträffande organisationen. 1910 och 1923 års grundstadgar, s. 100—131.

Motion i riksdagen 1898, s. 100—103. — Reformer i praktiken före 1910, s. 103 ff. — 1910 års grundstadgar samt anpassningen efter dem, s. 105—110, 121. — Motioner i riksdagen 1911—1918, s. 110—120. — 1918 års kommitté, s. 120—124. — Propositionen vid riksdagen 1922, s. 124—129. — Avgörandet 1923, s. 129 ff.

Sid.

V. Speciella verksamhetsformer . . . . . 132—225

a) Lantbruksriksdagarne, s. 132—139.
b) Lantbruksmöten och utställningar, s. 139—143.
c) Konsulenter och annan personal, s. 143—157.
d) Lantbruksundervisning, s. 157—168.
e) Jordbruks- och fiskeristatistik, s. 168—178.
f) Låneförmedling, s. 178—194.
g) Statspremieringar, s. 194—205.
h) Kontroll- och försöksanstalter m. m. dyl., s. 205—211.
i) Verksamhet av diverse slag, s. 211—225.

Bilagor . . . . . 226—251

Litteraturförteckning . . . . . 252—258

I.

Hushållningssällskapens förhistoria.

Med de fysiokratiska lärornas genombrott begynner en ny tid för det svenska jordbruket, som under det merkantilistiska tidevarvet intagit en relativt tillbakaskjuten ställning. Ett av de resultat, vartill den växande förståelsen för modernäringens betydelse och reformkrav i sinom tid ledde, var uppkomsten kring år 1800 av de nuvarande hushållningssällskapen. Redan långt dessförinnan spåras emellertid förelöpare till dem.[1]

Almquist har påvisat, att 1725 års ekonomikommission tänkt sig ett tillsättande av »vissa och förståndiga män i socknarna», vilka skulle verka för jordbrukets utveckling och tillse, att lag och förordning i hithörande delar tillämpades och följdes.[2] Av landshövdingarna, som hade att yttra sig över förslaget, ställde sig en del välvilliga till detsamma, medan flertalet kraftigt betonade de svårigheter, som skulle yppa sig vid dess omsättande i praktiken. Särskilt framhölls, att i de trakter, där adel och andra ståndspersoner saknades, skulle det visa sig nästan omöjligt att finna kvalificerade personer, villiga att åtaga sig de nya, oavlönade posterna. Regeringen lät också saken bero.

Trots alla synnerligen stora och uppenbara olikheter kan man på sätt och vis i detta projekt spåra den första upprin-

[1] Framställningen i detta kapitel grundar sig i första hand på J. A. Almquist's inledning till monografien över sörmlandssällskapet.

[2] Almquist, I, s. 2 ff.

nelsen till hushållningssällskapen. Principen för dem kan i största allmänhet sägas vara, att »lekmannaintresset» inom ett mindre område göres gagneligt för jordbruksnäringen genom organiserad verksamhet. Ett realiserande av det omförmälda förslaget hade ju inneburit någonting sådant.

Kammar- och ekonomideputationen vid riksdagen 1740—41 tog i förändrad och utvidgad form upp planerna från 1725. I överensstämmelse med dess betänkande och riksens ständers beslut utfärdades ett cirkulär till länsstyrelserna angående »Lands-Culturen».[1] Svårigheterna för jordbrukets utveckling härrörde dels av okunnighet »om landets och åkerns rätta brukande», dels av ämbetsmännens oförmåga på grund av talrika andra göromål att hinna övervaka verkställigheten av de »många hälsosamma och nyttiga författningar», som blivit utfärdade. I varje socken borde därför utses »en eller flere, förnuftige och beprövade lanthushållare, som kunde råda och styrka de övrige socknens invånare uti det, som bäst och nyttigast prövas till lands-culturens upphjälpande och förbättrande». Dessutom skulle de antingen själva eller genom deputerade från varje härad samlas inför landshövdingen och utvälja fyra eller flera personer, särskilt kända såsom framstående lantbrukare, för att gå honom till handa med upplysningar angående jordbrukets tillstånd i länets olika delar, framställa förslag till dess förbättring, överlägga med menigheten i sockenstugorna samt även utöva en viss kontroll över hur varje bonde »efterlevat och verkställt, vad honom ålegat». Detta omfattande program, kombinerat med s. k. byordningars införande, blev tack vare nitiska länschefer på sina håll helt eller delvis genomfört, men organisationen torde icke hava infriat de på densamma ställda förväntningarna, intresset hos allmänheten visade sig vara ringa och ganska snart tycks det hela i huvudsak hava tynat bort.[2]

[1] Kungl. brev $^{20}/_{2}$ 1742. Modée, Utdrag utur alle . . . publique handlingar III, s. 1845—58. — Även hos Schött, I, s. 7 ff.

[2] Se t. ex. Bring, I, s. 8.

Vid riksdagen 1752 framlade kammar- och ekonomideputationen ett nytt förslag till en hela riket omspännande organisation för lantbrukets främjande.[1] Kraftigt framhölls nödvändigheten av att »överlämna och uppdraga, jämte Konungens befallningshavande i orten och under dess styrelse, åt provinsens inbyggare själva att var i sin landsort inskaffa nödiga upplysningar och inför överheten andraga, vad som ansågs nyttigt». Detta skulle ske i första hand genom ett i varje socken på tre år valt »samhälle» med sex till nio medlemmar, vilket dels avgåve yttranden i frågor, som underställdes detsamma, dels hade att verka för byordningars antagande och efterlevande. Över »sockensamhällena» eller, enligt modernare terminologi, nämnderna stod ett likaledes genom val tillkommet »provinssamhälle» inom varje län, som vid landshövdingens sida skulle befrämja lantbrukets förbättring och i hithörande frågor tjänstgöra som rådgivande myndighet åt honom. Det skulle sammanträda minst två gånger årligen, helst i samband med marknader eller andra allmänna möten. Toppen i denna organisation bildade ett »riksens ständers lantbrukskontor» med valda fullmäktige under presidium av hovkanslern. Detta borde stå i livlig kontakt med och, representerande den praktiska erfarenheten, på ett värdefullt sätt komplettera vetenskapsakademiens vid denna tid på lanthushållningen rätt mycket inriktade verksamhet. Närmare bestämmelser för det beramade kontoret blevo troligen aldrig utarbetade, och hela förslaget blev ej föremål för något beslut av ständerna.

Vissa beröringspunkter med nu behandlade projekt har det, som den till Sverige inflyttade tyske tandläkaren, porslinsfabrikanten och lantbruksreformatorn Ehrenreich år 1756 eller vid nästa riksdag underställde ständernas prövning. Utom vissa lantbrukstekniska uppfinningar och rön framlade han en plan till en svensk »lantbrukssocietet», vilken borde hålla allmänna möten i Stockholm och smärre samman-

[1] Almquist, I, s. 9 f.

träden i provinserna. Bland ledamöterna skulle utnämnas en »överdirektör vid det svenska lantbruket» samt under honom »lantbrukskommissarier» ute i länen. Överdirektören tänktes eventuellt ersatt av ett helt lantbrukskollegium.[1]

Ehrenreichs förslag ledde icke heller till något omedelbart resultat, men det 1767 stiftade Patriotiska sällskapet kom att bli ett sorts hushållningssällskap för hela riket och förverkligade därigenom i viss mån hans planer på en »lantbrukssocietet». Efter att under de första åren ha samverkat med sällskapet Pro Patria och liksom detta varit ett hemligt ordenssamfund framträdde det 1772 inför offentligheten, erhöll av Kungl. Maj:t fastställda stadgar och vann en kvalitativt rätt betydande tillslutning under bibehållande av stränga bestämmelser för inval. Verksamheten inriktades huvudsakligen på att gagna lantbruket och dess binäringar, och genom olika under åren 1770—1813 utgivna periodiska publikationer, uppställda prisfrågor och utdelade belöningar för nyttiga uppfinningar uträttade sällskapet ett förtjänstfullt arbete i näringslivets tjänst. Genom lantbruksakademiens upprättande och tillkomsten av hushållningssällskap ute i länen försköts och inskränktes sedan av naturliga skäl dess verkningskrets. Numera har Patriotiska sällskapet som bekant till huvudsaklig uppgift att utdela medaljer »för långvarig och trogen tjänst».

En av dess första ledamöter och även någon tid ordförande var Karl Fredrik Scheffer. Bland hans och brodern Ulriks papper finnes ett odaterat utkast till en plan för inrättandet av en »patriotisk societet» med ungefär den verksamhet, som sällskapet ifråga utövade. I två avseenden är detta schefferska projekt av obestridligt intresse. För det första saknas där alldeles karaktären av exklusivt ordenssamfund, eftersom envar vann inträde genom stadgad avgifts erläggande, och för det andra framgår det av hän-

[1] Ehrenreich, J. E. L., Tankar om spannemåls- och matvarors brist, samt dess afhielpande igenom gode inrättningar och drift vid landtbrukets upodling (Sthlm 1756), s. 34 ff.

visningar till förebilder i England och på Irland, varifrån själva uppslaget hämtats.[1]

För att återgå till hushållningsnämnderna dröjde det någon tid efter 1752, innan de ånyo bragtes på tal inom riksdagen. 1765 blevo de emellertid föremål för överläggningar inom kammar- och ekonomideputationen.[2] Från de trakter, där sådana nämnder eller gillen på ett eller annat sätt kommit till stånd, vitsordades deras förträfflighet och framhölls den trängande nödvändigheten av att även motsvarande länsorganisationer skapades. Utom den betydelse, dessa kunde få genom sin egen direkta verksamhet, vore de av stor vikt för att åstadkomma mera enhetlighet och plan i de små sockennämndernas arbete. Trots att flera framstående talare ivrigt förordade positiva åtgärder i saken, beslöt deputationen utan närmare motivering »att alldeles innehålla med denna inrättning».

Almquist antager, att det var, emedan man på sina håll ute i landet börjat skrida från ord till handling, som motståndet nu restes. Förut skulle saken icke hava tillmätts någon praktisk betydelse, men när de nya institutionerna verkligen begynte komma till stånd, vaknade fruktan för ett måhända besvärligt förmynderskap från deras sida.

Märkvärdigt förefaller det, att vid frihetstidens sista riksdag frågan om gillena ännu en gång tages upp utan någon hänvisning till vad som vid så många föregående tillfällen därom anförts och beslutats.[3] Hos ständen föreslog nu deputationen inrättandet i varje härad av en nämnd med inom de olika socknarna valda fullmäktige som ledamöter. Denna skulle handhava alla häradets gemensamma angelägenheter och förväntades dessutom bli det organ, varigenom de många förträffliga anstalter, ständerna träffat till lanthushållningens och övriga näringars upphjälpande, bäst

[1] Schefferska samlingen i Riksarkivet. Sign. I, fol. 11—14. — Organisationen är alls icke utförd i detaljer.

[2] Almquist, I, s. 11 f.

[3] Almquist, I, s. 12 f.

skulle kunna genomföras. För att stimulera allmänhetens intresse föreslogs arvode åt de fullmäktige. Sistnämnda punkt samt den politiska betydelse, som dessa med tämligen svävande befogenheter utrustade häradsnämnder möjligen kunde erhålla, förskaffade förslaget många motståndare. På grund av Gustav III:s revolution blev det aldrig föremål för behandling i ståndens plena. Huruvida det i annat fall hade lyckats vinna majoritet därstädes, saknas nu alla hållpunkter för att bedöma.[1]

Sedan Gustav III själv fattat regeringstyglarna, tillsatte han redan 1773 en lanthushållningskommission, som följande år hade sitt betänkande färdigt. Däri lämnas en ututförlig skildring av det svenska jordbrukets dåvarande ställning och brister, men beträffande vad som här intresserar oss, inskränka sig de positiva reformförslagen till ett upptagande i något förändrad form av Ehrenreichs tanke på ett centralt ämbetsverk för lantbruksärenden samt ett yrkande på ett upplivande av organisationen enligt 1742 års kungabrev, vars tillämpning på de flesta håll alldeles försummades. Kungl. Maj:t erkände, att denna »hälsosamma författning medelst saknad efterlevnad på många ställen icke kunnat medföra all den goda verkan, som därmed varit åsyftad», och ålade landshövdingarna (22 mars 1775) att verka för en förändring härvidlag till det bättre.[2] Vad sedan den första punkten av kommissionens förslag angår, så föranledde den ingen åtgärd från regeringens sida. Modernäringen fick vänta i mer än ett sekel ännu, innan den erhöll sitt eget centrala ämbetsverk.

Någon större verkan tyckes den nämnda påstötningen ej haft, och lika litet förmärktes några följder av att kammarkollegium år 1776 på det varmaste lovordar och till

[1] Adlersparre omnämner 1800 (se vidare nedan) ett Kungl. brev $^{9}/_{12}$ 1771, om upplivande av 1742 års cirkulär. Hos Modée förekommer det ej och har icke heller kunnat återfinnas i inrikescivilexpeditionens registratur (i Riksarkivet).

[2] Bring, I, s. 9 f. — Almquist, I, s. 16 f.

införande i hela riket rekommenderar sådana sockennämnder, som landshövdingen i Kronobergs län lyckats få till stånd.[1] På denna linje synes under Gustav III:s regering ingenting mer hava åtgjorts.

Det oaktat, är denna tid av synnerligen stor betydelse för den utveckling, som vi följa, på grund av det intressanta projekt till en »ekonomisk societet» för Gävleborgs län, som 1774 uppgjordes av den kände hävdatecknaren och politikern Anders Schönberg. I 1765 års kammar- och ekonomideputation hade denne förgäves trätt i bräschen för länsgillena, och efter att hava bosatt sig på en egendom i Gästrikland tog han nu upp tanken i ny form. Förslag till stadgar ingavs till Kungl. Maj:t genom länets hövding, som omfattade saken med välvilja och tillstyrkte stadfästelse.[2] Regeringen ställde sig emellertid avvisande, och »societeten» kom aldrig till stånd.

Det var Schönbergs avsikt att samla alla länets bästa, för lantbruket intresserade krafter till upplysningsverksamhet och annat planmässigt arbete inom ett fritt sällskap, som alltså ej vore någon samling av ombud för de olika socknarna eller häraderna, vald av de jordägande, men likväl skulle kunna ge ett representativt uttryck åt länets lantbrukande befolknings åsikter och önskemål. Förmodligen har Patriotiska sällskapet i viss mån stått som förebild, men att söka tillämpa denna organisationsform på de eftersträvade länsgillena var den stora nyheten i Schönbergs tankegång och det, som trots motgången för tillfället i framtiden skulle visa sig fruktbringande.

Även i detaljerna av den organisatoriska utformningen uppvisade förslaget åtskilliga punkter av intresse. Som själv-

---

[1] Kongl. Maj:ts och Riksens Kammar-Collegii underdåniga berättelse, rörande allmänna hushållningens tilstånd i riket, til den 21 augusti 1772, uti de delar, som til detta Kongl. Collegii inseende och befattning höra (Sthlm 1776), s. 6 f., 29, 50.

[2] Skrivelse $^{14}/_{12}$ 1774. — $^{20}/_{2}$ 1775 biföll Kungl. Maj:t rådets yrkande på avslag (Riksarkivet). — Almquist, I, s. 33 f.

skrivna ledamöter tänktes länets högre civila och militära ämbetsmän. Övriga medlemmar invalde sällskapet självt, sedan landshövdingen, som var ständig ordförande, tillkallat en första uppsättning. I spetsen för verksamheten skulle stå en direktör, vald på ett år. Landssekreteraren var i kraft av sitt ämbete självskriven som sällskapets sekreterare och landskamrern på samma sätt dess skattmästare. Minst två allmänna sammankomster skulle avhållas varje år på konungens födelse- och namnsdag med bl. a. föredrag och utdelning av premier. Löpande utgifter kunde betäckas genom utdebitering på medlemmarna, men f. ö. var man hänvisad till förhoppningen på frivilliga gåvor. Från trycket borde sällskapet låta utgiva handlingar, innehållande uppsatser inom området för dess verksamhet samt sockenbeskrivningar. Till dessa senare skulle kronobetjäningen insamla material. — Vi skola i det följande återfinna icke få schönbergska drag vid skildringen av hushållningssällskapens organisation till framemot mitten av 1800-talet.

Det ökade arbete, varmed sällskapet skulle komma att betunga en stor del av landsstaten, var det skäl, som officiellt uppgavs, när den begärda sanktionen blev vägrad. I själva verket torde nog ett visst misstroende mot den planerade »societeten» ha spelat en mera avgörande roll. I betraktande av dess byråkratiska och — så vitt nu kan bedömas — fullt lojala karaktär förefaller någonting dylikt skäligen omotiverat.

Ehuru blott tjugo år förflutit, sedan Gustav III låtit verkställa sin undersökning av jordbrukets ställning, tillsatte förmyndarregeringen 1793 en stor kommission för samma ändamål.[1] Resultatet av sin utredning sammanfattade den icke i ett enda betänkande utan gjorde successivt olika spörsmål till föremål för inlagor till regeringen. I de utlåtanden från landshövdingarna rörande åtgärder till lantbrukets utveckling, som kommissionen fick mottaga, framställdes flera

[1] Almquist, I, s. 29—32.

förslag till hushållningssällskap eller nämnder med växlande organisation och befogenheter. Bland dessa gav kommissionen sitt förord åt ett av en anonym författare genom länsstyrelsen i Linköping insänt projekt, enligt vilket i regel en sådan hushållningsnämnd skulle komma till stånd i varje härad. Den skulle bestå av tolv på tre år valda ledamöter, sex ståndspersoner och sex bönder; bland de förstnämnda borde finnas några civila, militära eller ecklesiastika tjänstemän. Rösträtten vid valen utövades av hemmansbrukarna efter mantal. Fyra sammanträden skulle hållas årligen. Nämnden skulle främst verka för antagande av lämplig byordning, men hade t. ex. även att vid anfordran tjänstgöra som förlikningsdomstol. Den var vidare häradets juridiska ombud i rättegångar och förvaltare av dess egendom samt representerade detsamma även i övrigt. Varje nämnd hade att utvälja två delegerade, som en gång varje år skulle inför landshövdingen avgiva rapport om verksamheten samt med ombud för övriga härader överlägga i förekommande frågor.

I likhet med så många av sina föregångare stannade även 1793 års förslag på papperet, ehuru det torde ha allvarligt dryftats inom regeringen. Några år senare vid riksdagen i Norrköping ville en av oppositionsmännen, Axel Adlersparre, i ett memorial fästa uppmärksamheten på saken, men genom ingripande från högsta ort förvägrades han att uppläsa detsamma i ekonomiutskottet. Memorialet kom likväl till allmän kännedom, ty han lät trycka det jämte kommitténs inlaga och stadgeförslag i brodern Georgs tidskrift.[1]

Konungens ingripande mot Adlersparre var säkerligen mera förestavat av personliga än sakliga skäl. 1805 erhöll en av hans högst betrodde män, Samuel af Ugglas, i uppdrag

[1] Läsning i blandade ämnen IV (Sthlm 1800) n:r 39—41, s. 39—98. — Även som anonym broschyr: Om hushållningsnämnder (Sthlm 1833). — Hilldoff (s. 2 f.) vill i A. A. se den anonyme förf. till 1793 års förslag, men då denne i memorialet betecknas som »en vördnadsvärd medborgare», kan det väl knappast vara han själv. — Almquist (I, s. 35) har i denna punkt missuppfattat sammanhanget.

att granska kommissionens efterlämnade papper och framställde i följd härav ett förslag efter sitt huvud. I avseende på vad som här intresserar oss, inskränkte sig hans reformprogram till införande av »överhushållare» i länen, vilka skulle tillsättas av landshövdingarna. Detta betydde en återgång till den äldre frihetstidens ståndpunkt, och då hans förslag även i övrigt var otidsenligt, föranledde det icke någon åtgärd.[1]

Det är skäl att nu dröja ett ögonblick och söka ge en samlad bild av de mångskiftande företeelser, vilka ovan anförts såsom varande av vikt för att komma till en riktig uppfattning om hushållningssällskapens genesis.

Utvecklingen har gått efter två linjer. Den första och äldre är kammar- och ekonomideputationens samt de officiella utredningarnas. Upprepade förslag framställas om särskilt utsedda »lanthushållare» eller om av jordägarna valda lokala nämnder i olika instanser för större eller mindre områden. Det praktiska resultatet av dessa yrkanden är emellertid påfallande magert. Bland orsakerna härtill har Almquist särskilt framhållit, hurusom det var »för dessa tiders sätt att se ganska främmande att bredvid de officiella myndigheterna åt det enskilda initiativet inrymma något egentligt inflytande, om detsamma ej kunde lämpligen inlemmas i den byråkratiska organisationen. Folkets ovana vid självstyrelse var nämligen under 1700-talet kanske större än under någon annan period i vår historia, och auktoriteten behövde då mera än förr och ännu långt mera än senare en officiell hallstämpel för att kunna göra sig gällande.»[2] Det erfordrades därför en rundlig tid, innan den övertygelsen vann allmän spridning, att inom länet en med administrativa sysslor av många slag överhopad Konungens befallningshavande ej på ett tillfredsställande sätt kunde företräda och befordra lantbrukets alla intressen.

[1] Almquist, I, s. 32.

[2] I, s. 3.

Den andra utvecklingslinjen sätter in vid 1700-talets mitt och representeras mest av initiativ från enskildas sida. Målet är en hela landet omfattande institution för lanthushållningens främjande. Denna tanke kombineras ibland med planerna på lokala nämnder och formar sig då till förslag om ett lantbrukets centrala förvaltningsorgan. Men den framföres även ensam och avsätter som sådan ett resultat i Patriotiska sällskapet.

Det är Schönbergs kungstanke att vilja i anslutning härtill även åt länskorporationerna giva formen av fria associationer mellan intresserade medborgare. De officiella utredningarna under 1700-talets sista och 1800-talets första decennium producerade reformförslag, där detta ej var beaktat och som knappast bidrogo att bringa några hushållningssällskap närmare förverkligandet. Som nedan närmare relateras, tillkommo dylika sällskap däremot på sina håll spontant under denna tid, och regeringen gjorde icke längre några svårigheter; de omnämndes tvärtom från auktoritativt håll med uppenbar välvilja.[1] Något ingripande för att de skulle komma till stånd överallt skedde dock ej förrän efter påstötning från ständerna.

Vid riksdagen 1809—10 kom en sådan. I tre olika memorial på riddarhuset påyrkas hushållningssällskapens inrättande över hela landet. Ehrengranat berörde i förbigående saken i ett förslag till ett »åkerbrukskollegium», De la Gardie framställde ett enkelt yrkande utan närmare utformning, men lagmannen Johan Mannerstam tog upp frågan till rätt ingående behandling.[2] Hans förslag var följande. Uti varje församling välja sockenmännen ett slags kombinerat kyrkoråd och hushållningssällskap.[3] För varje

---

[1] M. Rosenblad, Tal, om de i senare tider vidtagne allmänna författningar till jordbrukets uphjelpande uti fäderneslandet, hållet för Kongl. Vetenskaps-Academien, vid Praesidii nedläggande ... (1807), s. 32—39.

[2] Resp. Ad. 1809 aug., s. 834, 1810 febr., s. 373, 1809 dec., s. 1274—88.

[3] Den senare benämningen är ju efter nutida språkbruk oegentlig, då det gällde valda korporationer.

län upprättas sedan ett större och *verkligt sällskap*, där högre civila ämbetsmän i orten samt därstädes bosatta ledamöter av Vetenskapsakademien och Patriotiska sällskapet vore självskrivna medlemmar. Vid stiftandet vann dessutom var och en, som erlade stadgad avgift, tillträde, men sedan kompletterade sig sällskapet genom inval. Landshövdingen var ordförande det första organisationsåret, men därefter utsågs denne funktionär liksom sekreterare samt ett beredningS- och ett revisionsutskott vid allmän sammankomst. Sådan hölls ett par gånger årligen, helst vid marknader i residensstaden. Författaren nämner endast statistiska uppgifters anskaffande bland de olika föremålen för länssällskapernas verksamhet. Denna berodde nämligen »så huvudsakligen av ledamöternes kunskaper, uppmärksamhet, nit och drift samt av de medel, som sällskapet genom enskildes eller regeringens frikostighet vinner, att någon bestämd gräns ej kan eller bör därföre sättas utan blott en allmän hänvisning och riktning givas åt sällskapet att på möjligaste sätt vara nyttigt». Någon särskild förbindelse nedåt med de små sockenorganisationerna nämnes ej, med däremot skulle Patriotiska sällskapet, ombildat och under namn av Rikets allmänna hushållningssällskap, utgöra ett föreningsband mellan sällskapen i de olika länen. Författaren var icke blind för vanskligheterna särskilt i ekonomiskt hänseende med ett så omfattande förslag, men han såg likväl optimistiskt på möjligheterna för dess realiserande. I riksdagen var mottagandet gynnsamt. Med framskjutande av 1793 års betänkande som alternativ beträffande den lokala organisationen tillstyrkte utskottet i korthet skrivelse till Kungl. Maj:t.[1] Detta bifölls utan opposition i alla stånd.

Som ett första resultat kom lantbruksakademiens instiftande år 1811, förverkligande i modifierad form den sista punkten i Mannerstams projekt. Sedan följde snart åtgärder från regeringens sida, varigenom länssällskapen på de flesta

[1] Ad. 1810 mars, s. 1081 ff.

håll bragtes till stånd och befrämjades. Vad slutligen den primära lokala organisationen i socknarna beträffar, blev den i sinom tid realiserad, dels i och med den kommunala självstyrelsens successiva utveckling, dels genom tillkomsten av länssällskapernas filialavdelningar.

Det mannerstamska memorialet bildar en god avslutning på hushållningssällskapens förhistoria, såtillvida som det i viss mån sammanfattar hela den ovan skizzerade utvecklingen. De enstaka länssällskap, som faktiskt kommit till stånd, ha även påverkat detsamma i två viktiga avseenden, där det skiljer sig från Schönbergs plan: den valde ordföranden och utskotten. Vi skola erfara, att under den närmast följande utvecklingen väl den senare men ej den förra av dessa punkter vann allmänt beaktande.

I vad omfattning förebilder från främmande länder påverkat utvecklingen, är vanskligt att avgöra. Världens med sannolikhet äldsta förening till befrämjande av lantbruket stiftades i Skottland 1723, och en mansålder senare hade exemplet vunnit efterföljd inom flertalet kulturländer. Det schefferska projektet visar, att åtminstone vissa av dessa sammanslutningar ej voro okända i Sverige, och det förefaller troligt, att såväl Patriotiska sällskapet (och vissa aldrig realiserade uppslag från 1700-talet) som sedermera lantbruksakademien tillskapats mer eller mindre efter utländska förebilder. I den mån de lokala svenska hushållningssällskapen tänktes som filialer till dessa hela landet omspännande institutioner, är en indirekt påverkan även på dem ganska sannolik. Ett omedelbart utländskt inflytande är givetvis även mycket möjligt, men intet vittnesbörd i den riktningen har påträffats.

II.

Tiden till omkring 1840.

a) Sällskapens tillkomst, de äldsta grundstadgarna m. m.

Stiftat i Visby av fem statstjänstemän den 3 april 1791 kan Gottlands läns hushållningssällskap ensamt i syskonkretsen berömma sig av en ålder, som förlägger dess tillkomst till tredje Gustavs dagar. Ämbetsmannakaraktären hos flertalet ledamöter gjorde, att det redan från första början stod i förbindelse med myndigheterna, men officiell sanktion genom kunglig stadfästelse å sina stadgar erhöll sällskapet först år 1800.[1] Närmaste anledningen till att sådan begärdes torde hava varit exemplet från Finland, där ett i Åbo 1797 instiftat hushållningssällskap följande år fick sin konstitution i nåder fastställd.[2] Året 1803 fick bevittna tillkomsten av tvenne sällskap på fastlandet, nämligen i Värmlands och Örebro län. 1805 följde Västernorrlands och efter ytterligare två år Skaraborgs. Under den närmast följande, för Sverige i både yttre och inre avseende stormiga tiden finnas inga ytterligare nybildningar av detta slag att anteckna, och av de redan existerande sällskapen blevo flera nödsakade att helt eller delvis inställa sin verksamhet.[3]

[1] Ihre, s. 1 f.

[2] I detta avseende sålunda äldst inom dåvarande svenska väldet har det efter 1809 delvis undergått en annan utveckling än sällskapen i det gamla moderlandet och endast stått i obetydlig beröring med dem. Cygnæus, s. 352 f., 411.

[3] Se t. ex. Andersson, s. 22 f.; Heden, I, s. 18; Kjellén, I, s. 58.

Sedan tiderna blivit lugnare, tillkommo däremot åter flera nya. I Halland (1811) var den närmaste anledningen landshövdingens önskan att på så sätt förskaffa sig material för avgivandet av den redogörelse för länets ekonomiska tillstånd, som regeringen begärt med anledning av den grundlagsstiftande riksdagens beslut att av diverse besparingar skapa en ny huvudtitel till näringslivets upphjälpande. Vid stiftandet av sällskapen i Kalmar och Älvsborgs län resp. samma och påföljande år fanns den särskilda omständigheten, som verkade sporrande, att länens hövdingar i förväg lyckats utverka åt dem en grundfond av allmänna medel, främst överskott av de under kriget genom frivilliga bidrag tillkomna s. k. lantvärnskassorna.[1] På nyåret 1813 konstituerades slutligen en korporation av detta slag även för Kristianstads län, men den fick av skäl, som framgå av det följande, sina stadgar i den föreslagna formen aldrig stadfästade.

Med undantag av Gottlands och Västernorrlands voro dessa nio hushållningssällskap inom det nuvarande Sverige alla tillkomna på föranstaltande av nitiska landshövdingar, så vitt bekant är utan ingripande från högre ort. Riksens ständers skrivelse 1810 med anledning av det mannerstamska memorialet förorsakade emellertid en förändring i sistnämnda avseende. Kongliga Svenska Lantbruksakademien instiftades den 28 dec. 1811, och i §§ 14 och 15 av sina stadgar erhöll den i uppdrag att söka befordra tillkomsten av hushållningssällskap i de orter, där sådana ännu icke funnes, samt etablera en nära samverkan med dem alla.[2] Kronprins Carl Johan, som i början själv presiderade vid sessionerna, klubbfäste som en av akademiens första åtgärder ett beslut, varigenom dess förvaltningskommitté erhöll i uppdrag att inkomma med förslag till en allmän plan för hushållningssällskapens organisation. En dylik, utarbetad av akade-

[1] Danström, s. 21 f. — Hilldoff, s. 15. — Mannerfelt, II, s. 3 ff.

[2] Juhlin Dannfelt, bil. 1. — Formuleringen innebar visserligen icke något direkt åliggande för akademien men uppfattades likväl så. Jfr första och sista hänvisn. i följ. not.

miens direktör Edelcrantz, godkändes den 5 aug. 1813, och redan den 7 sept. gillade Kungl. Maj:t densamma och förständigade landshövdingarna i de län, där hushållningssällskap ännu ej vunnit stadfästelse, att snarast möjligt befordra den till verkställighet.[1] De hade att utnämna de första tolv ledamöterna, vilka sedan företogo ytterligare inval, och när hela antalet stigit till minst tjugo, skulle sällskapet konstitueras. Inom ett års förlopp hade så skett i Kronobergs, Östergötlands, Malmöhus, Västmanlands, Jönköpings, Södermanlands, Gävleborgs, Västerbottens, Göteborgs och Bohus, Uppsala, Blekinge och Norrbottens län i nu nämnd ordning. 1817 tillkom Jämtlands, men från Stockholms och Kopparbergs förmäles intet om de föreskrivna åtgärdernas vidtagande.

Vid uppgörandet av 1813 års grundstadgar hade akademien låtit sig ledas av den övertygelsen, att sällskapen borde vara lika »i avseende på allmänna grunderna för sin enskilta organisation och styrelse» men samtidigt hava frihet att låta »bestämmandet av de mera speciella föreskrifterna bero av lokala omständigheter». Deras verksamhetsområde begränsades till att omfatta lanthushållningens i orten förbättring »genom upplysning, efterdömen, uppmuntran eller belöningar» utan intrång på myndigheternas arbetsfält. I andra ord uttrycktes detta så, att de fingo taga befattning med alla frågor, som kunde komma under lantbruksakademiens handläggning, men intet därutöver. Från sagda institution skulle de få mottaga redskapsmodeller och varjehanda nyttiga upplysningar samt hade att till densamma avgiva rapporter, på vilka grundades en årlig berättelse till Kungl. Maj:t om deras framsteg. Beträffande sällskapens ledamöter lämnades endast den föreskriften, att minst två tredjedelar alltid borde vara innehavare av jord under eget bruk. Länets hövding skulle vara ständig ordförande i kraft av sitt ämbete och

---

[1] Akad. prot. $^{8}/_{2}$ och $^{5}/_{8}$ 1813 samt förv.-kom. prot. $^{2}/_{8}$ 1813 (Lantbruksakademiens arkiv). — Se nedan bil. 1.

äga att utse sin främste ersättare bland tre av sällskapet till vice ordförandeposten valda. Vid tillsättandet av sekreterare, skattmästare och eventuellt andra befattningshavare hade landshövdingen intet särskilt formellt inflytande. Däremot skulle det förvaltningsutskott, som beredde ärendena och verkställde besluten, jämte honom och de två nämnda viktigaste tjänstemännen bestå av sex ledamöter, valda på tre år och successivt avgående samt till ena hälften utsedda av ordföranden och till den andra av sällskapet. De mera detaljerade föreskrifterna för organisation och verksamhet skulle enligt sista punkten i de allmänna bestämmelserna sammanfattas i ett av utskottet uppgjort stadgeförslag, som landshövdingen jämte eget utlåtande insände till Kungl. Maj:t för prövning och stadfästelse. Framtida ändringar i konstitutionen verkställdes på samma sätt.

Från alla de nyinstiftade sällskapen inkommo också dylika stadgeprojekt, ehuru i några fall och särskilt beträffande Gävleborgs långt ifrån omedelbart. Av de äldre bragte Kristianstads omedelbart (se ovan) samt Gottlands och Västernorrlands så småningom genom grundlig revision sina statuter i överensstämmelse med 1813 års grunder, vilka sålunda omkring 1820 hade vunnit tillämpning inom sammanlagt 16 av de då befintliga 22 sällskapen.

De till regeringen insända stadgeförslagen remitterades till lantbruksakademien för yttrande och hänskötos där till den statistiska avdelningen. De tidigast inkomna föredrogos i början av år 1814, och mot dem framställdes då flera anmärkningar. Vilka de voro, framgår ej av protokollen, som endast upplysa, att avdelningen ej ansåg sig »böra skrida till ett offentligt meddelande av desamma utan låta rättandet av de mindre tjänliga föreskrifterna ankomma på sällskapen själva och en framtida erfarenhet». Stadfästelse tillstyrktes därför tills vidare endast på tre år, efter vilken tids förlopp stadgarna med av vunnen erfarenhet motiverade förändringar skulle anmälas i och för definitiv

prövning.[1] Sedan Kungl. Maj:t beslutat i överensstämmelse härmed, tillämpades samma förfarande även under de följande åren.

Flertalet av de 16 sällskapen dröjde med revisionen utöver den föreskrivna perioden och voro därför strängt taget under någon tid i saknad av den officiella stämpeln, ett förhållande, som dock veterligen aldrig påtalades. I några fall försummade man helt och hållet att revidera stadgarna på föreskrivet sätt och företog en omarbetning först under i mångt och mycket ändrade tidsförhållanden. Så blev i Malmöhus län den provisoriska konstitutionen gällande mer än två decennier och i Gävleborgs en hel mansålder.[2]

Med undantag av de förändringar, som likväl på de flesta håll åstadkommos, ehuru under mer eller mindre noggrant iakttagande av den givna tidsfristen, voro de särskilda sällskapens stadgar i allmänhet ej under denna tid föremål för några vittgående omgestaltningar. Av de ändringar, som företogos, gällde flertalet någon enstaka bestämmelse, t. ex. medlemsavgiften, och avgjordes stundom av Kungl. Maj:t utan akademiens hörande. Ett par förtjäna dock i detta sammanhang ett omnämnande. Redan 1818 hade petitionsvis hos Kungl. Maj:t föreslagits en delning av hushållningssällskapet i Älvsborgs län. 1829 nådde dessa strävanden i så måtto det åsyftade resultatet, som den redan befintliga Boråsfilialen ombildades till ett i realiteten i de flesta avseenden fristående sällskap för den södra länsdelen. I Jönköping beslöts och tillämpades från 1836 en viss nedsättning i de stadgade ledamotsavgifterna, utan att detta alls anmäldes på högre ort. Och i Örebro avstod man 1833 från epitetet »kunglig» i namnet och begärde aldrig stadfästelse å den antagna nya konstitutionen, troligen av fruktan för avslag. Vissa bestämmelser i densamma stodo nämligen i strid med 1813 års grunder. I Blekinge uppstod 1842 en

---

[1] Stat. avd. prot. $^{18}/_{2}$, $^{15}/_{3}$ och $^{18}/_{3}$ 1814 (Lantbruksakademiens arkiv).
[2] Jfr bil. 5.

konflikt mellan sällskapet och landshövdingen-ordföranden, vilken bragte ärendet inför Kungl. Maj:t och fick sitt handlingssätt godkänt såsom formellt riktigt. Men i sak delade man i Stockholm den motsatta uppfattningen och verkställde i överensstämmelse härmed en stadgeändring, veterligen det enda fall, då en sådan företagits utan initiativ från sällskapet.

b) De särskilda sällskapens konstitutioner.

Med utgångspunkt från tillkomsten av 1813 års allmänna grunder för hushållningssällskapens inrättande kunna dessa i avseende på sin organisation under detta tidsskede indelas i en äldre och en yngre grupp. Den förra redan i och för sig numerärt svagare minskades ytterligare, när som förut nämnts några dithörande sällskap anpassade sig efter de nya bestämmelserna.

En viss skillnad framträdde först i de omständliga definitionerna av sällskapens verkningskrets, som i stadgarna för de äldre angavs betydligt vidsträcktare än i den allmänna planen. Ej blott näringslivet i allmänhet utan även, t. ex. i Halland, så obestämda områden som kunskapernas och sedernas förbättring hos allmogen skulle vara föremål för deras omtanke. Möjligen i överensstämmelse med andan i grundstadgarna fastän knappast direkt föreskrivet var det valbarhetsvillkor, som infördes av många bland de yngre sällskapen och varigenom utanför länet boende personer berövades möjligheten att förvärva ledamotskap.

Varje bestämmelse om att viss del borde vara jordbrukare saknades på samma sätt i de äldre konstitutionerna. Grundstadgarnas föreskrift i detta hänseende intogs f. ö. icke heller i alla de yngre sällskapens reglementen. En annan olikhet gällde ordförandeposten. Denna tillsattes genom årliga val i Värmlands, Örebro och till resp. 1817 och 1819 även Gott-

lands och Västernorrlands län, d. v. s. just de fyra äldsta sällskapen. Med början inom Skaraborgs fastslogo de i tiden närmast följande landshövdingens självskrivenhet till befattningen men förbehöllo sig dock (utom Kalmar) att utse vice ordförande. Efter 1813 var även sistnämnda rättighet beskuren. Något inflytande för ordföranden på förvaltningsutskottets sammansättning förekom ingenstädes hos de före nämnda år stiftade sällskapen men infördes sedan alltid. Slutligen var förvaltningsutskottets beslutanderätt i avseende på stadgeändringar likaledes en nyhet, som tillkom 1813, men detta moment beaktades ingalunda överallt i det följande.

Jämte dessa av tidpunkten för tillkomsten förorsakade olikheter i sällskapens stadgar funnos skiftningar även i mångt och mycket beträffande detaljbestämmelser. Med undantag av i Gottlands före 1817, Blekinge, Hallands, Örebro efter 1833, Västmanlands och Norrbottens erfordrades överallt $^2/_3$ majoritet för inval av ordinarie eller arbetande ledamöter. Ofta gåvos även utförliga och invecklade föreskrifter beträffande själva valproceduren, vilka dock ej äro av större intresse. Endast Östergötlands och Örebro medgåvo uttryckligen valbarhet för kvinnor. På de flesta håll intogo ledamöter av allmogen en särställning. Sju sällskap stadgade, att en eller ett par bönder från varje härad skulle inväljas och vara frikallade från avgifter men även sakna beslutanderätt. I vissa fall åtnjöto de en dylik nedsättning eller befrielse som samhällsklass i sin helhet utan inskränkning i befogenheterna. Medlemsavgifterna, som vanligen utkrävdes såväl vid inträdet som årligen eller också erlades med en summa i ett för allt, voro nämligen såväl absolut som ännu mycket mera, om hänsyn tages till penningvärdets fall, högre än i våra dagar. Och en hägrande årlig utgift på i regel 2 eller 3 rdr b:o var i dessa naturahushållningens dagar tillräckligt för att avskräcka praktiskt taget varje hemmansägare från ledamotskap.

Jönköpings, Gottlands (utom åren 1817—34), Västman-

lands och Västerbottens läns hushållningssällskap föreskrevo, under vilka omständigheter en medlem kunde uteslutas. Antingen skedde detta automatiskt på grund av ådömt vanhederligt straff eller efter beslut i särskilt stadgade former av sällskapet eller förvaltningsutskottet.

En absolut begränsning av hela medlemsantalet förekom till 1824 i Blekinge och antyddes som en framtida möjlighet i Västmanlands stadgar från 1815. Låt vara, att detta endast var sporadiska företeelser, så ställa de likväl i skarpaste belysning den grundväsentliga skillnaden mot nu i uppfattningen av sällskapens allmänna karaktär.

Korresponderande ledamöter, bosatta i länets olika delar, funnos inom ett tiotal slläskap. Ofta utsågos de av förvaltningsutskotten och hade till uppgift att tillhandagå dem med upplysningar särskilt för årsberättelserna till akademien. Hedersledamöter, som förekommo nästan överallt, valdes antingen vid allmän sammankomst eller kallades direkt av förvaltningsutskottet eller ordföranden ensam. Deras antal växlade betydligt. I Södermanland voro de flera hundra av båda könen och ur alla samhällsklasser. Åtminstone sällskapen i Uppsala, Göteborgs och Bohus, Örebro och Jämtlands län utsågo likaledes hedersledamöter bland allmogen, men i regel var det rikets högsta ämbetsmän och dignitärer, som tilldelades denna utmärkelse, säkerligen ofta mer för att genom sina namn sprida glans och anseende över de nybildade korporationerna än på grund av speciellt intresse för eller förtjänster om de respektive länen. Göteborgs och Bohus samt Västmanlands läns hushållningssällskap räknade jämlikt sina stadgar ordförande och sekreterare i syskonsällskapen såsom självskrivna hedersledamöter, och på andra håll invaldes motsvarande personer. Enstaka framstående utlänningar bekläddes även med dylik värdighet. Stadgarna föreskrevo vanligen frihet från alla avgifter för de »honoraira» ledamöterna, och även där så ej var fallet, torde de icke hava utkrävts.

En sekreterare och en skattmästare (kassaförvaltare) ut-

sågos inom samtliga sällskap. Till biträde åt den förre fanns dessutom på många håll en vice sekreterare (kanslist, notarie). I Kristianstads län tillsattes sekreteraren av förvaltningsutskottet och ordföranden, och i Malmöhus var det den sistnämnde, som engagerade vice sekreteraren, men annars valde sällskapen överallt dessa tjänstemän. I Östergötlands, Örebro (till 1833) och Västmanlands skedde det medelbart genom särskilt utsedda elektorer och med kvalificerad majoritet. En väsentlig inskränkning i sällskapens valfrihet var den ungefär halva antalet av dem åliggande skyldigheten att hålla sig inom ett av ordföranden eller förvaltningsutskottet till varje post upprättat förslag med tre namn. En god illustration till den intima förbindelsen mellan länsstyrelserna och hushållningssällskapen lämnade Västerbotten, där lantränträntmästaren 1826—32 var skattmästare i kraft av sitt ämbete. Om reseersättning åt tjänstemännen vid färder i sällskapens ärenden stadgades på många håll. Ett tiotal av sekreterarna åtnjöto därjämte blygsamma arvoden, medan övriga befattningshavare på ett par undantag när voro oavlönade. Valen voro ofta på obestämd tid, men särskilt beträffande skattmästarna gällde de vanligen viss period, växlande mellan ett och fem år. Av dem fordrades ibland borgen som säkerhet för anförtrodda medel. Mer eller mindre detaljerade instruktioner för alla tjänstemännen inrycktes nästan överallt i stadgarna.

Ett förvaltnings- eller beredningsutskott saknades till att börja med på Gottland men för övrigt aldrig. Sällskapets ordförande beklädde samma post även i utskottet med undantag av i Västernorrland före 1819. Till sammansättningen voro de äldre sällskapens utskott rätt varierande, men ett gemensamt drag var, att alla ledamöter, som ej sutto där i egenskap av tjänstemän i sällskapet, valdes på endast ett år. Totala medlemsantalet växlade från 17 i Älvsborgs före 1829 till 8 enligt Västernorrlands äldsta stadgar. För utskotten enligt 1813 års grunder har ovan redogjorts. Uppsala före 1820, Kronobergs och Gävleborgs beredde även plats

för de tre vice ordförandena, och i Södermanlands 1832 och på Gottland två år senare ökades de valda ledamöternas antal utöver det stadgade sex. Åtskilliga sällskap föreskrevo, att förvaltningsutskottet skulle sammanträda minst en gång i månaden. Bestämmelser angående quorum funnos i nästan alla stadgar. Mycket ofta ägde även andra ledamöter av sällskapet rätt att bevista sammanträdena, och om ej ett för beslutmässighet tillräckligt antal ordinarie medlemmar infunnit sig, kunde en eller flera av dem ersättas med för dagen adjungerade personer bland dessa åhörare.

I regel förekommo inga andra utskott, såvida ej som ett sådant skall räknas den redaktionskommitté (sekreteraren jämte tvenne ledamöter av förvaltningsutskottet), som mångenstädes hade att ombesörja publikationen av sällskapets tryckta handlingar. I Östergötland samt i Örebro län före 1833 ägde revisionen rum genom speciella utskott, och i Kalmar, Malmöhus och Västerbottens län togo stadgarna hänsyn till att i framtiden behov av dylika kunde göra sig gällande.

Förvaltningsutskottets befogenheter sträckte sig stundom betydligt utöver enbart ärendenas beredning och beslutens bringande i verkställighet. Bestämmelser i detta hänseende återfinnas i konstitutionerna för sällskapen i Blekinge, Skaraborgs (från 1814), Älvsborgs (från 1829), Gävleborgs samt Jämtlands län (från 1819). Med vissa inskränkningar, i synnerhet beträffande ekonomiska frågor, tillerkände dessa utskottet rättighet att mellan allmänna sammankomsterna avgöra förekommande ärenden. Även annorstädes fogade omständigheterna, att sällskapets beslutande makt mer eller mindre i strid mot stadgarna delvis kom att överflyttas på utskottet.

Efter föregången kallelse i tidningar och länskungörelserna skulle sällskapen sammanträda in pleno en, två, tre eller i ett par fall fyra gånger årligen. Nästan undantagslöst var platsen länets residensstad. Synnerligen detaljerade bestämmelser om ledamöternas inbördes placering vid dessa till-

fällen förekomma exempelvis i Västmanlands stadgar. Undantagsvis föranledde ärendenas mängd, att mer än en dag åtgick för sammankomsten. Den mer eller mindre pliktskyldiga rojalism, som vid tiden för de flesta sällskapens tillkomst härskade i Sverige och särskilt och uppriktigt visade sig gentemot kronprins Carl Johan, föranledde flertalet av dem att till hans födelsedag den 26 eller Carlsdagen den 28 januari förlägga sitt årliga högtidssammanträde. Föredragningsordningen vid de ordinarie mötena fanns vanligen bestämd i stadgarna. Urtima sammankomster kunde vid behov anordnas efter beslut av ordföranden eller förvaltningsutskottet.

Principiellt borde alla ärenden undergå förberedande utskottsbehandling, men av praktiska skäl hade man på de flesta håll föreskrivit, att brådskande frågor kunde direkt avgöras. Som en motvikt mot eventuella missbruk av denna rätt från en tillfällig majoritets sida ägde i regel ett mindre antal ledamöter, vanligen fem, påkalla bordläggning. Bestämmelser angående quorum saknades ej sällan alldeles, och siffran växlade för övrigt mellan 8 i Norrbottens och i viktigare frågor upp till 30 i Kristianstads, Älvsborgs (före 1829) och Värmlands län. Om det föreskrivna antalet ledamöter ej infunnit sig, skulle enligt stadgande i Södermanlands, Göteborgs och Bohus samt (från 1804) Värmlands beslut det oaktat kunna fattas, om de gingo i överensstämmelse med förvaltningsutskottets förslag. Bestämmelserna angående quorum ersattes på sina håll med föreskrifter om kvalificerad majoritet i vissa fall. I Västerbotten för alla utgifter och i Örebro (före 1833) samt Västmanlands län för sådana över ett visst belopp erfordrades bifall av $^2/_3$ bland de röstande.

Som redan påpekats, hade trots grundstadgarnas bestämmelse ej blott de äldre utan även vissa av de efter 1813 tillkomna sällskapen förbehållit sig att i plenum fatta beslut i stadgeändringsfrågor. För bifall till ett sådant förslag fordrades i Kristianstads, Örebro, Västmanlands, Värmlands

och (före 1829) Älvsborgs län på samma sätt en majoritet av två mot ett, varjämte i de två sistnämnda samt Malmöhus gällde större quorum än för vanliga ärenden. Speciellt ändringar i ledamotsavgifternas belopp försvårades på sina håll; så var den härför erforderliga majoriteten i Västerbotten före 1826 $^3/_4$ och i Hallands och (till 1833) Örebro län ej mindre än $^7/_8$.

Hushållningssällskapen i sydöstra Sverige hade i sina konstitutioner inryckt mer eller mindre utförliga bestämmelser beträffande underavdelningar för socknar eller härader. I huvudsak stannade dessa under nu ifrågavarande tidsskede på papperet.[1]

Utan motsvarighet på annat håll är föreskriften i Älvsborgs län från 1829, att av revisorerna framställda anmärkningar i tvistiga fall kunde hänskjutas till Konungens befallningshavandes avgörande och därifrån föras vidare till kammarrätten, liksom i Skaraborgs, att ledamotsavgifternas inkassering från 1814 ombesörjdes av »allmänna medlens uppbördsmän».

För övrigt utfylldes paragraferna av växlande och mindre betydelsefulla bestämmelser. Ibland infördes villkoren för lån ur de bibliotek och modellkammare, som skulle inrättas. Ledamöterna försäkras om sällskapens tacksamhet för insända meddelanden och avhandlingar. Under tvenne sommarmånader skulle verksamheten ligga nere inom Göteborgs och Bohus samt Gävleborgs läns hushållningssällskap. Villkoren för erhållande av belöningar angivas för såväl utförda nyodlingar som författade prisskrifter och annat.

Härmed är det väsentliga innehållet i de tjugutvå sällskapens äldsta konstitutioner framlagt. I överensstämmelse med tidens bruk utmärka sig många av dem för en flödande rikedom på ord och fraser, och stundom lida de (t. ex. Västerbottens) av en viss otymplighet i uppställningen.

[1] Beröringspunkter saknas ej mellan de ansatser, som gjordes, och den gryende kommunala självstyrelsen i socknarna. Med hänsyn till pågående specialforskning å detta område har saken emellertid av mig lämnats åsido.

I korthet skulle sällskapen under denna period enligt stadgarnas vittnesbörd kunna karaktäriseras såsom länsfilialer av lantbruksakademien med intima relationer till landshövdingeämbetet och åtminstone flerstädes i besittning av en organisation, som angav ett slags tämligen exklusiva patriotiska ordenssamfund i tidens smak.

---

c) Sällskapens allmänna ställning och verksamhet.

Den livaktighet, de olika hushållningssällskapen lade i dagen under denna period, var synnerligen växlande. Liksom beträffande lantbruksakademien och genom påverkan därifrån skedde starten i allmänhet under goda auspicier. Intresset var stort för återuppbyggnadsarbetet efter krigens olyckor, och en materiell tolkning av programmet att »inom Sveriges gräns erövra Finland åter» stämde väl samman med de mål, sällskapen uppställde för sin verksamhet. Den svårartade ekonomiska kris, som under dessa år övergick landet, manade också till ett anspännande av alla krafter. Åtskilliga landshövdingar ägnade sig med nit åt de nybildade institutionernas utveckling, och att bliva upptagen i medlemmarnas krets medförde ett visst socialt anseende. Slutligen och icke minst viktigt var det faktum, att sällskapen under denna tid kunde röra sig med jämförelsevis betydande penningtillgångar.

Redan har anförts, hurusom Kalmar och Älvsborgs hushållningssällskap erhöllo ett startkapital, genom att regeringen ställde överskotten av de s. k. lantvärnskassorna för dessa län till deras förfogande. Detsamma blev förhållandet i Blekinge.[1] Av mycket större och allmännare betydelse var emellertid, att medlemsavgifterna inflöto tämligen rikligt och att den genom beslut av 1809—10 års riksdag ny-

[1] Wachtmeister, s. 19.

bildade nionde huvudtiteln för befrämjande av jordbruk, handel och näringar disponerades av Kungl. Maj:t till stor del såsom anslag till hushållningssällskapen. Redan 1813 erhöll Kronobergs 15,000 rdr, och under loppet av de följande fem åren kommo flertalet i åtnjutande av liknande förmåner, Örebro med hela 27,000 rdr men annars med lägre belopp. Det sammanlagda rörelsekapital, som härigenom ställdes till sällskapens förfogande, utgjorde minst 150,000 rdr, en vid denna tid långt ifrån oväsentlig summa. Icke fullt hälften var lämnat som gåva, återstoden däremot som lån. Av dessa voro några av de första räntefria, medan flertalet löpte med fyra procent. Sedermera efterskänktes i flera fall dels räntebetalningarna, dels hela kapitalskulden. Stundom var som villkor föreskrivet, att beloppen skulle utlånas för nyodlingars verkställande, men i regel fingo sällskapen använda dem efter gottfinnande.[1]

Med anledning av påpekande från statsrevisorerna och då odlingslån kunde erhållas från banken, föreslog statsutskottet 1818, att bidragen från huvudtiteln för framtiden blott skulle givas i form av gåva eller räntefritt lån samt, vad jordbruket beträffar, tilldelas endast hushållningssällskapen för deras allmänna verksamhet eller enskilta företag, om vars nyttighet de yttrat sig. Sällskapen skulle även förpliktas att årligen redogöra för medlens användning, och med hänvisning till detta och till att de »huvudsakligast bestå av Riksens Ständers medlemmar» avstyrker utskottet en motion i bondeståndet, åsyftande att ställa dem under ytterligare kontroll. I båda fallen blev utskottets yrkande bifallet av ständerna.[2] Dessa beslut fingo emellertid inga prak-

---

[1] Juhlin Dannfelt, I, s. 34 f. — Mot den sammanställning, som där lämnas, må anmärkas, att med undantag för Uppsala län Konungens befallningshavande aldrig i sista hand skött anslagens fördelning utan blott besörjt deras förmedling till hushållningssällskapen. Bring, I, s. 35 f. — Almquist, I, s. 56, 63 f. — Schött, I, s. 40. — Sanne, s. 16 f.

[2] 1817—18 Bih. 4: 2, s. 1620—24. — Bd. 1: 98—101. — Bih. 4: 2, s. 1718 f.

tiska konsekvenser, ty på grund av vissa omständigheter blevo tillgångarna å ifrågavarande huvudtitel så starkt tagna i anspråk för andra ändamål, att sällskapen till stort men för sin verksamhet efter 1818 nödgades reda sig utan ytterligare statsanslag.[1]

Man hade möjligen kunnat vänta, att de äldre, självständigt bildade sällskapen skulle hava uppburits av ett allmännare intresse inom länen och i följd härav visat en resultatrikare verksamhet än de yngre, på befallning från högsta ort tillkomna. Någon genomgående skillnad i detta avseende förmärktes dock ej, ehuruväl bland de äldsta sällskapen även påträffas några av de livaktigaste.

Överhuvudtaget är någon ordningsföljd i sistnämnda avseende svår att uppställa, då monografierna över sällskapen ha så växlande bredd och fyllighet och de olika hävdatecknarne i sina omdömen vanligen stödja sig blott på kännedom om *sitt* speciella sällskap under olika tidsskiften. Denna anmärkning gäller även efterföljande epoker, om också för den tid, som ligger oss närmast, källornas större ymnighet möjliggöra ett dragande av bestämdare slutsatser. En viss måttstock är för äldre tider det utrymme, de olika länen intaga i det sammandrag av sällskapens berättelser, som årligen uppläses på akademiens högtidsdag.

Otvivelaktigt synes vara, att Värmlands läns hushållningssällskap intog det främsta rummet under denna epok. Såsom särskilt livaktiga torde bland de övriga förtjäna nämnas Kronobergs, Skaraborgs och Jämtlands.

På den allmänna initiativrikedomen och verksamhetslusten under seklets andra decennium följde emellertid snart en markerad avmattning. Inom lantbruksakademien blir det begynnande förfallet starkt märkbart, sedan Edelcrantz, dess förste direktör och förnämste drivande kraft, gått ur tiden år 1821. Bristen på ledning och nya uppslag från detta håll dröjde icke att utöva ett menligt inflytande på hushåll-

[1] Jfr 1823 Bih. 1: 1, s. 809 f.

ningssällskapen. Även inom dessa verkade åtskilliga personombyten ofördelaktigt. Landshövdinger, som varit med om att skapa och driva fram dem, efterträddes i ämbetena av personer, som ej av dylika skäl hyste speciellt intresse för sällskapen utan ofta försummade dem. Det nyas lockelse och protektionen uppifrån, som i början befrämjat anslutningen, stimulerade icke längre.

De djupast verkande orsakerna voro emellertid andra. Tryckta ekonomiska förhållanden, stundom förvärrade genom missväxt, medförde för jordbruket en tid av relativt stillastående, varunder ämnena för sällskapens verksamhet förlorade sin aktualitet. De sjunkande medlemssiffrorna inneburo minskade inkomster genom avgifter, vilket var så mycket betänkligare, som, enligt vad ovan anförts, de kring 1815 jämförelsevis rikligt flödande statsanslagen nästan alldeles sinade ut — i sin mån ett betecknande faktum. Resultatet blev för sällskapen en ekonomisk misär, som verkade fullkomligt förlamande på deras verksamhet. Med en samlad kapitalbehållning av ett eller annat tusental och en årlig inkomst på några hundra riksdaler, vilket var det vanliga, blev det naturligtvis fullständigt omöjligt för dem att inlåta sig på några som helst företag av betydenhet.

Vid sidan av alla dessa nu anförda skäl buro även organisatoriska brister sin dryga andel i skulden till förfallet. P. A. Granberg, vars verksamhet som akademiens sekreterare Juhlin Dannfelt ej skattar särdeles högt, ådagalade likväl i denna fråga en viss klarsynthet. Vid behandlingen inom statistiska avdelningen 1828 av ett föreliggande stadgeändringsförslag framförde han en principiell kritik.[1] Tid och plats för sammankomsterna borde bestämmas, så att de sammanfölle med livligt besökta marknader. Till stöd för detta yrkande åberopas förhållandena i England och Frankrike, vilket måste sägas vara att gå över ån efter vatten. Inom

[1] Anförandet tryckt i Arkif för hushållningen och näringarne 1829, s. 21 f. — Jfr Juhlin Dannfelt, I, s. 133 f.

landet hade nämligen det värmländska sällskapet ordnat för sig på detta sätt, och det är troligen ej obefogat att däri se en kraftigt bidragande orsak till dess åtminstone relativa blomstring. Vidare anmärkte Granberg på de ceremoniella formerna vid sammanträdena och det föga intresseväckande i de hållna talen och de torra berättelser, som plägade uppläsas. I stället borde större utrymme beredas åt diskussioner angående »verkningen av gällande ekonomiska författningar» och ärenden, över vilka regeringen anmodade sällskapen att yttra sig.

Andra uppenbara missförhållanden beröras icke av honom, men vid en senare tidpunkt, då reformer redan på många håll kommit till stånd, skildras de av hans efterträdare i befattningen hos akademien, J. F. Nathhorst.[1] 1813 insåg man »ej ännu den enkla sanningen, att alla kommunalinrättningars framgång beror på en *fri verksamhet*, och de organiserades därföre till ett slags biträdande ämbetsverk åt Konungens befallningshavande i länen, av vilka de gjordes helt och hållet beroende. Så uppfattade de också själva, så uppfattade Sveriges lantmän deras ställning, och de senare avvaktade . . . med orubbligt lugn men utan några egna åt samma håll riktade bemödanden de lyckliga resultaten, som dock aldrig kunna vinnas, om icke lantbrukarne själva förena sig till en livlig verksamhet . . . Landshövdingen i varje län var själv hushållningssällskapet *in concreto*, och den som kände hans dagliga umgängeskrets, behövde sällan fråga, vilka som utgjorde förvaltningsutskottets ledamöter. Det mest tryckande av allt var dock det, att . . . sällskapet varken ägde att föreslå, granska eller besluta några ändringar i dessa föreskrifter».[2]

Under nitiska och populära länschefers egid var detta byråkratiska förmynderskap icke skadligt eller kanske t. o. m.

[1] LA:s handl. 1847, s. 126 f., 138.

[2] Härmed avses tydligen förvaltningsutskottets rätt att ensamt besluta i frågor rörande konstitutionen, vilken bestämmelse dock ingalunda tillämpades överallt (se ovan).

förmånligt, tack vare deras förbindelser och inflytande. Aldrig kunde dock en landshövding med sina mångahanda göromål ägna mer än en bråkdel av sin tid åt skötseln av sällskapets angelägenheter, liksom den bristfälligt eller alls icke avlönade sekreteraren knappast heller kunde betrakta sin post annat än som bisysselsättning. När så endera eller båda ofta tillbragte långa tider i Stockholm under riksdagarna, är det icke förvånande, att för många sällskap hela år förgingo utan att de gåvo några som helst livstecken ifrån sig.

I Norrbottens län upplöste sig hushållningssällskapet 1824 genom ett formligt beslut under hänvisning till sin absoluta ekonomiska vanmakt.[1] Överallt annorstädes fortlevde sällskapen visserligen på papperet, men på de flesta håll var det heller icke mycket mer. Långa perioder av nästan fullständig overksamhet förekommo t. ex. i Skåne och Västergötland. I motsatt riktning utmärkte sig fortfarande Värmland, men även där är tillbakagången omisskännlig.[2]

*

Hushållningssällskapens verksamhet är till sin allmänna karaktär under deras tillvaros första mansålder av ett helt annat skaplynne än nuförtiden. Redan den i de äldre stadgarna vidsträckta eller svävande formuleringen av sällskapens »föremål» låter ana, att de stundom skulle överskrida gränsen för vad som även med en välvillig tolkning kunde sägas tillhöra lantmannanäringarnas omvårdnad. Yttre omständigheter gjorde sig så kraftigt gällande, att även de yngre ignorerade grundstadgarnas och sina egna konstitutioners påbud om verksamhetsområdets begränsning.

Den kommunala självstyrelsen låg ännu i sin linda, särskilt beträffande de större enheter, som länen bildade. De enligt bevillningsförordningarna alltifrån 1812 utsedda pröv-

[1] Hellström, s. 3.

[2] Se t. ex. Kjellén, I, s. 121—138; Andersson, s. 35—38.

ningskommittéerna bestodo visserligen av på sätt och vis valda medlemmar av vart och ett av de fyra riksstånden jämte ofrälse ståndspersoner, men deras befogenheter voro så inskränkta och speciella, att de ingalunda kunde tänkas usurpera en ställning som länsrepresentationer. Helt annorlunda med hushållningssällskapen. Jordbrukets och dess binäringars fullkomligt dominerande betydelse för landets ekonomiska liv innebar en stark utgångsställning. I diskussionsform vid sammankomsterna behandlades för näringslivet betydelsefulla frågor. Vad var naturligare, när annat forum saknades, än att hushållningssällskapen även sattes i rörelse, om det gällde att giva offentligt uttryck för en opinion i andra ärenden, som lågo medlemmarna om hjärtat? De visserligen obetydliga inkomsterna skulle användas till modernäringens främjande. Låg det icke nära till hands, att dessa medel stundom disponerades för andra syften, som föreföllo ännu mera trängande och behjärtansvärda? Några exempel skola tjäna att belysa arten av denna verksamhet vid sidan av den huvudsakliga under nu behandlade tidsskede.

Deras medverkan inom de flesta län vid bildandet av brandstods- eller hypoteksföreningar var ju ännu till direkt gagn för jordbruket. Så allmänna ekonomiska inrättningar som sparbanker, ränteförsäkringsanstalter och rentav enskilda banker förefalla oss däremot ligga ganska fjärran från sällskapens egentliga syfte, men de hyste inga betänkligheter att befatta sig därmed. Detsamma gäller utdelande av belöningar för långvarig och trogen tjänst antingen av egna medel eller samverkande med Patriotiska sällskapet. Stundom visa de även intresse för folkundervisningen, befrämja sjuk- och hälsovård (t. ex. vaccinationen) och låta icke heller fattigvården bliva lottlös. Därigenom framstå de tydligt som i viss mån föregångare till landstingen, vilkas verksamhet ju koncentrerades på ärenden av dessa sistnämnda slag.

Någon enda gång finner man ett sällskap helt avvisa en

fråga, men då äro skälen också överväldigande. I Malmöhus län ansåg man sig t. ex. ej behörig att befrämja tillverkningen av — pianon.[1]

Det bör, efter vad som nu anförts, på intet sätt förvåna, att man vid ett eller par tillfällen möter hushållningssällskapen i de talrika och skiftande förslag till lokal självstyrelse för länen, som ventilerades vid riksdagarna under decennierna före det moderna landstingets tillkomst. Att det fanns personer, som redan i dem sågo betydligt mer än blott ett *blivande* organ för länet i allmänna angelägenheter, framgick av en liten episod på riddarhuset 1828. Landshövdingen i Uppsala lämnade vid ett tillfälle den upplysningen, att veterinären därstädes avlönades varken av staten eller länet utan av hushållningssällskapet. Han får genast till svar, att om så är fallet, »måste det väl vara detsamma, som att han avlönas av länet».[2]

Vid samma riksdag drog Carl von Qvanten i en motion upp linjerna för en ombildning av sällskapen till »provinceconseiller» med egendomliga befogenheter. Förslaget torde ha varit endast ett löst framkastat hugskott och vann ingen som helst anslutning.[3] Ett i någon mån liknande syfte hade en motionär i prästeståndet 1834 (Bjurstén), som av hushållningssällskapen ville göra »fria municipalinrättningar», genom vilka »den allmänna rösten» i orten petitionsvis kunde nå regeringen. Bl. a. det faktum, att han behöll lantbruksakademien som mellanhand, visar dock, att de påtänkta förändringarna icke inneburo någon verklig omvälvning utan närmast avsågo blott frihet gentemot länsstyrelserna. Ett omnämnande i detta sammanhang är likväl motiverat, särskilt som förslaget, ehuru bifallet endast i de två lägre ståndén, på riddarhuset uppkallade en så betydande man som exc. Adolf Göran Mörner till ett sympatiuttalande för hushållningssällskapens inordnande i »den föreslagna orga-

[1] Malmöhus läns hhs. handl., h. 19, s. 47.

[2] Ad. 3: 317 f. (Bråkenhjelm).

[3] Ad. 8: 460—63.

nisationen av kommunalstyrelsen».[1] Emellertid kom utvecklingen som bekant att följa andra banor, och sällskapen spelade ingen nämnvärd roll i landstingsfrågans vidare utveckling. Ännu under förra hälften av 1850-talet finner dock allmänna besvärs- och ekonomiutskottet i deras existens ett skäl emot »länsnämnders» inrättande.[2]

Trots det nu anförda föllo naturligtvis flertalet av de ärenden, hushållningssällskapen handlade, inom i huvudsak samma gränser som i våra dagar. Vissa olikheter äro en given följd av de djupgående, ja, revolutionerande förändringarna under mellantiden i jordbruksvetenskapens ståndpunkt, redskapstekniken, landsbygdens sociala förhållanden och produkternas ekonomiska konjunkturer, om endast det viktigaste skall nämnas. För att taga ett exempel ur högen, så är linodlingen och fårskötseln, varåt sällskapen till en början ägnade mycket stor uppmärksamhet, numera knappast alls föremål för omvårdnad, medan den moderna mejerirörelsen då över huvud taget icke existerade. Att även själva de vidtagna åtgärdernas art under tidernas lopp undergått av omständigheterna betingade växlingar, skall framgå av det följande.

Utdelande av belöningar i form av medaljer, silverskedar eller kontanta premier på en eller flera riksdaler var en omtyckt form för uppmuntran av alla slags förtjänster om lantbruk och slöjder. Från nutidens strängt organiserade premieringar skilja sig dessa, oavsett de blygsammare beloppen, genom att förslag i varje särskilt fall vanligen väcktes av någon enskild medlem. På grund härav fick det hela över sig ett visst drag av tillfällighet, och belöningarna måste nödvändigtvis utfalla ojämnt.[3]

Lån i och för vinnande av ökad odlingsmark framför allt genom sjösänkningar eller mossutdikningar beviljade

---

[1] Pr. 2: 180—85. — Ad. 6: 437 f.

[2] Jfr KJELLÉN, Politiska essayer, III, s. 108.

[3] I Värmland utfärdades dock en detaljerad belöningsstadga. ANDERSSON, s. 28 f. — Jfr även SCHÖTT, I, s. 63.

sällskapen (stundom räntefritt) åt lantbrukarne i så stor utsträckning, som tillgångarna medgåvo. Av synnerligen stor principiell betydelse var den medverkan, som staten äskade av dem beträffande från riksbanken utlämnade odlingslån (se vidare nedan s. 178 f.). Detta är nämligen det första tillfälle, då statsmakterna på hushållningssällskapen överflytta göromål, som annars hade måst åläggas den ordinarie administrationens män. Debuten inom statsförvaltningen var ej särdeles lyckad, och det dröjde länge, innan nya uppdrag av samma slag tilldelades dem i större utsträckning. Sällskapen saknade ännu den för ändamålet behövliga fristående och fasta organisationen med livskraftiga exekutiva organ. Därför blev det till stor del Konungens befallningshavande, som fick taga även denna arbetsbörda.[1] Ytterligare ett fall av direkt insats i statsförvaltningen är dock att anteckna från denna period. Vid utarrenderandet av de s. k. halländska kyrkohemmanen skulle länets hushållningssällskaps förvaltningsutskott yttra sig över den föreslagna summan, vilket även skedde och orsakade rätt mycket besvär.[2]

Statistiska undersökningar, särskilt i form av sockenbeskrivningar, erhöllo sällskapens uppmuntran och verkställdes också till rätt stort antal. En ordnad lantbruksundervisning var även föremål för deras omsorger. Fasta skolor kommo dock ej till stånd, förrän staten mot periodens slut trädde stödjande emellan. De under följande tidsskede så betydelsefulla lantbruksmötena hade sina blygsamma förelöpare i stundom vid sällskapens sammankomster anordnade tävlingsplöjningar.

I av trycket utgivna handlingar publicerade många sällskap sina till akademien insända årsberättelser, protokoll från sammanträdena samt smärre uppsatser och meddelanden. Dessa blygsamma häften utkommo dock tämligen ore-

---

[1] Se t. ex. Kjellén, I, s. 134.

[2] Jfr nedan s. 211 f.

gelbundet, och försök, som gjordes med fasta periodiska publikationer, inställdes snart. En vanlig form av upplysningsverksamhet var att inköpa och fördela eller på egen bekostnad låta trycka smärre populära skrifter i lanthushållningsfrågor. I dessa senare offentliggjordes stundom inkomna tävlingsuppsatser. Prisfrågors framställande var nämligen ganska vanligt, och vilken stor betydelse man tillmätte dem, framstår klart genom den i ett par fall högst förvånande storleken av de uppsatta belöningarna.[1]

Med lantbruksakademien var, som redan anförts, samarbetet livligt och fruktbringande under de första åren. I cirkulärskrivelser fäster den sällskapens uppmärksamhet på allehanda gagneliga förbättringar och nya uppslag, översänder frösorter att experimentera med samt uppsättningar av goda jordbruksredskap, vilka flerstädes ge anledning till inrättande av modellkammare. Tryckta publikationer utbytas, sällskapen lämna beredvilligt infordrade upplysningar av skiftande art samt avgiva ordentligt de föreskrivna årsberättelserna. Längre fram slappas banden och hota ibland att alldeles lossna. På akademiens högtidsdag saknas alltid uppgifter från många län i den berättelse över det förflutna året, som av direktören föredrages.

Även med vetenskapsakademien stodo sällskapen i kontakt, om också oväsentligt. När den vart nionde år ägde att bortgiva det byzantinska resestipendiet, skulle hushållningssällskapen enligt donationsbrevet av år 1803 anmodas att föreslå kandidater.[2] Förbindelserna med Patriotiska sällskapet ha redan påpekats. Här må blott anmärkas, att detsamma ännu vid denna tid premierade även rena förtjänster om jordbruket.

Den samverkan, som ägde rum direkt mellan hushållningssällskapen, saknade ännu ett särskilt organ och inskränkte sig i regel till utbyte av tryckta skrifter. Dock ta-

[1] Bring, I, s. 105 f. — Andersson, s. 33 f.

[2] Fortsättn. (n:r I) af testam. och författn. om stipendier ... vid Kongl. Academien i Upsala (1810), s. 27—30.

ger den vid några tillfällen fastare form mellan till varandra gränsande län, och 1842 planeras från Småland en eventuellt alla sällskap omfattande aktion för åstadkommande av en svensk ränteförsäkringsanstalt.[1]

Sällskapens kännedom om förhållandena i länen medförde, att de vid åtskilliga tillfällen fingo avgiva utlåtanden i anledning av remisser från Kungl. Maj:t. Stundom var direkt föreskrivet, att deras mening skulle inhämtas, stundom skedde det på landshövdingens initiativ. Som exempel kunna anföras frågorna om odlingslånen (naturligt nog, 1818), ny stängsellag (1829) samt sockenmagasin (1832). Underdåniga petitioner från sällskapens sida omtalas likaledes.

[1] Brandel, s. 98 f. — Säve, I, s. 93 f.

III.

Tiden från omkring 1840 till omkring 1890.

a) Reformsträvandena och 1848 års grundstadgar. Nya sällskap.

Hushållningssällskapens äldsta grundstadgar av år 1813 voro åtminstone formellt gällande ända till 1848. Redan långt dessförinnan förspordes emellertid planer på en revision av dem, och i praktiken tillämpades de föga strängt under det sista decenniet.

Det borde legat nära till hands, att P. A. Granbergs principiella kritik av sällskapen 1828 (se ovan) hade utmynnat i ett förslag till grundstadgarnas omarbetande, men något dylikt hördes icke av; hans aktion fullföljdes icke alls och avsatte heller knappast några spår i den följande utvecklingen.

Den von Qvantenska motionen i riksdagen samma år är i nu ifrågavarande avseende betydelselös, men 1834 blir saken aktuell genom tvenne förslag, båda utgångna från prästeståndet. I februari motionerar Bjurstén, som redan nämnts, om allmän reorganisation av sällskapen.[1] Han ansåg det som ett misstag, »att de icke annorlunda än genom och med länsstyrelserna kunna sig röra». Formerna borde vidgas och frigöras, så att de blevo en sorts länsrepresentationer (se ovan). Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet medgav, att en förändring vore önskvärd i sällskapens »styrelse»,

[1] Pr. 2: 180—185. — ABEU n:r 50. — Ad. 6: 437 f. — Pr. 5: 346 f.

men på grund av de växlande lokala förhållandena borde inga nya allmänna stadganden utfärdas utan 1813 års Kungl. brev helt enkelt sättas ur kraft och varje särskilt sällskap uppfordras att inkomma med förslag till de förändringar, som för detsamma vore behövliga. Trots att ingen reservant var antecknad, avböjde de två högre ståndén nästan utan debatt den föreslagna underdåniga skrivelsen. Som skäl anfördes, hurusom det redan stod sällskapen fritt att begära fastställelse av behövliga reformer samt att det var i andan och det levande intresset hos ledamöterna, som det brast. Att detta obestridliga faktum kunde vara en följd av svagheter i organisationen, förbisåg man.

I augusti tages frågan upp ånyo av ölandsprosten Abrah. Ahlqvist. Ledamot av såväl det högvördiga ståndet vid riksdagen som lantbruksakademien valde han att framföra sina önskemål inför sistnämnda forum.[1] I hans memorial är tankegången ungefär densamma som i den fallna riksdagsmotionen av Bjurstén. Dennes funderingar om sällskapen som »municipalinrättningar» upptager han dock ej utan inskränker sig till att vilja återuppväcka dem till livet för att befrämja jordbruk och övriga näringar. Mycket gott hade de uträttat men icke nog. Deras stadgar passade icke längre för tiden, och akademien borde därför anhålla hos Kungl. Maj:t om befallning till sällskapen att revidera dem över lag. Vissa »grundlinjer» bifogas, dock mera med avseende på verksamheten än organisationen i inskränkt mening. Sammanträdena skola hållas i anslutning till marknader och förenas med utställningar av slöjdalster och andra produkter m. m.

Det yrkande, vari framställningen utmynnade, stämde som synes väl överens med vad ekonomiutskottet förgäves hade anfört. Det förefaller icke osannolikt, att samma krafter lågo bakom. En skrivelse från ständerna hade icke kunnat genomdrivas, ett initiativ från akademien vore alltid något.

---

[1] Juhlin Dannfelt, I, s. 157. — Lantbruksakad. arkiv: inkomna handl. 1834 ($^{20}/_{6}$); stat. avd. prot. $^{8}/_{11}$ 1834, $^{2}/_{12}$ 35.

Inom statistiska avdelningen återkommo argumenten från avslagets förespråkare i riksdagen, men ej i samma negativa form. Avdelningen erkänner, att reformer äro behövliga, samt instämmer i vad som föreslagits beträffande sammankomsterna (delvis redan påyrkat av Granberg). För egen del skjuter avdelningen fram landshövdingens självskrivenhet till ordförandeposten som en svag punkt. »Detta uppdrag borde vara en följd av förtroendet, uttalat genom val, vilket måhända oftast skulle tillfalla landshövdingen men även kunde falla på någon annan.» När frågan företogs till avgörande, beslöt emellertid avdelningen att ställa den på framtiden med hänsyn till ett förslag om »menighetsstyrelser», som var utsänt på remiss. Under de närmast följande åren tillstyrkte akademien sedan blott fastställelse tills vidare av nya stadgar, vilka undergingo granskning, men även denna inskränkning upphörde efter 1840. Det ahlqvistska initiativet blev icke heller ytterligare behandlat.

I de statuter för akademien, som gällde från 1841, fanns emellertid ett nyinfört moment, enligt vilket den borde »befrämja en ändamålsenligare organisation» av de redan befintliga hushållningssällskapen, och dessutom var där uttryckligen föreskrivet i överensstämmelse med redan gällande praxis, att alla förslag till ändringar av deras stadgar skulle granskas av densamma.[1] En ansats till åtlydnad av förstnämnda uppdrag gjordes efter fyra år.

Åberopande flertalet av de skäl, som blivit anförda mot landshövdingens ställning som ordförande ex officio, ingick nämligen akademien 1845 till Kungl. Maj:t med begäran, att sagda bestämmelse i 1813 års grundstadgar skulle sättas ur kraft. En föreskrift, att denne ämbetsman *ej* finge bekläda posten i fråga, vore möjligen enligt akademiens uppfattning mer motiverad än den gällande. Förslagsställaren namngavs icke. Svaret blev negativt. En partiell reform av detta slag borde icke genomföras. Begärda förändringar kunde

[1] § 26. Juhlin Dannfelt, bil. 3.

medgivas i detta och andra avseenden för varje särskilt sällskap, när de befunnos nyttiga.[1] Under de föregående åren hade så flera gånger skett, och antalet godkända avvikelser från de gamla grundstadgarna ökades den närmast följande tiden.

Den halva uppfordran, som kunde utläsas ur avslaget, efterkom akademien 1848 genom att till regeringens prövning ingiva ett av sekreteraren, J. T. Nathhorst, formulerat förslag till nya allmänna bestämmelser för hushållningssällskapen. Man avsåg ej att därmed åstadkomma en omedelbar reorganisation av dem alla utan blott att giva ledning vid framtida stadgeändringars företagande och sålunda uppnå »erforderlig likstämmighet» med avseende på huvuddragen av deras »inrättning och styrelse». Akademien påpekar i sin skrivelse trenne punkter i de äldre grundstadgarna, mot vilka oppositionen särskilt riktat sig. Främst var det ordförandepostens besättande, och därvidlag yrkas nu, att det liksom vid övriga befattningar skall ske genom val på allmän sammankomst. Vidare klandrades ordförandens rätt att utse halva förvaltningsutskottet. Enligt förslaget skulle hädanefter detta utskott bestå av ordföranden, sekreteraren och skattmästaren samt minst fyra endast av sällskapet för ett eller flera år valda ledamöter, bland vilka vice ordföranden (blott en sådan skulle väljas). Slutligen hade det moment varit utsatt för kritik, enligt vilket stadgeändringsfrågor avgjordes av förvaltningsutskottet ensamt. Även denna bestämmelse föreslogs borttagen.[2]

Dessa förändringar hade i två avseenden någonting gemensamt. Dels avsågo de att giva de allmänna samman-

[1] Lantbruksakademiens arkiv: akad. prot. $^{14}/_{6}$ 1845, underdånig skrivelse samma dag samt Kungl. brev $^{25}/_{2}$ 1846. (Juhlin Dannfelt, I, s. 254, angiver felaktiga data.) — En motion i samma syfte vid riksdagen 1847—48 (Munck af Rosenschöld, Ad. 1: 441) blev synnerligen lättvindigt avfärdad.

[2] Lantbruksakademiens arkiv: akad. prot. $^{12}/_{2}$ och $^{10}/_{3}$ 1848, underdånig skrivelse sistnämnda dag samt Kungl. brev $^{16}/_{5}$ 1848. — Se bil. 2.

trädena vidgade befogenheter, dels markerades genom dem överlägsenheten hos den friare organisationsform, som några av de äldsta sällskapen representerade.

Förslaget innehöll även andra nyheter. I det första momentet definierades sällskapens ändamål i huvudsak liksom förut, men det kategoriska förbudet att taga befattning med andra frågor fanns ej längre, och möjligen innebar detta en i tysthet given sanktion åt en mera omfattande verksamhet. Kanske medgav även formuleringen »lantbruks och därmed förbundna näringars gagn och förkovran» en vidare tolkning än helt enkelt »lanthushållningens förbättring» i den äldre redaktionen.

Struken var den gamla bestämmelsen om att minst $^2/_3$ av ledamöterna borde vara innehavare av jord under eget bruk, men faktiskt har så otvivelaktigt även i fortsättningen överallt varit förhållandet. Ett direkt synbart resultat av den föregående diskussionen var anvisningen, att sällskapens ordinarie sammankomster skulle förläggas till tider, då ett större antal ledamöter kunde förväntas infinna sig på samlingsorten. Helt nytt var momentet om underavdelningars inrättande och organisation. Vad slutligen beträffar den samverkan, som skulle äga rum mellan akademien och sällskapen, voro bestämmelserna omredigerade utan större sakliga ändringar.

Dessa nya grundstadgar godkände Kungl. Maj:t till alla delar genom beslut av den 16 maj 1848. I mer än sex decennier förblevo de sedan i oförändrat skick gällande. Denna betydande livslängd under skiftande tider och förhållanden var nog huvudsakligen beroende på den i allmänhet stora frihet, som tillerkändes de enskilda sällskapen i organisatoriskt hänseende, skarpt kontrasterande mot detaljbestämmelserna i 1813 års grunder.

Ännu mer markerat blev detta efter 1868. Sagda år beslöt nämligen Kungl. Maj:t, att om ett eller annat hushållningssällskap önskade genomföra mot 1848 års grunder stridande förändringar i sina stadgar, skulle detta kunna

medgivas. En ifrågasatt förändring av vissa moment i grundstadgarna ställdes därigenom på en framtid, som visade sig bliva ganska avlägsen.[1] De faktiska avvikelserna från vad som blivit godkänt 1848 voro emellertid föga betydande, vilket skall framgå av det följande.

Den reformrörelse, för vilken här blivit redogjort, stimulerades i mycket väsentlig grad av de från olika sällskap inkommande förslagen till stadgeändringar under årtiondet före 1848. Det har redan antytts, att dessa vunno stadfästelse, trots att de, föregripande de nya grundstadgarnas innehåll, mer eller mindre avveko från de gällande av 1813. Skaraborgs företog 1840 den första grundliga utrensningen av alla föråldrade bestämmelser och fick sedan åtskilliga efterföljare, närmast Blekinge (1843) och Jönköpings (1844). Vid mitten av 1850-talet, samtidigt med att sällskapen fingo helt andra och större ekonomiska resurser (se nedan), var omorganisationen i det stora hela fullständigt genomförd.

Arbetande efter stadgar, som aldrig blivit underställda Kungl. Maj:t, hade örebrosällskapet sedan 1833 intagit en särställning, som det likväl övergav 1862.[2] Från den tiden ha samtliga sällskapens alla stadgeändringar efter prövning erhållit officiell hallstämpel. På Gottland mellan åren 1863 och 1877 var det Konungens befallningshavande, som tillerkändes slutgiltig befogenhet i detta avseende, men annars gingo dessa ärenden städse till regeringen.

I regel godkändes de från sällskapen insända ändringsförslagen utan vidare efter akademiens hörande. Kunde de ej i oförändrad form tillstyrkas, satte sig akademien i förbindelse med vederbörande sällskap för åstadkommande av nödiga modifikationer.[3] Direkt avslag å begärda nya eller ändrade stadgar torde knappast ha förekommit. Regeringen

---

[1] Juhlin Dannfelt, II, s. 43. — Egerström, I, s. 159.

[2] Jonsson, I, s. 107.

[3] 1841—57 var en dylik jämkning direkt föreskriven i ovan citerade § 26 av akademiens statuter.

tyckes alltid hava följt akademiens förslag, naturligt nog i dylika speciella ärenden.

*

Summa tjuguen hushållningssällskap existerade, om ock delvis med föga liv, när 1840-talet gick in. Inom Älvsborgs län funnos faktiskt tvenne, men först i nya stadgar av 1844 rubricerades de såsom fristående. I ytterligare nära femtio år bestod f. ö. ett visst samband mellan dem.[1] För Stockholms län hade ett sällskap tidigare ansetts obehövligt på grund av lantbruksakademiens tillvaro i huvudstaden. 1847 fastställde emellertid Kungl. Maj:t stadgar för ett dylikt, om vars bildande intresserade personer året förut gått i författning. Efter tillkomsten av 1848 års Kungl. brev stiftades slutligen 1850 hushållningssällskap i de två återstående länen, Norrbottens och Kopparbergs. Det sistnämnda arbetade några år, innan stadgarna anmäldes till stadfästelse. Precis från mitten av 1800-talet äro sällskap alltså tillfinnandes över hela landet. Ännu en ökning i deras antal är emellertid att inregistrera 1859, då efter några års stridigheter en liknande uppdelning ägde rum i Kalmar län som tidigare i Älvsborgs.[2] Sedan den tiden har sällskapens antal varit oförändrat tjugusex.

Ehuru endast inom de anförda tvenne länen medförande det önskade resultatet, väcktes även förslag om eller antyddes planer på klyvning av andra hushållningssällskap kring och efter 1800-talets mitt. Inom Västernorrlands län understödde länsstyrelsen bildandet av ett särskilt sällskap för Medelpad, men akademiens förvaltningskommitté avstyrkte, och på högsta ort fattades beslutet i enlighet härmed. Annorstädes blev frågan aldrig ens förd så långt.[3]

Dylika strävanden böra säkerligen sammanställas med

[1] Mannerfelt, IV, s. 22 ff., 167.

[2] Hilldoff, s. 106—113.

[3] Heden, II, s. 9—12. — Kjellén, I, s. 250, 252. — Sanne, s. 52 f. — Brandel, s. 121. — Danström, s. 93 f. — Fyhrvall, s. 23 ff.

en viss allmän tendens till decentralisation inom sällskapen vid denna tid. Underavdelningarna hade blivit livaktiga och självständiga. Det låg ju nära till hands, att en dylik filial i en trakt av länet, som ansåg sig tillbakasatt, sökte erhålla en fullt fristående ställning i organisatoriskt hänseende och med avseende på brännvinsmedlen samt övriga statsbidrag.

---

b) De särskilda sällskapens konstitutioner.

Genom de nya grundstadgarnas successiva tillämpning överallt utplånades den under föregående period bestående skillnaden i organisatoriskt hänseende mellan flertalet sällskap och vissa av de äldsta. De friare former, under vilka några bland de sistnämnda arbetat, vunno en vidsträcktare tillämpning genom åtskilliga stadgerevisioner före 1848, och sedan de sagda år gjorts till rättesnöre för framtiden, återstodo efter ett decenniums förlopp blott enstaka relikter av den förut dominerande organisationstypen.

Verkningskretsen angavs rätt olika och gjordes ej sällan anmärkningsvärt vidsträckt. Formuleringen »lantbruket och dess binäringar» kompletterades ofta med »allt, som kan befrämja ekonomiskt välstånd inom länet», och i Jönköpings län 1844—82 samt Gävleborgs 1857—72 nämnas även kommunala angelägenheter.

Bestämmelserna angående inval av nya medlemmar visade kanske de mest uppenbara förenklingarna mot förut. Den äldre tidens mångfaldiga restriktioner och komplicerade formaliteter försvunno till allra största delen. Kvalificerad majoritet bibehölls dock på Gottland samt i Östergötland, och några förvaltningsutskott kunde förhindra, att en kandidat kom under votering (t. ex. Östergötlands och Kronobergs). Ofta kunde utanför länet boende personer ej bliva

ordinarie ledamöter. Kvinnor voro fortfarande på många håll helt uteslutna och invaldes även annorstädes synnerligen sparsamt. Listor med förslag till inval uppgjordes vanligen av gillena, och sällan eller aldrig hände det, att någon föreslagen person blev ratad. Ett märkligt avsteg från den annars undantagslöst gällande kooptationen förekom i Malmöhus län 1836—49 samt i Kristianstads 1839—57, där varje jordbrukare inom länet ägde att utan inval bliva upptagen som ledamot. Några sällskap föreskrevo, att medlemsskap ginge förlorat på grund av ådömt straff för vanhederligt brott, men bestämmelser om utvotering existerade icke längre i någon form. Försummelser i fråga om avgifters erläggande innebar naturligtvis, att respektive personer upphörde att vara ledamöter.

Inträdes- och årsavgifter befunno sig under perioden i sjunkande, både absolut och ännu mer i förhållande till penningvärdet. En eller annan riksdaler (krona) årligen eller tio à femton vid inträdet var det normala. Allmogens på många håll gynnade särställning upphörde efterhand.

Hedersledamöter utsågos liksom förut stundom under strängare former än andra. Deras antal var ofta begränsat, och dylika val företogos numera endast i mycket inskränkt omfattning, så att de verkligen inneburo en utmärkelse för högt förtjänte män. Korresponderande ledamöter i härader och socknar funnos ej mer efter filialavdelningarnas tillkomst. Däremot invalde en del sällskap under samma benämning enstaka framstående vetenskapsmän på lantbrukets område. Liksom hedersledamöterna erlade de inga avgifter.

Presidiets frigörelse från landshövdingeämbetet hade ju varit ett väsentligt moment i de reformsträvanden, som utmynnade i 1848 års grundstadgar. Med undantag av Östergötlands och i viss mån Älvsborgs län föreskrevs också överallt efter de kring mitten av seklet företagna stadgerevisionerna, att ordförandeposten skulle tillsättas genom val. Men i praktiken visade sig mycket små förändringar. Endast inom Skaraborgs och Kalmar norra har landshöv-

dingen från denna tid aldrig stått i spetsen för sällskapet.[1] Och av alla övriga har han endast i Stockholms, Södermanlands, Jönköpings, Kalmar södra, Hallands och Västmanlands under någon längre tid varit skild från ledningen. Liksom till vice ordförandeposten skedde valen i allmänhet på tre år (stundom ett och även fyra). Någon gång var sällskapet bundet inom av förvaltningsutskottet uppgjort förslag (t. ex. Södermanlands), och även absolut majoritet förekommer i detta sammanhang.

Alla stadgar föreskrevo val av en sekreterare och en skattmästare, den förre ej sällan utsedd på obestämd tid, den senare däremot nästan alltid på vissa år. Mycket ofta hade sällskapet i plenum endast att välja mellan tre av förvaltningsutskottet föreslagna personer, och mot periodens slut fingo utskotten hos Jönköpings och Skaraborgs även rätten att anställa den ena eller båda av dessa tjänstemän. Båda befattningarna förenades understundom hos en person. Om löneförhållandena innehöllo stadgarna ganska litet. Särskilt sekreterarposten ändrar emellertid under perioden i detta avseende fullständigt karaktär. Från att hava varit en praktiskt taget oavlönad bisyssla för innehavaren börjar den genom verksamhetens växande omfattning att alltmera helt kräva sin man, och sällskapens förbättrade ekonomi satte dem i stånd att utbetala någorlunda skäliga arvoden. För periodens sista år angiva räkenskapssammandragen sekreterarnas och skattmästarnas löner till sammanlagt omkring 50,000 kr. (Kanslikostnader gå till ungefär lika mycket.) Övrig personal såsom länsagronomer och andra förbigås alldeles i konstitutionernas paragrafer, eftersom de icke på något sätt hade att göra med sällskapens formella organisation.[2]

Rättigheten för ordföranden att utse tre ledamöter i förvaltningsutskottet bortföll överallt i enlighet med de nya

---

[1] I förra fallet har posten blivit traditionellt förbunden med länets godsägare av ätten Hamilton, i det senare är residensstadens avlägsenhet motiv nog.

[2] Se vidare nedan s. 143 f., 156 f.

grundstadgarnas lydelse. Föreskriften om att sekreteraren och skattmästaren skulle vara självskrivna iakttogs däremot ej lika väl, utan de tillerkändes på vissa håll endast rätt att deltaga i överläggningarna. Valen gällde ett, tre eller någon gång fyra år; i de senare fallen skedde förnyelsen successivt. Hela antalet medlemmar varierade mellan minimisiffran sju och ända upp till över ett tjugutal. De höga siffrorna sammanhänga med en viktig nyhet: länets olika delar bereddes inflytande inom utskottet, genom att ombud (vanligen ordförandena) för sällskapets filialavdelningar fingo säte och stämma därstädes. Endast en del, vanligen den mindre, av utskottets ledamöter valdes då vid sällskapets allmänna årssammankomster. Detta system tillämpades i Malmöhus län ända från 1836, vid seklets mitt hade det upptagits av trenne angränsande sällskap och vid periodens slut vunnit anslutning från bortåt halva antalet. Även där man ej lämnade gillena direkt inflytande på utskottets sammansättning, funnos på några håll andra föreskrifter, som avsågo att betrygga, att de olika lokala intressena behörigen tillgodosågos med målsmän. Vissa löpande ärenden kunde stundom avgöras, utan att utskotten i sin helhet sammankallades. I Malmöhus län var det t. ex. så ordnat alltifrån 1861. Annars förmälde stadgarna ingenting om några andra slags utskott. Mot periodens slut börjar det emellertid i praktiken bliva ganska vanligt, att omsorgen om speciella grenar av verksamheten delegeras åt särskilda sakkunniga nämnder, lydande under förvaltningsutskottet. Den fulla utvecklingen av detta system tillhör emellertid den följande perioden.

Principiellt voro förvaltningsutskottens befogenheter ej särdeles vidsträckta. Att bereda förekommande frågor, bringa fattade beslut till verkställighet samt utarbeta årliga redogörelser för verksamheten angåvo stadgarna som deras huvudsakliga uppgifter. Mellan de allmänna, ordinarie sammankomsterna förekommo dock nödvändigtvis talrika ärenden, som påkallade omedelbart avgörande och ej voro av sådan betydelse, att det kunde bliva tal om ett urtima

möte. Risken för utskottet att bliva desavouerat, när det sedan ställde sällskapet inför ett fullbordat faktum, var mycket liten, ty nästan undantagslöst godkändes i plenum allt, vad utskottet gjorde eller föreslog. Hos detsamma låg alltså i realiteten alldeles avgjort maktens tyngdpunkt.

På Gottland efter 1869 fyra, men annars en eller två gånger årligen avhöllos ordinarie sammankomster med sällskapen. Vanligen hölls en dylik på vintern i residensstaden, då budgeten fastställdes och nödiga val förrättades, samt ett lantbruksmöte under sommaren på växlande platser inom länet. I Upsala var den 26 januari, Karl XIV Johans födelsedag, ända till sekelskiftet traditionellt datum för vintersammankomsten, men venerationen för den kungliga familjens bemärkelsedagar befann sig annars i sjunkande, och såsom under reformdiskussionen blivit påyrkat, fingo mera praktiska synpunkter göra sig gällande. Den äldre tidens detaljerade föreskrifter angående proceduren vid dessa tillfällen bortföllo. Bestämmelser om quorum funnos dock alltjämt på de flesta håll. Vanligen låg siffran mellan tio och tjugu. Nådde ej antalet närvarande så högt, tillämpades växlande bestämmelser, som emellertid knappast äro av större intresse i och för sig samt med den livligare uppmärksamhet, för vilken sällskapen numera voro föremål, ytterst sällan kommo till användning i praktiken. Det må endast anmärkas, att förvaltningsutskottens yrkanden i dessa fall flerstädes intogo en gynnad undantagsställning. Brådskande ärenden kunde liksom förut avgöras utan utskottsbehandling, och i fråga om rätten att påkalla bordläggning var heller ingen förändring vidtagen. Kvalificerad majoritet förekom mera sällan än förut. För ändring av stadgarna erfordrades dock ej sällan $^2/_3$ majoritet, så t. ex. i Värmland. Frågor av sistnämnda slag behandlades även annorstädes under särskilda, strängare former. Obligatorisk bordläggning en gång, likalydande beslut vid två på varandra följande sammankomster eller högre quorum (ända upp till 50 i Skaraborgs län 1840—78) voro de vägar, som man beträdde i syfte att

hindra förhastade beslut. Om det officiella godkännandet av stadgeändringar har redan ordats.[1]

Bestämmelser angående filialavdelningar inflöto under perioden så småningom i alla stadgar. Från att tidigare hava existerat endast tillfälligtvis och inom enstaka län organiserades de nu så småningom med större stabilitet över hela landet, sist på Gottland 1885. Särskilt i början hände det visserligen fortfarande på sina håll ej sällan, att deras verksamhet kunde ligga helt nere vissa år, men i det stora hela var utvecklingen mycket påtaglig. Länens judiciella indelning i härader och tingslag lades vanligen till grund för utskiftandet av sällskapens områden på hushållningsnämnder eller gillen, som de i regel benämndes. Inom Malmöhus län fanns ända från 1836 en organisation i två instanser, som följde den kyrkliga indelningen och mellan de s. k. pastoratsberedningarna och sällskapet i dess helhet ställde ett antal kontraktskommittéer.

Gillena brukade själva få utse sina ordförande, sedan sällskapet eller förvaltningsutskottet valt de personer, som hade att verkställa den första organisationen av de inom området boende medlemmarna efter i stadgarna angivna grunder eller särskilt fastställd instruktion. Antingen direkta anslag eller rätt att uppbära och använda ledamöternas avgifter gåvo gillena möjlighet till en viss självständig verksamhet. Ett eller annat tiotusental kronor kunde de mot periodens slut på så sätt årligen disponera över. Årsberättelser samt vissa andra uppgifter skulle de avgiva. För tillväxten i sällskapens medlemssiffror och överhuvudtaget befordrandet av ett allmänt intresse för dem och deras verksamhet spelade gillena en mycket väsentlig roll.

Åtskilliga föreskrifter av olika slag förlorade den plats, de förut haft i stadgarna. Så var t. ex. förhållandet med de i detalj gående instruktionerna för förvaltningsutskott, sekreterare och skattmästare samt biblioteksreglementena. Man

---

[1] Se ovan s. 43 f.

finner i allmänhet en strävan att utgallra mera oväsentliga moment.

Den möjlighet, som efter 1868 fanns att erhålla stadfästelse å mot 1848 års grunder stridande stadgeändringar, hade som synes icke spelat någon större roll. Det var endast sekreterarens och skattmästarens självskrivenhet till förvaltningsutskottet och sällskapets rätt att välja dessa funktionärer, som på sina håll sattes ur tillämpning.

Härmed är teckningen av de särskilda sällskapens konstitutioner under halvseklet 1840—90 avslutad. Enligt det vittnesbörd, paragraferna giva, skulle densamma kunna utsträckas att gälla även för en större tidrymd, ja, i mångt och mycket ända fram till våra dagar. Med vissa ändringar och modifikationer, som betingas av de resultat, reformsträvandena avsatt under perioden efter 1890, och som närmare behandlas i det följande, må därför den givna skildringen utgöra grundvalen även för framställningen av sistnämnda tidsskede.

---

c) Sällskapens allmänna ställning och verksamhet.

Med 1840-talet begynner en ny period av livaktighet och snabbare utveckling för det svenska jordbruket. Ett bland de många tecknen i sådan riktning var hushållningssällskapens renässans. Trots allt nyvaknat intresse hade dessa likväl ej kunnat intaga en så betydande ställning, som fallet blev, därest icke genom samverkan av flera lyckliga omständigheter deras *ekonomi* blivit ordnad på ett synnerligen förmånligt sätt. Det är icke endast i krig, som det behöves pengar, pengar och åter pengar, därom hade sällskapen tillräcklig erfarenhet.

Till att börja med såg det visserligen fortfarande bekymmersamt ut. Enstaka smärre statsanslag för speciella ändamål utanordnades visserligen mer än förut (t. ex. lantbruks-

skolor), men de förslogo ej långt. De mest livaktiga sällskapen arbetade med en årsbudget på ett par tusen rdr, och beundransvärda resultat uppnåddes med dessa begränsade medel.

Så uppstod tanken, att staten borde lämna dem regelbundna årliga anslag. Vid riksdagen 1850—51 väcktes i alla fyra stånden i det närmaste likalydande motioner, vilka utmynnade i en begäran om ett årligt bidrag på 1500 rdr till varje hushållningssällskap i de större länen och i proportion därtill i de mindre. Förslagsställarne voro bland stiftarne till den s. k. »fosterländska föreningen» (se nedan s. 132).[1] På grund av svårigheten för den nya organisationen att komma i gång och f. ö. av rätt naturliga skäl med hänsyn till dess genesis önskade man inom densamma vinna anslutning till hushållningssällskapen med deras likartade verksamhet. För att sätta dem i stånd att »uppfylla sin bestämmelse, vilken bleve allt högre och vidsträcktare, ju mera samhällsförhållandena mångfaldigades», föreslås nu, att staten skulle ställa medel till deras disposition »för främjandet av sedlig och materiell förkovran samt andra därmed sammanhang ägande ändamål».

En motionär i bondeståndet önskade tilldela varje sällskap 3000 rdr att användas som belöningar åt jordbrukare, vilka uppfört varaktiga stängsel, verkställt väganläggningar eller vattenavtappningar m. m.[2]

Statsutskottet avstyrkte allt detta.[3] Sedligheten befordrades ej genom penningmedels anslående, och för övrigt vore hushållningssällskapen »kommunalinrättningar, omfattande hela län, vilkas förseende med statsanslag måhända snarare skulle menligt än fördelaktigt inverka på den medborgerliga anda, som stiftat sällskaperna, och den fria verksamhet, varav de böra livas». Ingen reservant var antecknad,

[1] Respektive: G. F. Liljencrantz, biskop Bergman med fyra instämmanden, Ekenman samt Nils Larsson i Tullus. — Ad. 2: 287; Pr. 2: 264 ff.

[2] Bd. 2: 312.

[3] N:r 87, s. 13 f. — Debatter: Pr. 6: 21—31, Bg. 2: 853 ff.

och samtliga riksstånd biföllo utan votering utskottets hemställan. Bland präster och borgare funnos dock vissa sympatier för det förstnämnda förslaget. Med motionärerna i spetsen reagerade åtskilliga ledamöter av dessa stånd (särskilt det högvördiga) mot utskottets motivering samt yrkade återremiss. Även ett par talare, som tillstyrkte avslag av sparsamhetsskäl, betonade det ohållbara i utskottets argumentering.

Troligen förutseende den negativa utgången hade Älvsborgs läns norra hushållningssällskap, redan innan frågan ännu blivit avgjord av ständerna, beslutat sig för att söka samla alla sällskapen i en gemensam petition till Kungl. Maj:t med begäran om proposition till följande riksmöte angående understöd.[1] Det stora flertalet biträdde förslaget, men tre stycken funnos dock, vilka intogo samma avvisande ståndpunkt som statsutskottet. Det sjätte allmänna svenska lantbruksmötet i Lidköping 1853 diskuterade även frågan och gjorde ett uttalande i densamma.[2] En talare (Montgomery-Cederhjelm) företrädde statsutskottets åsikter, men i övrigt rådde enighet om den trängande önskvärdheten av att staten ställde penningmedel till förfogande, vilka av sällskapen finge fritt disponeras. Kylberg tänkte sig detta i form av någon sorts kreditiv, men flertalet betraktade fasta anslag, eventuellt i proportion till länens folkmängd, som lämpligare. Kungl. Maj:t tog emellertid ingen notis om de framförda önskemålen; åtminstone avhördes icke någon proposition, när ständerna 1853 ånyo sammanträdde. Inga motionärer anmälde sig heller, och situationen föreföll sålunda allt annat än hoppfull. Dock skulle vid denna riksdag en lösning uppnås på för sällskapen gynnsammare villkor, än de någonsin vågat hoppas. Det var i samband med behandlingen av den dominerande brännvinsfrågan.

Efter långvarigt agitations- och upplysningsarbete samt

---

[1] von Sydow, s. 97 ff.

[2] Ber. ö. 6:te allm. sv. lbrmt i Lidköping 1853, s. 111—26.

många fåfänga ansatser vid föregående riksdagar hade nu som bekant tiden blivit mogen för en modernare rusdrycks-lagstiftning, i främsta rummet innebärande husbehovs-bränningens avskaffande. På initiativ från Örebro och Falun hade sällskapen mangrant genom petitioner tagit del i den intensiva bearbetning av regeringen och opinionen, som föregick beslutens fattande.[1] Med all sannolikhet voro därvidlag för dem fullt osjälviska bevekelsegrunder pådrivande, ty varken i den Kungl. propositionen eller — med ett undantag — i den omåttligt ymniga motionsfloden finner man den tanken framförd, att sällskapen skulle få njuta några ekonomiska fördelar av den nya lagstiftningen.

Thomanders motion utgör undantaget och har i detta sammanhang ej förut observerats.[2] Enligt hans förslag skulle rättigheterna att tillverka brännvin ställas på auktion. Vad som då bleve bjudet utöver en viss fastställd minimiavgift till staten »tillfaller det län, där anbudet skedde, för att av hushållningssällskapet eller, där det ej är till, Konungens befallningshavande gemensamt med prövningsnämnden (= prövningskommittén) till ett för länets hushållning nyttigt ändamål användas». Den snillrike prelaten hade icke plats i det särskilda utskott, som tillsattes för dessa frågor, och hans förslag lämnar inga spår varken i dess betänkande angående *tillverkningen* av brännvin eller i debatterna härom.

Längre fram däremot tager utskottet upp frågan om *försäljningen* av destillerade drycker och framlägger förslag om att hushållningssällskapen skola erhålla en del av de avgifter, som borde åläggas densamma. Visserligen antydes varken i betänkandet eller i de otryckta protokollen, varifrån uppslaget till denna lösning blivit hämtat, och givetvis kan tanken hava framkommit självständigt från annat håll och därifrån påverkat utskottet. Men såvitt som källornas

[1] Jonsson, I, s. 144. — Kopparb., s. 69.
[2] Pr. 1: 432 ff.

vittnesbörd tillåta oss att återföra den på någon viss upphovsman, få vi anse den som en insats av den mångfrestande Thomander.

I de trettiofyra motioner, som avhandlade brännvinsförsäljningen, framfördes annars åtskilliga förslag rörande användningen av de inflytande avgifterna. Emellertid rådde ganska stor enighet om att kommunerna och »allmänt nyttiga eller välgörande lokala inrättningar» därvidlag närmast borde komma i åtanke. Utskottet föreslog nu följande fördelning. Fyra femtedelar av de avgifter, som inom varje län skulle påläggas minuthandel och utskänkning, tilldelades de särskilda kommunerna, städerna såväl som landsbygdens. Av återstoden toge kronan ena hälften som ersättning för vissa förutvarande inkomster, och den andra (alltså en tiondel av det hela) skulle avsättas »till en för hela länet gemensam kassa, vilken tills vidare ställes under hushållningssällskaps förvaltning eller, där i länet sådant ej finnes, under prövningskommittés förfogande att användas till ändamål, som för länet nyttiga äro». I motiveringen säger sig utskottet hava »kommit till den övertygelse, att hushållningssällskaperna böra till det i fråga varande förvaltningsbestyret väljas», emedan »någon annan kommunal auktoritet för länen ännu icke finnes» och deras verksamhetskrets just innefattade sådant, som i första hand borde understödjas. Prövningskommittéerna underkännas i detta sammanhang alldeles och införas som reserv endast i brist på annat. Om däremot en gång de projekterade länsnämnderna komme till stånd, anser utskottet dem självskrivna att ersätta sällskapen.[1]

Denna lösning passade ej en Hartmansdorffs byråkratiska konservatism. På grund av att sällskapen icke vore lagstadgade myndigheter, vill han som reservant låta prövningskommittéerna rycka in på deras plats.[2] Någon resonans

---

[1] Särsk. U, n:r 13, s. 5, 13, bil. 1, s. 6.

[2] Särsk. U, n:r 13, bil. 2, s. 9. — Jfr Ad. 13: 120.

fann detta yrkande icke på riddarhuset, men däremot i borgarståndet från en helt annan utgångspunkt. Flera stadsrepresentanter hade nämligen reserverat sig mot att hushållningssällskapen som organ endast för landsbygden finge disponera över dessa medel, till vilka städerna skulle komma att lämna de största bidragen, samt därför röstat på prövningskommittéerna. Inom ståndet samlade detta yrkande 17 röster, men segern hembars med 22 av ett ännu extremare, som undandrog länen varje bidrag från städerna.[1] Inom prästeståndet hyser F. F. Carlsson betänkligheter av samma art som Hartmansdorff, men lösningen vill han söka ej hos prövningskommittéerna utan överlåta saken antingen åt de för kurhusmedlens förvaltning utsedda deputerade eller också åt dylika, särskilt valda för detta ändamål.[2] Härutinnan stod han ensam.

Innan ett definitivt beslut hade fattats, vandrade ärendet åtskilliga gånger mellan stånden och utskottet, varvid icke minst författningsförslagets § 23, som innehöll de bestämmelser, vi här sysselsätta oss med, blev föremål för ändringar. Kronans andel blev struken och lades till hushållningssällskapens, vilken alltså kom att uppgå till en femtedel av det hela. Det var adelns beslut, som utskottet i denna punkt upptog och fick godkänt. Av mindre betydelse var, *att* prövningskommittéerna helt uteslötos, sedan upplyst blivit, att hushållningssällskap verkligen funnos i alla län, *att* de av hänsyn till framtida länsnämnder insatta orden »tills vidare» fingo bortfalla samt *att* ett förtydligande infördes med avseende på Stockholms stads särställning.[3] Först i riksdagens elvte timme på senhösten 1854 kunde beslutet expedieras i skrivelse till Kungl. Maj:t. Redan på nyåret utfärdades sedan förordningen i ämnet.[4]

I betraktande av rusdrycksfrågans stora betydelse på

---

[1] Särsk. U, n:r 13, bil. 2, s. 15. — Bg. 6: 81—93.

[2] Pr. 6: 473.

[3] Särsk. U, n:r 20, s. 6 f., n:r 28, s. 9 f.

[4] SFS 1855, n:r 13, s. 9.

skilda områden och de divergerande åsikter, som gjorde sig gällande vid dess behandling, är det långt ifrån förvånande, att motioner duggade tätt i riksdagen med syfte att åstadkomma ändringar av olika slag i 1855 års försäljningsförordning. Under de trettio år, som denna trots upprepade modifikationer likväl behöll såväl sin ursprungliga uppställning som sitt huvudinnehåll, gick i själva verket knappast något riksmöte förbi utan ändringsförslag beträffande den speciella paragrafen om de influtna avgifternas fördelning (från 1857 bar den numret 24). Det kan här icke komma ifråga att bokföra dem alla.[1]

Det påyrkades, såväl att försäljningsavgifterna skulle fullständigt slopas som att de skulle odelade tillfalla statskassan eller hushållningssällskapen[2] eller kommunerna. Vidare begärdes otaliga gånger ändrad fördelning mellan de parter, som funnos, d. v. s. städer, landskommuner och länen som helheter. Intressekonflikten mellan stad och landsbygd torde hava varit den betydelsefullaste faktorn i dessa stridigheter.

Trots den långa raden av motioner skedde under tre decennier endast vid ett tillfälle en förändring i de 1855 fastställda kvoterna. Det var i samband med landstingets upprättande. I enlighet med de uttalanden, som gjorts 1854 både av utskottet och inom ständen, borde nu den hushållningssällskapen tillkommande femtedelen överflyttas på dem. Ute i landet hade man åtminstone inom vissa sällskap likaledes utgått från, att den beviljade förmånen endast vore av tillfällig karaktär. Så blev emellertid ej fallet. I en motion på riddarhuset och tvenne inom bondeståndet påyrkades visserligen, att landstingen skulle ekonomiskt stödjas medelst brännvinsförsäljningsmedlen, men blott enligt det ena av de sistnämnda förslagen skulle sällskapen otvi-

---

[1] Se den utförliga framställningen i Rusdrycksmedelskommitténs betänkande 1911, s. 29—48.

[2] 1859—60 Ad. 1: 427 f. (Pehr von Ehrenheim).

velaktigt bliva lidande.[1] Utskottet dekreterar också helt kort som sin åsikt, att sällskapen böra få behålla sitt, men vill åt landstingen lämna lika mycket och alltså minska kommunernas andel till tre femtedelar.[2] Detta blev också riksdagens beslut trots livliga protester från borgarståndet, som ansåg städernas privilegier kränkta. Icke heller där ville man dock beröva hushållningssällskapen deras andel. En reservant från ståndet yrkade visserligen, att landstingen borde få övertaga densamma, utan att någon annan förändring vidtoges, emedan sällskapen »nu måste intaga en underordnad ställning till den nya valda länsrepresentationen», men detta förslag vann föga anslutning. Även inom de två högre stånden funnos enstaka förespråkare för en lösning i denna riktning, fastän med samma negativa resultat.[3]

Varpå berodde nu den omsvängning i tänkesättet, som ägt rum sedan 1854? Det framhölls bl. a., att landstingen i motsats till sällskapen hade möjlighet till penninganskaffning på annat sätt.[4] Det huvudsakliga och avgörande motivet var emellertid klart: sällskapen hade väl förvaltat sina pund. De rikligare rörelsemedlen hade kommit dem att livas upp och utveckla en mångsidig och nyttig verksamhet. Det vore att strypa många lovande ansatser och hindra en säker blomstring, om de nu berövades sin ekonomiska bas till förmån för de ännu alldeles oprövade landstingen.[5]

Vid 1856—58 års riksdag antogs en första förändring i försäljningsförordningen, som i annat avseende berörde hushållningssällskapen. Det stadgades nämligen rätt för bl. a.

---

[1] 1862—63 Bd. n:r 109 (Per Nilsson fr. Malmöhus län). — Jfr dock även Ad. n:r 53 (C. F. von Mentzer): *minst* 4/5 till landstingen.

[2] Sammans. Bev, L och ABEU n:r 4, s. 10 f.

[3] Anf. utsk.-bet., s. 26. — Bg. 5: 60 (Witt). — Ad. 5: 324 (Nordenfelt). — Pr. 5: 209 (Sondén), 214 f. (Palmlund).

[4] Bg. 5: 60 (Henschen).

[5] Ad. 1: 166 (de Maré), 5: 324 (af Ugglas), 325 (v. Ehrenheim). — Pr. 5: 216 f. (Landgren). — Jfr redan 1860: Ad. 9: 20 (Carlheim-Gyllensköld).

dessa att anföra besvär över vissa beräkningar, som taxeringsmyndigheterna hade att utföra och på vilka avgifternas storlek berodde.[1] Denna bestämmelse återfinnes ännu i 1905 års förordning.

Någon större förändring i de utgående beloppen pr kanna försålt brännvin skedde ej före 1885. En annan omständighet, som inverkade på storleken av den summa, kvotdelsinnehavarne fingo dela, var, att handeln med rusdrycker inom städerna i stor utsträckning överläts på bolag med monopolställning. Av skäl, för vilka här ej kan redogöras, blev följden av 1855 års bestämmelser i detta hänseende bl. a. den, att hushållningssällskapens och landstingens andelar beskuros. Genom beslut av riksdagen 1873, vilket godkändes av Kungl. Maj:t, reglerades denna fråga för lång tid.[2] Ej blott de avgifter, sådana bolag direkt erlade för sina rättigheter, utan även efter avdrag för nödiga förvaltningskostnader hela deras nettovinster skulle delas mellan länskorporationerna och kommunerna. För att bevaka sina intressen härvidlag fingo hushållningssällskapen och landstingen rätt att utse var sin revisor i dylika bolag samt att få revisionsberättelserna sig meddelade. Såväl i reservation till utskottsbetänkandet som inom kamrarna påpekades och bekämpades, ehuru förgäves, att den gamla orättvisan blott skulle ersättas med en annan. Att tillerkänna länen andel i bolagens rena handelsvinster vore nämligen långt mer än att blott rätta de rådande missförhållandena. Göteborgsbolaget hade självmant redan tidigare avstått en femtedel till hushållningssällskapet (landstinget kom ju där ej ifråga), men det var ett undantag och skedde fullkomligt frivilligt.

I jämförelse med tidigare förhållanden var skillnaden i sällskapens ekonomiska ställning efter 1855 helt enkelt

---

[1] Pr. 1: 126 f. (Sondén). — Sammans. Bev, L o. ABEU, n:r 4, s. 7 f. — SFS 1857, n:r 52, § 13.

[2] AK n:r 43 (Englander). — BevU n:r 4, s. 18—23, 36 ff. — Rätt vidlyftiga debatter i kamrarna FK II: 474—505, AK III: 354—389.— SFS n:r 49, §§ 18 och 24.

enorm. Redan första året erhöllo de sammanlagt 132,000 rdr, och detta var endast början.[1] Under hela 1860-talet utföll årligen ganska konstant en fjärdedels miljon. Sedan inträdde en ny stegring, som efter lagändringen 1873 blev utomordentligt stark och drev upp summan till över 900,000 kr. de tre sista åren av decenniet. Därefter varierade beloppet till 1885 mellan 800,000 och 850,000 kr.

Sällskapen kunde otvivelaktigt vara fullt belåtna med dessa summor. En på vissa håll starkt kännbar brist var emellertid, att guldet regnade synnerligen ojämnt över olika landsändar. Alldeles oproportionerligt gynnat var sällskapet i Göteborg, och överhuvudtaget intogo de en fördelaktig ställning, som inom sina områden hade städer med livlig handel, t. ex. Malmöhus och Östergötlands län. Den motsatta ytterligheten var representerad av Norrbottens, Jämtlands och Kronobergs. Redan vid 1856—58 och 1865—66 års riksdagar hade motioner väckts om att hushållningssällskapens andelar skulle sammanslås för hela landet och sedan fördelas på dem efter områdenas folkmängd. Vid det senare av dessa tillfällen anfördes som exempel på missförhållandena, att under en viss period sällskapet i Göteborgs och Bohus län erhållit trettiosju gånger så mycket som det i Jämtlands. På vederbörande utskotts yrkande avslogo ståndén motionerna båda gångerna.[2] När bevillningsutskottet självt med ganska knapphändig motivering 1874 tog ett initiativ i anförd riktning, hade riksdagen icke heller ändrat åsikt. Båda kamrarna nekade ehuru med små majoriteter att rubba den bestående ordningen, emedan avgifterna borde komma till användning, där de erlades, och en ändring skulle minska det lokala intresset för sträng tillsyn över brännvinshandeln.[3] Samma krafter, som dikterade avslaget, hade kort dessförinnan ehuru med största

[1] Se bil 6.

[2] 1856—58 Sammans. Bev, L o. ABEU, n:r 4, s. 12. — 1865—66 D:o, n:r 5, s. 8 f.

[3] BevU, n:r 7, s. 12 f. — FK III: 15—27; AK IV: 191—212.

knapphet lyckats hindra en petition från landtbruksriksdagen med begäran om en billigare fördelning. Sällskapen voro helt naturligt söndrade i två grupper, den ena gynnad av det bestående och följaktligen konservativ, den andra med föga att förlora men en hel del att vinna och därför reformivrande. Den förra hade överhanden och fick njuta av sin förmånliga ställning i ännu ett decennium.

1877 års riksdag anhöll om utredning angående en allmän revision av brännvinslagstiftningen. I den med anledning härav tillsatta kommitténs betänkande, avgivet redan påföljande år, framhölls olämpligheten av att bibehålla den gällande fördelningsgrunden.[1] Hushållningssällskapen hade fått behålla andel av försäljningsmedlen även efter landstingens tillkomst. Åtminstone från den tiden vore dessa summor att betrakta som rena anslag för deras allmänna verksamhet, och staten borde därför tillse, att de utskiftades mindre ojämnt. I folkmängdssiffrorna trodde sig kommittén finna den lämpliga normen för framtida fördelning. För övrigt innebar förslaget, att kommunerna, landstingen och hushållningssällskapen skulle bibehållas vid sina kvotdelar, men genom en radikal omläggning av hela brännvinshandeln var det en helt annorlunda tillkommen slutsumma, de hade att dela mellan sig.

I avvaktan på initiativ från regeringen fortsatte riksdagen i ännu en del år att förkasta diverse motioner med växlande reformförslag. Propositionen i ämnet lät nämligen vänta på sig ända till 1885. Skatteregleringskommittén hade då i utlåtande 1882 över brännvinskommitténs förslag yrkat på indragning till staten av de egentliga försäljningsavgifterna (ej bolagens vinstmedel), och häremot hade såväl enskilda hushållningssällskap som lantbruksriksdagen 1883 protesterat.[2] Redan sistnämnda år var också finansministern Themptander preliminärt på det klara med, att detta

[1] I, s. 169, 247.
[2] Betänkande III, s. 293—304.

ej borde ske, och när han tvenne år senare framlägger förslag till ny försäljningsförordning, är det under uttryckligt avståndstagande från alla revolutionerande förändringar i gällande bestämmelser.[1] Inom riksdagen stod striden särskilt het kring frågan om andelarna i avgifterna, och den slutliga formuleringen av denna paragraf (med numret 22) blev en kompromiss, dock i huvudsak och beträffande hushållningssällskapen helt och hållet lika med regeringens förslag. För sällskapen innebar denna utgång en ej oväsentlig reduktion i inkomsterna, som Themptander motiverade med deras natur av frivilliga korporationer och förändrade ställning, sedan den legala landstingsinstitutionen vunnit stadga.[2] Bevillningsutskottet hade stannat vid en lindrigare beskärning enligt sitt yrkande redan föregående riksdag med anledning av då väckt motion.[3] Denna ståndpunkt gjorde sig dock föga gällande.

Enligt 1885 års försäljningsförordning erhöll varje hushållningssällskap först och främst hälften mot förut eller en tiondel av de inom länet erlagda avgifterna för utskänkning och minuthandel samt av bolagens vinstmedel. Ytterligare fördelades en tjugondel av det sammanlagda belopp, som inflöt från städerna och vissa köpingar, genom statskontorets försorg på samtliga sällskap efter folkmängden.[4] Att landsbygden ej bidrog till denna senare summa betydde mindre på grund av brännvinshandelns koncentrering till städerna. Däremot var det i motsatt riktning av väsentlig betydelse, att Stockholm ålades lämna lika mycket som övriga stadskommuner. Som framgår, löstes frågan om fördelningen mellan sällskapen i kompromissens tecken. Det

[1] 1883 prop. n:r 1, inkomstber., s. 25—31. — 1885 prop. n:r 38, s. 31—35.

[2] Prop. n:r 38, s. 35. — FK 43: 7.

[3] BevU n:r 7, s. 20. — AK 59: 28 f. (Boström).

[4] SFS n:r 21. — Städer, varest systembolag ej funnos, skulle lämna $^{3}/_{40}$ till sådan fördelning. Denna bestämmelse var på grund av de faktiska förhållandena betydelselös.

skedde utan slitningar, och regeringen tycks följaktligen hava funnit en lycklig medelväg.

Bland övriga förändringar 1885 äro att nämna en förhöjning av minuthandelsavgiften pr liter samt utförligare bestämmelser om granskning av bolagens skötsel (§ 18). I sistnämnda hänseende gavs stadfästelse åt uppkommen praxis, att sällskapen liksom landstingen med anledning av revisorernas berättelse fattade formligt beslut om ansvarsfrihet. Om sådan nekades, skulle saken hänskjutas till Konungens befallningshavande.

Den årliga minskning i sina inkomster, som sällskapen skulle få vidkännas, hade beräknats till c:a 150,000 kr. Tack vare de utgående avgifternas fortsatta tendens att stiga, var emellertid sällskapens andel vid 1880-talets slut i stort sett uppe i samma siffra som före reformen. Detta om dem alla tillsammantagna; i de olika landsändarna funnos naturligtvis betydande olikheter i båda riktningar på grund av de modifierade fördelningsgrunderna dem emellan, varigenom de värsta ojämnheterna försvunnit.

I jämförelse med de summor, som till hushållningssällskapen inflöto ur »spirituösa ådror» (R. v. Kraemer), voro alla övriga poster på inkomstsidan relativt obetydliga. Den näst största summan, »räntor, hyror och arrenden», var f. ö. av samma ursprung, då den i huvudsak utgjorde avkastningen på äldre inkomster av dylikt slag, vilka i stället för att omedelbart användas blivit fonderade. Under 1880-talet utgjorde sällskapens samlade kapitalbehållning omkring fyra miljoner kronor, varav bortåt en halv i särskilt donerade fonder, och härav inflöto årligen 125- à 140,000 kr.[1]

Särskilda statsbidrag, utgående till hushållningssällskapen såsom understöd för lantbruksskolor, husslöjder, kemiska stationer och annat, växte långsamt och överstego först mot periodens slut 100,000 kr. Landstingen lämnade

[1] Störst bland donationerna var Welanders i Södermanland. — Åtskilliga medel voro räntefritt utlånade, vilket förklarar, att inkomsterna av detta slag ej stego till mer.

till husslöjd, veterinärväsende m. m. så småningom c:a 70,000 kr. Ledamotsavgifterna utgjorde en relativ obetydlighet, omkring 15,000 kr.

De förutsättningar, med vilka hushållningssällskapen i ekonomiskt avseende gingo till verket, hava nu blivit granskade. Redogörelsen kan tyckas oproportionerligt vidlyftig, men en viss utförlighet stod svårligen att undgå.

Fram till 1800-talets mitt voro sällskapen i saknad av nämnvärt rörelsekapital. Deras allmänna verksamhet led otvivelaktigt av detta men anpassade sig samtidigt i möjligaste mån efter nödvändigheten. Levande intresse för lantbrukets förkovran samt uppoffrande och nitiskt arbete voro de insatser, varmed driftiga män flerstädes på 1840-talet lyckades driva fram en renässans ibland dem, vilken avsatte beundransvärda arbetsresultat. Om Skaraborgs särskilt nämnes, är det blott som ett, låt vara, ovanligt talande exempel. Med 1856 inträdde en stor förändring. Plötsligt befunno sig sällskapen i besittning av årsinkomster, vida överstigande allt, vad de förut vågat hoppas på. Planer och utkastade projekt, som nyss förefallit fullkomligt orealiserbara, ryckte med ens inom det möjligas område. Verksamheten och årsbudgeten växte och utvidgades år från år. Allt erhöll en mera stabil karaktär än tidigare. Organisationen blev fast och effektiv med avlönade tjänstemän och andra befattningshavare.

Med fullt erkännande av de många påtagliga fördelarna i denna nya tingens ordning må skuggsidorna ej alldeles förbises. I stort sett kom sällskapens livaktighet att bliva proportionell mot deras relativa andel i brännvinsmedlen, och därför var det nödvändigt att så pass detaljerat följa dessas öden. Där penningarna inströmmade rikligt, uppstod frågan om deras användning och väckte ett ibland kanske icke alldeles oegennyttigt intresse, som spontant knappast hade uppkommit. Där en stark önskan fanns att åstadkomma stora ting, saknades å andra sidan möjligen de pekuniära förutsättningarna. Det var troligen den lyckligaste

och riktigaste utvecklingen, att sällskapen till så väsentlig del blevo rent anslagsbeviljande provinsorganisationer med vissa tillgångar att disponera över, men faktiskt förlorade de därigenom den friska fläkt av ursprunglig livaktighet, som karaktäriserade dem under en tid, då ensamt det starka personliga intresset och initiativkraften var nog att höja dem till viss betydelse. Det blir ur denna synpunkt åtminstone förklarligt, att vissa bland deras egna män kring 1850 motsatte sig fasta statsanslag.

*

Frånvaron (till 1862) av någon verklig legal länsrepresentation var fortfarande för hushållningssällskapen av mycket stor betydelse. Redan har framhållits, att det var tack vare denna omständighet, som de fingo sin ekonomi ordnad på ett sätt, som öppnade oanade perspektiv för deras verksamhet. När ständerna ej kunde enas i positivt beslut om de föreslagna »länsnämnderna» eller »landskapstingen», och behovet av dylika organ kändes starkt, låg vidare frestelsen nära för sällskapen att helt enkelt usurpera en sådan ställning. Inom Skaraborgs län särskilt gjordes målmedvetna ansatser i sådan riktning och under uppseendeväckande former.[1]

Bakom den fullständiga reorganisation, som hushållningssällskapet därstädes undergick år 1840, stod främst om också ej mest framträdande ingen mindre än den äldre svenska liberalismens kanske största namn, Johan Gabriel Richert. De nya stadgarna, i vilkas utformande han tagit verksam del, angåvo som sällskapets ändamål att befrämja jordbruk, andra näringar och »i övrigt all, vad som kan bidraga till ett ökat ekonomiskt välstånd inom länet». Denna formulering innebar ingenting särskilt anmärkningsvärt, men i förening med fullständig frigörelse från landshövdinge-

[1] Kjellén, I, kap. 4 och 5. — Jfr även Warburg, J. G. Richert, II, s. 200 f.

ämbetet gav den likväl stor handlingsfrihet åt de ledande männen. Och bevarade privatbrev giva vid handen, att de skredo till verket med den klara föresatsen att utsträcka sällskapets verksamhet till befrämjande i största allmänhet av liberala idéer och reformkrav. Genom en supplerande stadgeändring 1842 befriades ledamöterna av allmogen från avgifter, och omedelbara massinval av bönder förlänade sedan sällskapet en efter tidsförhållandena demokratisk karaktär. Sålunda stödd på en vidgad bas inom länets befolkning tog sällskapet 1844 ett steg in på den rena politikens fält. Det är Richert, som är den drivande kraften, ehuru han föredrager att ej personligen framträda. I en troligen av honom författad inlaga påyrkar en ledamot av allmogen, att sällskapet såsom »enda föreningspunkt för allmänna rösten inom länet» skall avgiva en opinionsyttring i representationsfrågan. Sin behörighet att upptaga detta ärende till behandling anser sällskapet visserligen icke självfallen, men efter en synnerligen hård pressning av stadgarnas ordalydelse och tillägg av några allmänt hållna reflektioner fattar man nästan enhälligt det förbluffande beslutet, att så dock vore fallet. Advokatyren hade Richert levererat. Han formulerade också den resolution, vari överläggningarna resulterade och som sedan spriddes inom länet och vid den kort därpå sammanträdande riksdagen. Sällskapet förklarade sig anse en genomgripande representationsförändring oundgänglig och rekommenderar till antagande det vilande grundlagsförslaget. Saken väckte rätt stort uppseende och gjordes till föremål för gyckel inom den konservativa pressen. Någon betydelse torde den knappast ha haft för representationsfrågans senare öden, och ytterligare försök att genom hushållningssällskapen giva uttryck för opinionen i landet beträffande *rent* politiska frågor ha icke förekommit varken i Skaraborgs län eller annorstädes. Det hela blev endast en episod, frukten av inflytandet från en stor personlighet. Dock må ej förglömmas, att det var ett utslag om också extremt sådant av en hel tidsströmning, vilken hade sin naturliga förklaringsgrund.

Såväl inom Skaraborgs län som annorstädes voro bank-, försäkrings- och hypoteksinrättningar liksom även sjuk- och fattigvård föremål för sällskapens intresse, alldeles som under föregående period. De sistnämnda och folkskoleväsendet bortfalla snart för att hamna hos landstingen, och överhuvudtaget märker man en successiv koncentrering på rena lantbruksärenden. Att tull-, brännvins- och järnvägsfrågor tillkomma, är icke tillräckligt för att ändra detta allmänna omdöme. Troligen är det lantbrukets snabbare utveckling och de större möjligheterna att kraftigt ingripa till dess fromma, som ge sällskapen fullt upp att göra och därför avhålla dem från mera periferiska sysselsättningar. Naturligtvis hade landstingen också stor andel i detta, men de lägga likväl endast beslag på vissa kategorier av ärenden. En orsak återstår. Näringslivets frihet och den växande initiativkraften hos dess män, stigande kapitaltillgångar och associationer i aktiebolags form mellan deras innehavare, allt detta är omständigheter, som förläna det ekonomiska livet en dessförinnan okänd effektivitet och anpassningsförmåga. Uppstod någonstädes ett verkligt behov av t. ex. en sparbank eller en järnväg, så arbetade sig frågan fram till en lösning utan hushållningssällskapens medverkan. Tiden behövde dem icke längre för dylika ändamål.

*

Perioden 1840—1890 domineras i ekonomipolitiskt hänseende av manchesterdoktrinen. Kring seklets mitt blir den prohibitiva tullagstiftningen successivt modifierad ända till nästan fullständig frihandel, och i den allena saliggörande fria konkurrensens namn lösas flertalet av de band, som fjättrat näringslivet. Under ett par decennier härskar sedan detta system med tämligen obestritt välde. På det handelspolitiska området insätter emellertid under 1880-talet en stark reaktion i protektionistisk anda, och den går segrande ur striden, sedan lidelsernas vågor drivits till osedvanlig höjd. Den ekonomiska liberalismen med sitt principiella

»laisser aller» fick härigenom en svår knäck men förblev dock i övrigt beträffande närings- och socialpolitiken ännu en tid i huvudsak gällande.

Otvivelaktigt var lantbruket till att börja med väl betjänat med den genomförda friheten, och vid sidan av jordbruksvetenskapens renässans, tekniska framsteg och gynnsamma ekonomiska konjunkturer har den sin stora andel i modernäringens betydande uppsving under perioden. Systemet sätter även sin prägel på formerna för sällskapens verksamhet.

Vad först beträffar densammas relativa intensitet i olika län, så var det de stora slättbygderna i Skåne och mellersta Sverige, som gingo i spetsen vid jordbrukets i ökad sädesproduktion särskilt framträdande förkovran. Härav profiterade sällskapen i dessa trakter naturligt nog och lade i dagen den största livaktigheten. Skillnaden framhävdes ytterligare, genom att sällskapen i de mera efterblivna och fattiga, skog- eller berguppfyllda länen ej blott fingo undvara starkare stimulans av detta slag utan även och framför allt voro ekonomiskt minst lyckligt lottade.

Som mätare på den *allmänna* livaktigheten äro de resp. medlemstalen endast av sekundär betydelse. I den mån, som det tillgängliga materialet, vilket endast gäller tiden efter 1882, kan anses tillförlitligt, utvisar det snarare graden av intensitet beträffande den *speciella* verksamhet, som underavdelningarna utövade. De siffror, som finnas, äro f. ö. säkert på vissa håll alltför höga, emedan många personer blivit invalda och medräknade, tills det så småningom visade sig, att de aldrig ämnade taga inträde genom föreskrivna avgifters erläggande. Antalet medlemmar befann sig emellertid i en ganska jämn stegring samt angavs vid periodens slut till sammanlagt 25,000. Malmöhus och Gävleborgs ståtade med de högsta siffrorna, följda närmast av Värmlands, Kopparbergs och Västernorrlands. Det rika och verksamma göteborgssällskapet intog däremot en anmärkningsvärt blygsam plats i detta sammanhang.

Det spörsmålet framställer sig, huruvida icke dessa siffror kunde tänkas angiva en mer eller mindre demokratisk karaktär hos sällskapen i olika landsändar. De höga siffrorna för södra Norrland, Dalarna och Värmland voro möjligen icke utan samband med frånvaron inom dessa trakter av någon mera betydande godsägararistokrati. Men de medlemmar av denna samhällsklass, vilka i de sydligare länen utgjorde det dominerande elementet inom förvaltningsutskotten och på sammankomsterna, ersattes där av järnbrukens och sågverksindustriens män, och om ifrågavarande sällskap möjligen kunde stödja sig på en bredare bas inom länens befolkning, så var ledningen lika litet demokratisk som annorstädes. Trots att medlemmarna av bondeklass numera överallt voro i majoritet, utövade de nämligen ännu föga inflytande på besluten. Delvis av ekonomiska skäl besökte de sammankomsterna jämförelsevis fåtaligt, och i förvaltningsutskotten voro de svagt representerade. I stort sett vilade makten inom sällskapen hos den med jorden förbundna börds- eller penningaristokratien, ungefär samma element som behärskade den dåtida första kammaren fastän med svagare byråkratisk betoning inom sällskapen. Om dessa helt plötsligt fått inträda i stället för landstingen som valkorporationer till vårt överhus, hade dess sammansättning med all sannolikhet ej blivit därigenom i större utsträckning påverkad.

Formerna för sällskapens verksamhet ha under denna period en i flera avseenden annan prägel mot förut. Trenne orsaker framför allt medverkade till detta, och alla ha i det föregående blivit berörda. Det är den förbättrade ekonomien, arbetsfältets begränsning samt tidens allmänna ekonomiska skaplynne.

Mest karaktäristiska för epoken voro kanske lantbruksmötena, som besöktes av medlemmar och andra jordbrukare i stora skaror men även drogo kostnader, vilka sällskapen tidigare ej hade mäktat bestrida. En synnerlig omsorg ägnades vidare åt lantbruksskolorna, och även annan undervisnings-

verksamhet befrämjades. Länsagronomer, veterinärer samt instruktörer i jordbrukets olika binäringar anställdes i växande omfattning. Att biträda vid anskaffandet av värdefulla avelsdjur var det viktigaste medlet för boskapsskötselns främjande, tills mot periodens slut de systematiska premieringarna av hästar och nötkreatur slogo igenom. De äldre sockenbeskrivningarna efterträddes av en ordnad jordbruksstatistik. Delvis utlånade sällskapen sina kapital mot låg eller ingen ränta för att befordra olika ändamål. Periodiska publikationer, innehållande deras förhandlingsprotokoll, kungörelser, årsberättelser och instruktiva uppsatser, utgåvos regelbundet från trycket. En nyhet av väsentlig betydelse var det allmänna organiserandet av mångenstädes synnerligen livaktiga underavdelningar. Den föregående periodens akademiska prisfrågor uppställdes ej längre, och belöningar, tidigare tämligen planlöst utdelade för de mest skiftande slag av förtjänst, blevo sällsynta och i form av medaljer högt skattade. Socialt betonade åtgärder för det mindre jordbruket spelade ännu knappast någon roll.

Hushållningssällskapens *yttre orientering* ställde dem inom respektive län i närmaste beröring med Konungens befallningshavande och landstingen. Förstnämnda förbindelse var ju av gammalt datum, och det faktum, att landshövdingen alltjämt på de flesta håll presiderade inom sällskapen, var ett tecken på att den fortfarande var av stor vikt. En större självständighet från sällskapens sida hade emellertid efterträtt det forna beroendet, säkerligen till båtnad för resultaten av den samverkan, som etablerats. Sämjan tycks i allmänhet varit mycket god. En skarp konflikt i Halland vid 1870-talets början ändrar icke detta omdöme.[1]

1862 års förordning om landsting var, som redan flera gånger framhållits, för hushållningssällskapen av djupt ingripande betydelse. I första hand medförde uppkomsten av dessa representationer och kommunala självstyrelseorgan

[1] Danström, s. 115 f.

för länen, att sällskapen mera helt koncentrerade sig på sitt egentliga verksamhetsområde. Som emellertid landstingen togo befattning även med frågor, som rörde jordbruket och dess binäringar, framväxte vidare mellan dem och sällskapen en betydelsefull samverkan på detta område. Från ömse håll avlätos framställningar om kontanta bidrag eller andra åtgärder. Veterinärväsendet och husslöjden främjades framför allt, men stundom omhändertogs på detta sätt gemensamt även skogshushållningen och fisket och i Norrland, där landstingen på grund av sällskapens fattigdom anslogo mest, även andra ärenden. Som regel fingo sällskapen med sin effektivare förvaltningsorganisation ombesörja verkställigheten, men stundom överläts densamma till en gemensam kommitté. Smärre friktioner kunde naturligtvis ej fullständigt undvikas, men i det stora hela tyckes samarbetet å ömse sidor hava präglats av god vilja, saklighet och största möjliga tillmötesgående.[1]

Med systersällskapen i andra län etablerades en viss samverkan. För uppkomsten av de hela landet omfattande s. k. lantbruksriksdagarna redogöres i det följande, och här må endast beredas plats för ett omnämnande av de lokala associationerna. Den största fastheten besatt Skånska provinsens hushållsförening, som alltifrån 1838 förband sällskapen i Malmö och Kristianstad. En sammanslutning, benämnd Västra Sveriges hushållningssällskap, arbetade under ett par decennier mot periodens slut och mera sporadiskt förenade sig även t. ex. mälardalens sällskap. I allmänhet gällde samarbetet lantbruksmöten och utställningar, i Skåne dock även annat, såsom undervisning och hästavel.

Hushållningssällskapens förhållande till lantbruksakademien var intill mitten av 1850-talet icke utan stora brister. I regel ungefär hälften av dem försummade att insända de föreskrivna årsberättelserna trots upprepade åtgärder och

[1] Att i Kronobergs län hushållningssällskapet bidrog till det första landstingets organisationskostnader, är ej utan kuriositetsintresse. BRANDEL, s. 120.

ständiga klagomål från akademiens sida. Med anledning av 1854 års riksdagsbeslut om brännvinsmedlen uppmanade civilministern i en cirkulärskrivelse sällskapen att hädanefter mera samvetsgrant fylla sina förpliktelser i sagda hänseende.[1] Verkan var omedelbar, och endast tillfälligtvis har ett eller annat sällskap sedan dess försummat detta.

Från och med 1881 publicerades i akademiens handlingar sammanfattningen av årsberättelserna i mera överskådlig uppställning än förut, tack vare föredraganden på statistiska avdelningen P. E. Sidenbladh. 1882 anhöll förvaltningskommittén, att berättelserna skulle utökas med räkenskapssammandrag, och Kungl. Maj:t biföll sedermera, att sällskapen direkt ålades dylika uppgifters avlämnande.[2]

Visserligen voro under större delen av perioden statens åtgärder till lantbrukets befrämjande ej särdeles omfattande, men frånvaron av ett centralt ämbetsverk för dessa ärenden framstod icke desto mindre liksom redan tidigare såsom en kännbar brist. Den avhjälptes i viss mån 1849, då akademiens förvaltningskommitté fick i uppdrag att tjänstgöra som en byrå för de flesta lantbruksärenden under civildepartementet. Den hade att stå till departementschefens förfogande och avgiva yttranden och förslag, t. ex. beträffande riksdagspetita. Lantbrukslärоverk, agronomer m. m. ställdes under dess kontroll.[3] Dylikt ligger ju ganska fjärran från normal »akademisk» verksamhet, och kommitténs organisation var ingalunda särskilt lämpad för dess nya egendomliga ställning. Åtgärden torde få anses vara tillgripen som nödfallsutväg. Hur som helst blev den för hushållningssällskapen av betydelse.

Låtom oss antaga, att lantbruksärendena i stället blivit lagda under något av de gamla centrala ämbetsverken. Det är väl i så fall sannolikt, att detsamma i byråkratisk

[1] Juhlin Dannfelt, I, s. 253 f., 258.

[2] LA:s handl. 1883, s. 257 f. — Kungl. Brev $^{13}/_{7}$ 1883 (Lantbruksakademiens arkiv).

[3] Juhlin Dannfelt, I, s. 237 f. — FÅB, I, s. 7 ff.

konservatism fasthållit vid den traditionella vägen till länsstyrelserna och att dessa fått större befattning med lantbruksförvaltningens handhavande. För akademien föll det sig däremot mest naturligt att i största möjliga utsträckning taga i anspråk dessa sällskap, med vilka den sedan gammalt hade från högsta ort påbjudna förbindelser och som delvis voro att betrakta som dess filialer ute i länen. Givetvis var det många andra och viktiga faktorer, som även påverkade utvecklingen, men säkerligen vore det orätt att frånkänna detta ett visst inflytande.

Allt eftersom åren gingo, blev samarbetet mellan akademien och sällskapen ständigt mera intimt och fruktbringande. På infordrade yttranden från dem grundade akademien ofta sina svar på Kungl. remisser, talrika initiativ gåvos och togos å ömse håll, och vid »lantbruksriksdagarna» från 1869 trädde sällskapens ombud i personlig kontakt med akademiens ledande män.

Emellertid framstod med de statliga förvaltningsärendenas växande mängd kommitténs brister som central myndighet i allt skarpare dager, och på framställning från regeringen beslöt 1889 års riksdag omsider lantbruksstyrelsens inrättande.

Ett par speciella näringsgrenar hade redan tidigare sina särskilda förvaltningsorgan. Den även av militära skäl viktiga hästaveln stod sedan 1818 under stuteriöverstyrelsens uppsikt och vård. I synnerhet sedan de omfattande, statsunderstödda hästpremieringarna på 1870-talet tagit sin början under medverkan från hushållningssällskapen, kommo dessa att stå i regelbunden förbindelse med sagda ämbetsverk. Havsfisket sorterade sedan gammalt under kommerskollegium. Beträffande västkusten förblev det så under hela perioden, men Östersjöns kust ställdes 1864 liksom insjöfisket under förvaltningskommittén.[1] Endast göte-

[1] Juhlin Dannfelt, II, s. 159 f. — Kommerskollegiekommitténs betänkande 1884, s. 83 f.

borgssällskapet kom därför att stå i någon egentlig beröring med kollegiet. Från 1859 hade skogsväsendet sitt eget centrala ämbetsverk, men ända till periodens sista år, då sällskapen begynte få mottaga bidrag av staten för sin skogsodlingsverksamhet, torde de haft att göra blott med den lokala jägeristaten och även detta icke annat än tillfälligtvis. Under sundhetskollegium (sedermera medicinalstyrelsen) sorterade det av sällskapen befrämjade veterinärväsendet. Med statistiska centralbyrån kommo de i förbindelse tack vare sin befattning med jordbruksstatistiken.

I den mån hushållningssällskapen samarbetade med nu anförda ämbetsverk, var det helt och hållet en naturlig följd av deras verksamhets allmänna omfattning. I respektive instruktioner omnämndes de ännu ingenstädes.

Med Kungl. Maj:t stodo sällskapen i förbindelse på i huvudsak tvenne vägar. Den ena förde över lantbruksakademiens förvaltningskommitté, den andra över länsstyrelserna. Den sistnämnda är av jämförelsevis mindre betydelse än under föregående period. Blott sällan ägde kommunikation rum via de övriga anförda ämbetsverken eller direkt med civildepartementet.

Till att börja med skulle ju alla stadgeändringsärenden underställas Kungl. Maj:t. Vidare grepo sällskapen ofta till initiativ i frågor, som rörde lantbruket, samt inkommo med underdåniga förslag och petitioner. Icke minst viktiga voro slutligen de remisser, varigenom regeringen begärde, att sällskapen skulle yttra sig över nya lagförslag och andra förekommande frågor inom deras verksamhetsområde. Allt detta förekom ju även förut men tager nu en helt annan omfattning. Både genom väckta förslag av betydelse och sakligt vederhäftiga utlåtanden förvärvade många sällskap ett stort anseende och ej oväsentligt inflytande på högsta ort.

Förtroendet till dem manifesterades genom att i den mån, som ett statligt ingripande till modernäringens fromma ägde rum, deras biträde togs i anspråk på olika sätt. Lantbruksskolor och hästpremiering ställde därvidlag de största eko-

nomiska kraven på dem, medan särskilt jordbruksstatistiken betydde en starkt ökad arbetsbörda, vid vars påläggande som motivering gjordes en direkt hänvisning till anslagen av brännvinsmedlen. F. ö. hänvisas beträffande dessa statsförvaltningsfunktioner till det följande.

Nog icke alldeles utan symptomatisk betydelse är en sådan detalj, som att sällskapen 1864 upptogos i statskalendern. En sak av mera påtaglig och större vikt var emellertid den hänsyn till deras för samhället gagneliga verksamhet, som skattelagstiftningen begynte taga, utan att veterligen någon opposition avhördes. 1861 års och följande bevillningsförordningar frikallade dem från utgörande av bevillning för inkomst, och vid reformen i fråga om stämpelskatten 1883 befriades de från avgifter för statsmyndigheternas expeditioner.[1]

[1] SFS 1861, n:r 34 § 8. — SFS 1883, n:r 41 § 8.

IV.

Tiden från omkring 1890 till omkring 1914.

a) Sällskapens allmänna ställning och verksamhet.

Den tredje och sista, vår tid närmast liggande perioden av hushållningssällskapens historia under deras första sekel tager sin början omkring år 1890. Begynnelsen av det föregående skedet hade markerats genom vidtagna stadgerevisioner och nya grundstadgars utfärdande. Så ej nu. Med 1800-talets sista decennium börjar däremot den epok, under vilken staten på ett helt annat sätt än förut och i oavbrutet växande omfattning aktivt ingriper till lantbrukets fromma. En rad av nya funktioner åläggas sällskapen, vilka därigenom ställas i relation till och faktiskt inordnas i statsförvaltningen som dess organ. Detta innebar visserligen ingen prinicipiell nyhet men sker nu i så mycket större skala och är av en så genomgripande betydelse för dem, att ett helt nytt skede i deras tillvaro måste anses inaugurerat. Om var gränsen sedan går kan ju alltid tvistas, då utvecklingen givetvis ägt rum successivt. Den tidpunkt, då staten genom lantbruksstyrelsens upprättande manifesterade begynnelsen av en mera aktiv jordbrukspolitik, torde ej kunna anses omotiverad som milstolpe.

Vittgående omgestaltningar av sällskapen i organisatoriskt hänseende hava sedan ägt rum under loppet av perioden, men de äro till väsentlig del att betrakta som en följd av den skizzerade utvecklingen och behandlas därför lämp-

ligast ej förrän i ett följande avsnitt. Nu först en undersökning av hushållningssällskapens möjligheter att fylla de ekonomiska krav, som den nya tiden ställde på dem.

De bestämmelser i 1885 års brännvinsförsäljningsförordning, som angingo sällskapen, blevo i huvudsak gällande under två decennier. Från 1889 duggade visserligen ändringsförslagen ganska tätt i riksdagen beträffande avgifternas fördelning, men de vunno aldrig någon större anslutning och innehöllo till en början icke heller några nyheter av intresse. Kommunalskattekommitténs vid sekelskiftet avgivna betänkande blev, i den mån det innefattade förslag till ändringar i brännvinsbeskattningen, förelagt riksdagen 1902 genom en lantmannapartistisk massmotion.[1] Det ifrågasattes, huruvida alls någon del borde tillfalla sällskapen. Man stannade dock vid att föreslå en kraftig nedsättning och en maximigräns för framtiden vid en miljon. Under frågans behandling sköts detta moment alldeles i bakgrunden, och det var som så ofta förr landsbygds- och stadskommunernas stridiga intressen, vilka helt dominerade. Ett postitivt beslut blev verkligen fattat, men det inskränkte sig till en skrivelse med begäran om initiativ från regeringen och hängde i första kammaren på den förseglade sedeln.

När 1905 års lagtima riksdag som följd av detta fick mottaga en proposition med förslag till ny försäljningsförordning, tillsattes för dess behandling ett särskilt utskott, vilket jämväl hade att yttra sig över icke mindre än fyrtio motioner i ämnet.[2] Av dessa berörde mer än hälften paragrafen om de inflytande medlens disponerande (n:r 25) samt framförde högst skiftande synpunkter och önskemål. Finansministerns förslag innebar beträffande hushållningssällskapen, att de skulle erhålla ett efter vissa grunder beräknat belopp, dock ej överstigande 1,500,000 kr. Då detta

[1] Anf. betänkande (I), s. 65—68. — Motioner AK, n:r 132—134 (Ivar Månsson med 23 instämmanden).

[2] Prop. n:r 79; bland motionernas märkes FK n:r 47 (Åkerberg). — Särsk. U n:r 5, s. 51—56, 74—127. — SFS n:r 36 §§ 15, 21, 24, 25.

var ungefär vad de närmast förut uppburit, och i praktiken denna maximisumma nog alltid skulle hava uppnåtts, innebar förslaget egentligen blott en *fixering* av totalsumman. Fördelningen sällskapen emellan skulle ske uteslutande med hänsyn till folkmängden. Utskottet upptog ett annat, från en motionär i första kammaren (Åkerberg) härstammande förslag till paragrafens formulering. Föreskriften om något maximibelopp var där borttagen, och helt enkelt en åttondel av samtliga avgifter och vinstmedel för hela riket kom på sällskapens lott. Summan beräknades *till att börja med* bliva halvannan miljon kronor eller lika mycket som enligt regeringsförslaget. I avseende på fördelningsgrunden mellan sällskapen inbördes rådde överensstämmelse med propositionen.

De vidlyftiga debatterna i kamrarna bjödo knappast på något av intresse med hänsyn till hushållningssällskapen.[1] Dessa ansågos tydligen numera ha hävdvunnen rätt till andel i försäljningsmedlen, och då de för sin erkänt nyttiga verksamhet voro helt beroende av sagda inkomstkälla, rådde föga meningsskiljaktighet i den punkten. Riksdagens beslut blev också i överensstämmelse med vad utskottet föreslagit, och till 1913 gällde sedan denna fördelning.

Även föreskrifterna angående systembolagen omformades 1905. Redan 1895 hade därvidlag stadgats, att vid upplösning av ett dylikt bolag framkommande överskott skulle fördelas liksom andra vinstmedel. Från 1902 gällde vidare, att hushållningssällskapen och landstingen såsom ekonomiskt starkt intresserade av deras förvaltning hade var sin representant i styrelserna.[2] Nu bestämdes ytterligare (§ 15 mom. 2), att bindande av deras kapital genom fastighetsförvärv endast finge ske efter erhållet medgivande från bl. a. det hushållningssällskap, som berördes härav.

Huru gestaltade sig nu i praktiken de inkomster av bränn-

[1] Se dock nedan, s. 82.

[2] 1895 prop. n:r 41, s. 16. — BevU n:r 21, s. 24. — SFS n:r 42 (§ 18). — 1901 motion FK n:r 1 (Cavalli). — BevU n:r 13. — SFS 1902 n:r 20.

vinet, som sällskapen under kvartsseklet 1890—1914 kommo i åtnjutande av? En jämn stegring drev till att börja med under försäljningsåret 1893—94 upp summan över miljonen och sedan vid sekelskiftet sex år senare till mer än detta i banko. Med växlingar på 100,000 kr. i vardera riktningen stod siffran därefter vid detta belopp under återstoden av den tid, som 1885 års fördelningsgrunder hade gällande kraft. 1905—06 insatte sedan en förnyad stegring. Efter ett tillfälligt starkt bakslag för storstrejksåret 1909 passerades tvåmiljonersgränsen, och för 1912 nåddes absolut maximum med 2,434,000 kr. Väsentligt mycket mindre erhöllo sällskapen 1914, när de *för sista gången* i och med andelarna i avgifter och vinster för försäljningsåret 1913 njöto inkomster av handeln med rusdrycker.[1]

Med dessa inkomsters upphörande förhöll sig på följande sätt. I massmotion vid var och en av riksdagarna 1907, 1908 och 1909 väcktes inom andra kammaren förslag till utredning om möjligheterna för statens, kommunernas, landstingens och hushållningssällskapens frigörande från ekonomiskt beroende av rusdryckshanteringen.[2] Motiveringen var likartad alla gånger och utgick från önskvärdheten av att bortskaffa anledningar till konflikter mellan ekonomiens och nykterhetens intressen. Första kammaren sade två gånger nej men gick slutligen med på skrivelse i ämnet, troligen i förvissning om att den begärda utredningen skulle lämna skäligen negativt resultat.

Den kommitté, åt vilken Kungl. Maj:t överlämnade uppdraget, hade efter två år sitt betänkande färdigt. Förstakammarståndpunkten visade sig i så måtto välgrundad, som kommitténs majoritet avstod från varje försök att uppgöra statens budget utan inkomster av nämnda slag. Annorlunda

[1] Se bil. 6 samt om fluktuationernas orsaker Sv. off. stat. Accispliktiga näringar år 1913—14, s. 22 f.

[2] Rusdrycksmedelskommitténs betänkande, s. 1—12. — 1909 FK 45: 67 f. — Kvarnzelius var motionären, sista gången med 95 instämmanden.

beträffande övriga intressenter. Samtliga försäljningsavgifter och bolagens vinstmedel borde indragas till statsverket. Utan ersättning kunde detta likväl knappast ske på grund av den historiska utvecklingen och även andra skäl. Vad särskilt beträffade hushållningssällskapen, saknade dessa varje möjlighet att på annat sätt uppbringa medel. Och staten uppställde vanligen som villkor vid sitt fruktbärande samarbete med dem, att de skulle av egna medel bidraga med halva kostnaderna. En del av sällskapens utgifter kunde nu visserligen tänkas övertagna av staten, men kommittén fann det lämpligare, att sällskapen bibehöllos vid sina förvaltningsuppgifter och sin allmänna ställning samt föreslog därför ersättning åt dem genom direkta statsanslag. Beloppet sattes till 1,650,000 kr. eller medeltalet av vad som under de tio närmast förflutna åren tillfallit dem. Fördelning som förut efter folkmängd.[1] En given följd var, att övriga stadganden, som berörde sällskapen, borde uteslutas ur brännvinsförsäljningsförordningen.

Samtliga hushållningssällskap såväl som lantbruksstyrelsen gåvo i infordrade yttranden sin principiella anslutning. Däremot ansågs ersättningsbeloppet alltför knappt tilltaget, eftersom det låg betydligt under vad sällskapen de allra sista åren erhållit. Deras förtjänstfulla verksamhet prisar lantbruksstyrelsen i starka ordalag samt yrkar, att de skulle tilldelas 600,000 kr. årligen, utöver vad kommittén föreslagit. I själva verket innebure detta en reell besparing, ty någon inskränkning av statsåtgärderna till jordbrukets befrämjande vore ju alls icke avsedd, och om man stannade vid det lägre beloppet, bleve det nödvändigt att släppa efter på fordringarna beträffande ortsbidragen, såvida icke sällskapen skulle i väsentlig mån ersättas med andra förvaltningsorgan, vilket knappast vore tänkbart. Men en reducering av sällskapens »egna» bidrag skulle menligt inverka på omtanken och sparsamheten vid deras handhavande av statsanslagen

[1] Rusdrycksmedelskommitténs betänkande. s. 102, 107 ff., 118 f.

till särskilda ändamål samt leda till minskad verkan och samtidigt faktiskt ökade kostnader.[1]

Den stora nykterhetskommittén av år 1911 sammanställde myndigheters och korporationers utlåtanden samt avgav sedan själv ett yttrande, i vilket den förordade en ersättningssumma till hushållningssällskapen på 1,750,000 kr.[2] Alltså något *mer* än vad rusdrycksmedelskommittén föreslagit men betydligt *mindre* än vad lantbruksstyrelsen ansett nödvändigt. Anmärkningar hade framställts mot folkmängdssiffrorna som grundval för fördelningen mellan de olika sällskapen av totalbeloppet. Kommittén föreslog, att detta spörsmål skulle tillsvidare undanskjutas, för att det hela ej skulle ytterligare kompliceras.

I proposition till 1913 års riksdag framlade Kungl. Maj:t den gjorda utredningen samt upptog nykterhetskommitténs yrkande såsom eget, i vad det avsåg hushållningssällskapen. Till bevillningsutskottet åtföljdes propositionen av en ymnig motionsflod, där dock frågan om ersättningen till städerna dominerade. Tjugotre ledamöter från båda kamrarna drogo emellertid en lans för lantbruksstyrelsens krav. Flertalet var hemmahörande i första kammaren och inneslöt åtskilliga både där och inom sällskapen ledande och representativa namn. Deras önskemål vann även beaktande, såtillvida som ett genom överenskommelse i kompromissens tecken enhälligt utskott i största korthet föreslog, att på grund av de skäl, ifrågavarande motionärer anfört, ersättningsbeloppet skulle bestämmas till 2,100,000 kr. Denna summa beviljade också riksdagen. Till formen innefattades beslutet i ett av Kungl. Maj:t sedermera godkänt förslag till förordning, där såväl beloppet fixerades som den gamla fördelningsgrunden sällskapen emellan t. v. bibehölls. I sistnämnda hänseende utbad sig riksdagen dock samtidigt, att Kungl. Maj:t

---

[1] Nykterhetskommitténs betänkande III, s. 76, 140 ff.

[2] A. st. s. 4, 20 ff., 24.

ville överväga, huruvida icke någon förändring vore önskvärd.[1]

Debatten erbjöd endast i »överhuset» något av intresse beträffande hushållningssällskapen. Från städernas synvinkel attackerade Johan Östberg anslaget till dem, bl. a. emedan de voro okontrollerade enskilda föreningar. Han replikerades av utskottets ordförande K. G. Karlsson samt av landshövding Holmquist. Den sistnämnde, understödd av Aaby Ericsson, uttalade farhågor för att, som utskottet yrkat i motiveringen, i framtiden göra ersättningens belopp till en enbart statsregleringsfråga med den osäkerhet, detta kunde innebära. För att icke äventyra hela kompromissen gjordes dock intet yrkande.[2]

Då brännvinsmedlen för 1913 utanordnades först påföljande år, var det ej förrän i riksstaten för 1915, som ifrågavarande summa skulle upptagas. Januaririksdagen 1914 uppförde utan meningsskiljaktighet enligt Kungl. Maj:ts förslag ett anslag av 2,100,000 kr. å ordinarie stat under nionde huvudtiteln som ersättning till hushållningssällskapen för till statsverket indragna brännvinsförsäljningsmedel.[3]

I samband härmed bebådades proposition om ändrad fördelning mellan sällskapen, men den kom ej på riksdagens bord före upplösningen.

Redan 1905, när folkmängden inom sällskapens områden gjordes ensamt utslagsgivande för sagda fördelning, hade yrkanden fåfängt blivit framställda i syfte att dessförinnan ett visst, lika stort grundbelopp skulle tilldelas vart och ett av dem samt att f. ö. endast storleken av befolkningen på landsbygden skulle få betydelse.[4] Att utesluta de städer, som

[1] Prop. n:r 186, s. 35—39. — Bland motionerna märkes FK n:r 141 (Louis de Geer med 16 instämmanden). — BevU n:r 49, s. 28—34. — SFS n:r 198.

[2] FK 35: 37 f., 51 (Östberg); 47, 61 (Karlsson); 54 f., 64 f. (Holmquist); 62 (Ericsson).

[3] Prop. n:r 1: 9, s. 287 f. — JU n:r 1, s. 107 f.

[4] Motioner FK n:r 41 (af Ekenstam); AK n:r 234 (Broander m. 31 instämmanden). — Jfr FK 38: 32 f.; AK 46: 12—15.

icke deltogo i landsting, men inräkna de övriga yrkade sex förvaltningsutskott i sina utlåtanden över rusdrycksmedelskommitténs förslag, under det att andra bland dem företrädde de nyssnämnda åsikterna. Nykterhetskommittén och Kungl. Maj:t ställde emellertid, som redan blivit nämnt, en reform i denna fråga på framtiden, och riksdagen 1913 tillfredsställde motionärer i ämnet genom att begära en utredning.[1] Ett nytt uppslag hade också givits genom en motion i andra kammaren, som ville taga hänsyn blott till den jordbrukande och fiskande befolkningen.

Till majriksdagen 1914 var Kungl. Maj:t redo.[2] Lantbruksriksdagen på hösten 1913, vars åsikt blivit infordrad, hade varit synnerligen splittrad, och till lantbruksstyrelsens sedermera avgivna utlåtande voro fogade tabeller, där i sjuttioen kolumner funnos sifferuppgifter för alla olika alternativ och kombinationer av dylika. Nämnda styrelse ville emellertid i huvudsak bibehålla den bestående ordningen, dock så att sällskapen på Gottland och i norra Kalmar län finge en ökning till ett som oundgängligt ansett minimibelopp av 35,000 kr. Alla starkare rubbningar i de olika sällskapens ekonomi borde undvikas både nu och för framtiden, det var det avgörande skälet för denna hemställan.

Redan nykterhetskommittén påpekade, att enligt de olika fördelningsmetoder, som blivit föreslagna, i praktiken större förändringar knappast skulle uppkomma för *flertalet* sällskap. Göteborgs och Bohus, Malmöhus samt i mindre grad Östergötlands och Gävleborgs blevo visserligen lidande på varje reform, och likaså var det några av länen, som med säkerhet skulle profitera. Det finns emellertid ej anledning att här ingå på den rätt vidlyftiga argumentering, som lämnades av departementschefen och utskottet samt i

[1] Nykterhetskommitténs betänkande III, s. 22 ff. — 1913 motioner FK n:r 145; AK n:r 347 (likalydande; Gyllenstierna resp. Bengtsson i Norup med sammanlagt 13 instämmanden); AK n:r 344 (Lundström i Långnäs, Hellström och 16 andra norrlänningar).

[2] Prop. n:r 196.

kamrarnas debatter, där hela raden av växlande lokala intressen hade sina förespråkare. Med ogillande av lantbruksstyrelsens uppfattning utom beträffande minimibeloppet 35,000 kr. var innebörden av propositionen följande. Först tilldelades varje sällskap ett grundbelopp av 10,000 kr. För den första femårsperioden (1915—1919) delades mellan dem *ena* hälften av återstoden efter områdenas totala folkmängd, den *andra* i proportion till den jordbrukande och fiskande befolkningens storlek. Sedermera skulle sistnämnda andelar jämkas till att omfatta respektive två och tre femtedelar av vad som kvarstod, sedan grundbeloppen blivit avsatta. Ett tämligen enigt jordbruksutskott framgick på annan linje, men Kungl. Maj:ts förslag gick segrande ur voteringarna. Det ansågs bäst ej mindre tillgodose kraven på en rättvisare och i framtiden stabil fördelning än även i möjligaste mån göra övergången mjuk. Någon opposition hördes nu icke av mot att totala ersättningssummans belopp, i enlighet med vad jordbruksutskottet 1913 föreslagit, blev utesluten ur förordningen.[1]

Det svenska folkets böjelse för starka drycker hade under den tid av nära sex decennier, som hushållningssällskapens ekonomi var intimt beroende av densamma, tillfört deras kassor väldiga belopp. Sammanlagt hava de mottagit mer än femtio miljoner kronor. Vilken andel dessa penningar haft i lantbrukets storartade utveckling i vårt land från 1800-talets mitt till världskrigets utbrott låter sig visserligen ej beräkna, men torde ej så lätt överskattas.

Sällskapens totala inkomster, vilka under det sista kvartsseklet befunno sig i en nästan oavbruten och jämn stegring från 1 ¼ till omkring 4 miljoner kronor, utgjordes tämligen konstant till 60 % av dessa brännvinsmedel.

Vid periodens början utgjorde statsbidragen till speciella ändamål samt räntor, hyror och arrenden de två därnäst betydelsefullaste posterna med cirka 130,000 kr. eller

[1] JU n:r 118. — FK 50: 25—41 (vot. 64—57); AK 57: 14—38 (vot. 149—34). — SFS n:r 275.

goda 10 % vardera. 1904 hade de förstnämnda stigit till en halv miljon, medan räntorna stannade vid en fjärdedels. Detta belopp nåddes samtidigt av anslagen från landstingen, som 1890 belöpte sig till endast 75,000 kr. Under det återstående decenniet fortsatte utvecklingen efter i huvudsak samma linjer. Räntorna växte i samma takt som hela inkomstsumman till bortåt 400,000 kr. Statsanslagen behöllo i genomsnitt sitt ungefär fördubblade procenttal och skulle 1913 hava passerat miljonen, därest icke i vissa avseenden ändrad bokföring förorsakat en skenbar minskning. De särskilda anslagen för kostnader och förluster vid egnahemslåneförmedlingen ingingo aldrig i sällskapens räkenskaper. 1914 hade de stigit mot 150,000 kr. Vad landstingen slutligen beträffar, förlorade deras bidrag i relativ betydelse, om de också t. o. m. 1912 väl hävdade de uppnådda siffrorna (jfr nedan s. 96).

Ledamotsavgifter utgjorde hela perioden blott mellan en och halvannan procent av inkomsterna, växande i absoluta siffror från 15,000 till 50,000 kr. Övriga inkomster av diverse slag varierade synnerligen avsevärt. Till stor del voro de rent fiktiva och uppkommo genom realisation av tillgångar eller uppskrivning i böckerna. Under 1890-talet figurera de med siffror ofta långt över 100,000 kr., nå därefter under åren 1900—1905 endast en gång till halva denna summa samt visa därefter nya tendenser att stiga.

1914 belöpte sig sällskapens samlade bokförda kapital till över 11 miljoner kr. I detta äro då inräknade alla fonder, som sällskapen förvaltade med i olika grad inskränkt dispositionsrätt, samt övriga reserverade medel. Endast främmande skulder ha dragits från tillgångarna. Den största kapitalackumulationen (över en miljon kronor) fanns i Malmöhus län, men elva andra sällskap voro ägare till en halv miljon, och endast Gottlands kom ej upp till 100,000 kr.[1]

*

[1] Alla nu relaterade siffror äro hämtade ur räkenskapssammandragen i LÅB 1890—1914.

Härmed är granskningen slutförd av hushållningssällskapens ekonomiska vederhäftighet under kvartsseklet närmast före 1914. De anförda siffrorna kunna ge en ungefärlig uppfattning om hur deras verksamhet gestaltar sig med hänsyn till allmän omfattning, men de lämna knappast några upplysningar om dess karaktär f. ö.[1]

Vad då först beträffar *arbetsfältets begränsning*, äro inga väsentliga förändringar att anteckna i jämförelse med senare delen av föregående period, d. v. s. tiden efter landstingens tillkomst. I stadgarna var på sina håll den gamla vidsträckta formuleringen av sällskapens ändamål bibehållen, men endast i undantagsfall togo de befattning med ärenden, som ej hade direkt samband med lantbruket. De faktorer, som åvägabragt denna koncentration, verkade alltjämt med minst samma styrka. Enstaka beslut om anslag till sådana saker som exempelvis flickskolor och nykterhetsföreningar visade dock, att uppfattningen av sällskapen som institutioner uteslutande för direkt befrämjande av jordbruket och dess binäringar ej överallt trängt igenom. I den reformrörelse, vi nedan skola skildra, ingick emellertid som ett moment — det må redan här nämnas — vidtagande av åtgärder för att tillförsäkra denna princip fullt allmän tillämpning.

Om hushållningssällskapens verksamhet liksom närmast förut med stor konsekvens var inriktad nästan uteslutande på åtgärder, som omedelbart lände till gagn för modernäringen, är det dock uppenbart, att en djupgående karaktärsskillnad gör sig märkbar och successivt blir allt mer prononcerad. Orsaken härtill får sökas i *tidens ändrade ekonomiska skaplynne*.

Den ekonomiska liberalismen i manchesterlärornas extrema form har spelat ut sin roll. Redan tidigare var frihandeln principiellt övergiven liksom av de ledande mak-

[1] Belägg för riktigheten av i den följande sammanfattande framställningen gjorda påståenden anföras i regel ej utan få sökas i kapitlen om de speciella verksamhetsformerna, där nu ifrågavarande tidsskede upptager lejonparten av utrymmet.

terna på kontinenten, och efter exempel framför allt från Tyskland vinner nu så småningom hos oss en politik insteg, som låter staten i mångfaldiga former ingripa ledande och reglerande på näringslivets och de sociala företeelsernas alla områden. Vad särskilt jordbruket beträffar, saknades icke goda skäl att hjälpa och understödja detsamma. På grund av konkurrensen från Ryssland och de transoceana länderna stod priset på spannmål lågt trots tullen, och följden blev, att boskapsskötseln befanns mera lönande och tyngdpunkten inom lantbruket försköts i riktning mot densamma, redan före 1890 i ganska utpräglad grad. De stora fordringar, som en dylik procedur måste ställa på modernäringens idkare, blevo ännu ytterligare i hög grad skärpta på grund av oerhörda tekniska och vetenskapliga framsteg under perioden. Redan detta hade varit nog för att karaktärisera densamma såsom synnerligen betydelsefull för det svenska jordbrukets utveckling. Nu måste dessutom hänsyn tagas till frågor av den allra största räckvidd med stark social betoning: landsbygdens »avfolkning» genom emigration och inflyttning till städerna, tendensen hos småbruket att växa i betydelse på storgodsens bekostnad samt diverse problem, som följde tidens demokratiska rörelser i spåren. Anledningar för staten att ingripa saknades förvisso ej, och alltefter som tron på att den ekonomiska och sociala utvecklingen under alla förhållanden vore bäst betjänt med en fullständig frihet började försvagas, finna vi också regering och riksdag slå in på nya vägar i sin jordbrukspolitik.

Vi ha ovan angivit 1890 som den ungefärliga tidpunkt, då dessa principer börja tränga igenom, och som skäl framhållit den icke minst signifikativa betydelsen av att ett centralt ämbetsverk för lantbruksärenden upprättades. Lantbruksakademien befann sig därmed i en helt förändrad situation. Befriad från alla statsadministrativa funktioner kunde den koncentrera sig på sin vetenskapliga gärning, vilken av föregående decenniers förvaltningsbestyr ej kunnat taga annat än skada.

En liknande utveckling ägde, som redan antytts, *icke* rum beträffande hushållningssällskapen. Endast i begränsad utsträckning medförde statens aktiva jordbrukspolitik ett utbyggande av den officiella lokala förvaltningsapparaten. Kungl. Maj:t och riksdagen fortsatte i stället på den väg, som redan tidigare i någon mån blivit beträdd, och togo i ständigt växande omfattning sällskapen i anspråk för *administrativa uppgifter*. Den allmänna prägeln av deras verksamhet under perioden bestämmes i främsta rummet av detta faktum.

Ganska anmärkningsvärt är, att systemet som sådant aldrig från statsmakternas sida blev föremål för diskussion. Väl inträffade det, att sällskapens befattning med t. ex. den krävande och vidlyftiga egnahemslåneförmedlingen ställdes under debatt, men det var då den rena lämplighetsfrågan i ett speciellt fall, som dryftades, och icke själva principen att i så hög grad taga dessa halvt privata föreningar i anspråk för den lokala lantbruksförvaltningen. I allmänhet accepterades också från sällskapens sida utan vidare de nya funktioner, som nästan varje år medförde. Delvis berodde nog detta på den formella frihet, som i regel var lämnad åt dem att efter behag upptaga eller ignorera dessa, men det moraliska trycket var givetvis ibland mycket starkt och medgav i praktiken knappast något val. Någon gång framkommer en lam opposition mot tendenserna att förvandla sällskapen till »fullständiga ämbetsverk», men utvecklingen har icke därav blivit i märkbar grad påverkad.[1] Alldeles påfallande är, hur mjukt, friktionsfritt och jämförelsevis i det tysta, som densamma ägt rum. Det vittnar gott om sällskapen i flera avseenden; den allmänna meningen hade uppenbarligen förtroende för det sakliga och vederhäftiga i deras verksamhet, även om själva organisationen stundom kritiserades (jfr nedan s. 116 f., 121,).

Ehuru ingalunda klart uttalade, ha uppenbarligen flera

[1] Se t. ex. LRD 1909, s. 23 (Dyrssen).

olika synpunkter bestämt den politik, statsmakterna följt. Primärt och i de flesta fall var resonnemanget följande. Då den arbetstyngda landsstaten svårligen kunde ytterligare belastas och f. ö. ej var speciellt skickad att ombesörja åtgärder av växlande karaktär till lantbrukets befrämjande, stod man inför valet att antingen tillskapa nya kategorier av tjänstemän för ändamålet, direkt sorterande under lantbruksstyrelsen, eller också taga i anspråk de lokala organisationer, som redan funnos i hushållningssällskapen. Det anseende för gagnande verksamhet, som dessa åtnjöto, och den ekonomiska besparing, som vinkade, räckte till för att häva eventuella betänkligheter mot att anlita den sistnämnda obyråkratiska utvägen. När sällskapen alldeles som vanliga myndigheter titt och ofta avfordrades utlåtanden eller i vissa fall erhöllo rätt att utse ledamöter i officiella nämnder och styrelser, voro dock motiven tydligtvis ej sparsamhetsbetonade utan deras sakkunskap och ställning som åtminstone relativt fullödiga lantbruksrepresentationer hade allena varit avgörande.

Den anförda ekonomiska synpunkten tarvar ett närmare skärskådande. Grundvalen för densamma var de indirekta statsanslag för sällskapens allmänna verksamhet, som brännvinsmedlen utgjorde. Under direkt hänvisning till dessa hade sällskapen 1865 utan särskild ersättning fått åtaga sig kostnaderna och besväret med jordbruksstatistiken. Emellertid voro ju brännvinsmedlen begränsade och åtgärderna mångskiftande och delvis dyrbara. Därför blev det vanligt, att staten även direkt tog viss del i utgifterna. I den mån medel blivit av riksdagen beviljade, lämnades då i regel antingen en fixerad summa för bestämt ändamål med villkor, att sällskapen svarade för övriga kostnader, eller också utbetalades till dem en del av vad de visade sig depensera på vederbörande verksamhetsgren, varvid nästan alltid hälften var det maximum, till vilket statsbidraget, om tillgångarna medgåvo, kunde få stiga. Exempel på det förra systemet voro lantbruksskolor, jordbruksskonsulenter i Norr-

land och Dalarna, kemiska stationer samt jordförmedlingsbyråer. Till den senare gruppen hörde lantmannaskolor, premieringar av alla slag m. m. En kombination av båda typerna (alltså: halva kostnaden intill en fixerad summa) återfinnes i bestämmelserna om statsanslag för bl. a. vandringsrättare och skogsodling. Av natur att icke alls kunna inpassas i schemat voro t. ex. bidragen till täckande av omkostnader och förluster på egnahemslånerörelsen.

Naturligt nog voro sällskapen i regel angelägna om att bli delaktiga i de särskilda anslagen, och det vållade därför sällan några svårigheter att få åtgärderna utförda i önskad omfattning och med iakttagande av fastställda detaljföreskrifter, ehuru intet juridiskt tvång kom till användning.

De uppställda fordringarna på sällskapens »egna» bidrag voro givetvis avsedda att ge garantier mot slöseri med anslagen. I praktiken visade sig även andra följder. Indirekt kom staten att till väsentlig del dirigera sällskapens användning av de inflytande brännvinsmedlen tack vare detta arrangemang. Och när 1913 beslut fattades om dessa inkomsters avlösning, blev ersättningssumman till hushållningssällskapen säkerligen påverkad i riktning uppåt. De direkta besparingar för statskassan, som systemet medförde, fingo sålunda på denna omväg vidkännas reduktion.

De ändrade grunderna för brännvinsmedlens fördelning mellan de olika länen återverkade på *de särskilda sällskapens livaktighet* i riktning mot mindre utpräglade differenser. T. ex. i de norrländska länen, som tidigare intagit ganska tillbakaskjutna platser, sker nu en mycket påtaglig uppryckning, givetvis icke utan samband även med den snabba utvecklingen i allmänhet inom dessa trakter.

Något mera än förut råder parallellism mellan den allmänna livaktigheten och medlemstalen. Dessa växte under perioden högst betydligt, framförallt efter sekelskiftet, och sammanlagt överstego de 1914 åttiotusen. Malmöhus län, landets folkrikaste och den förnämsta jordbruksbygden,

innehade ledningen, ehuru allvarligt hotat av Kopparbergs. Båda kunde slutligen räkna sina ledamöter i femsiffriga tal. Med vart och ett över femtusen kommo sedan fyra norrländska län (alla utom Västernorrlands) och först ett gott stycke därunder Jönköpings, som sålunda ägde det näst manstarkaste sällskapet i södra Sverige. Kronobergs, Kalmar norra, Älvsborgs norra och Örebro nådde icke upp till tusentalet, Göteborgs och Bohus nätt och jämnt. Nära hälften av totalsumman föll på de sex nordligaste länen.[1]

Otvivelaktigt äro medlemssiffrornas storlek till en del alltjämt att betrakta som beroende på livaktigheten speciellt hos underavdelningarna. Andra faktorer voro inträdes- och årsavgifternas höjd samt framför allt naturligtvis länens växlande folkmängd och även dennas sociala struktur. Där självägande bönder och småbrukare dominerade, blev tillslutningen i regel livligare än i trakter med övervägande herrgårdar, vilkas torpare och statare stodo nästan fullständigt utanför.

Tendenser till en verklig demokratisering av sällskapen, som förut knappast varit skönjbara, framkomma nu på en del håll i samband med den växande anslutningen. I medlemstal på fem eller tio tusen kunde ju de i praktiken tidigare nästan enväldiga godsägare- och industriidkareelementen blott bilda ett försvinnande fåtal, och så småningom skolad i politiska samt kommunala värv började bondemajoriteten göra sitt inflytande och sina insikter gällande. Utvecklingen i denna riktning befordrades, när ett representativt system på en del håll infördes för beslutanderättens utövning vid sammankomsterna och särskilt när som i Kopparbergs län ombuden för orterna erhöllo pekuniär ersättning. Även inom förvaltningsutskotten besatte mindre jordbrukare många fler platser, än tidigare varit fallet. Ekonomiskt blev detta möjligt för dem, tack vare att reseersättningar och dagtraktamenten på många håll begynte

[1] Siffror i LÅB 1914, s. 57; motsvarande i alla tidigare årgångar.

utbetalas till underavdelningarnas representanter i utskotten.[1]

Utvecklingen i denna riktning må dock ej till sin betydelse överskattas. Förhållandena voro ganska växlande, och särskilt i de mindre sällskapen förblevo jordägarne ur de socialt högsta samhällslagren i orubbad besittning av makten. I enstaka fall hände det även, att de använde sig av densamma för att hindra misshagliga personer att bli medlemmar och sålunda gjorde invalen till något mer än den rent formella procedur, som de vanligen voro.[2]

De höga ledamotstalen stå i samband ej blott med vissa demokratiska tendenser i fråga om sällskapens styrelse och förvaltning utan även med ett för *verksamhetens former* betydelsefullt drag. Karaktäristiskt för såväl de av staten inspirerade åtgärderna som sällskapens egna var, att de till övervägande del hade det mindre jordbruket som objekt. Åtskilligt fick officiellt denna rubrik: premiering av jordbruk och odlingsföretag, befrämjande av kontrollföreningar, anordnande av studieresor och viss undervisning. Men även flertalet av andra för perioden karaktäristiska och i det följande närmare beskrivna verksamhetsformer (låneförmedling, främst för egna hem, boskapspremieringar, konsulentverksamhet, för att endast nämna några av de viktigaste) voro mer eller mindre uteslutande avsedda att tjäna småbruken och den mindre hemmansägaren till gagn och uppmuntran. När personer ur dessa samhällsklasser i stora skaror blevo medlemmar av sällskapen och vunno inflytande därstädes, måste denna tendens bliva särskilt framhävd, även om den i andra län med mera exklusiva sällskap visst icke behövde vara undanskjuten.

Med hänvisning för övrigt till de efterföljande specialredogörelserna må beträffande formerna för verksamheten i detta sammanhang dock anföras följande. Jämte sekrete-

---

[1] Så redan från 1881 i Västernorrland: Heden, II, s. 26.

[2] Se t. ex. 1911 AK 31: 49 f. (Stärner).

rare och skattmästare anställdes en hel stab av under förvaltningsutskottet sorterande tjänstemän och lägre befattningshavare med olika uppgifter. En del av sina egna medel utlånade sällskapen fortfarande på gynnsamma villkor till jordbrukare. Av de olika ändamål, som därigenom skulle främjas, stod liksom förut anskaffande av avelsdjur främst. Tryckta handlingar, som årligen svällde i omfattning, distribuerades gratis till medlemmarna för kostnader, som väsentligt överstego, vad dessa erlade i avgifter. Medaljer utdelades för mera framstående förtjänster om sällskapen eller jordbruket. Den verksamhet, som underavdelningarna utövade, hade tidigare huvudsakligen varit inriktad på smärre lantbruksmöten för respektive distrikt. Dylika liksom även länsmöten började nu förekomma allt mera sparsamt, och följden blev en allmän avmattning i gillenas livaktighet, som i Västernorrlands län hade till resultat, att de 1901 alldeles upphörde.[1] De spelade emellertid fortfarande en väsentlig roll på andra håll för medlemsanskaffningen samt voro de primärförsamlingar, vilkas ombud inom förvaltningsutskotten och slutligen i åtskilliga län även på sammankomsterna (se nedan s. 103 f.) representerade de särskilda distrikten och medlemsgrupperna.

Den oerhört växande omfattningen och delvis komplicerade naturen av sällskapens verksamhet nödvändiggjorde under perioden, att deras centrala organisation väsentligen utvidgades. Man anlitade därvid — utan att i regel införa några nya bestämmelser i stadgarna — en metod, som redan förut i vissa fall blivit praktiserad. Till särskilt utsedda nämnder, styrelser och permanenta kommittéer eller åt avdelningar eller enstaka ledamöter i förvaltningsutskottet delegerades handläggningen med växlande befogenhetsgrader av de ärenden, som rörde speciella verksamhetsformer eller näringsgrenar. Utskottet som helhet befriades därigenom från en annars orimlig arbetsbörda, och varje

[1] Heden, II, s. 25.

särskild grupp av frågor erhöll möjligast sakkunniga behandling.[1] Delvis var en dylik organisation anbefalld i reglementen för statsunderstödd verksamhet, så t. ex. lantbruksskolestyrelser och premieringsnämnder. Andra, såsom egnahemsnämnder, hästavels- och fiskerikommittéer, hade framvuxit direkt ur ett förefintligt behov av arbetsfördelning. Exempelvis beträffande hemslöjdskommittéerna och (de 1912 lagstadgade) veterinärstyrelserna, på vilkas områden en samverkan mellan hushållningssällskap och landsting ofta förekom, var säkert ett bidragande motiv, att åt båda dessa korporationer kunde beredas inflytande på verkställighetsåtgärderna, genom att de utsågo var sina medlemmar i ett dylikt organ. I vissa fall hade dessa nämnder och kommittéer självständig beslutanderätt, och anslag ställdes till deras disposition att användas enligt fastställd instruktion och under förvaltningsutskottets kontroll. Stundom åter var deras verksamhet mera inskränkt, och de hade blott att till utskottet avgiva förberedande utredningar och förslag. Praxis var delvis växlande, liksom även den omfattning, i vilken hela systemet vann tillämpning.

Av intresse är, att det faktiska maktläget inom sällskapen ytterligare försköts till utskottens förmån. Delvis var det mångfalden och den allt mer komplicerade naturen hos de behandlade ärendena, som ställde de allmänna sammankomsterna i starkt beroende av utskottens sakkunskap och utredningar. Men de något oberäkneliga majoritetsförhållandena vid sällskapens sammanträden in pleno samt de långa intervallerna mellan dessa orsakade även, såväl att remisser från Kungl. Maj:t och lantbruksstyrelsen med begäran om utlåtanden numera i regel ställdes till utskotten, som att dessa erhöllo direkt fastslagna nya befogenheter på hela sällskapens bekostnad.[2]

[1] Jfr Statistiska kommitténs betänkande (IV). Sveriges officiella statistik och dess allmänna organisation, s. 198 f.

[2] Exempel: 1895 viss befattning med brännvinsbolagen, prop. n:r 41, s. 17.

Hushållningssällskapens *förbindelser utåt* gällde inom eget län framför allt Konungens befallningshavande och landstingen. De intima relationerna till länsstyrelsen fortforo i oförminskad grad och manifesterades i nästan alla sällskap genom landshövdingens ordförandeskap. På grund av den vidgade verksamheten kunde han emellertid mindre än förr utöva den aktiva ledningen i alla detaljer, och sammanhållande kraft blev därför i regel den avlönade sekreteraren, som med hela sin arbetsförmåga stod till sällskapets disposition, eller också en intresserad vice ordförande, vars tid och ekonomi tillåto honom att ställa sig till förfogande.

Samarbetet med landstingen utvecklades under perioden. I särskilt hög grad, innan 1909 års kommunala rösträttsreform omsattes i praktiken, voro samma personer på de flesta håll de ledande inom båda korporationerna, men även under de därefter följande åren märkes ingen avmattning i förbindelserna. Verkliga slitningar förekommo ej, ty så kan man näppeligen beteckna de nästan alltid på överenskommelsens väg lösta tvisterna om vem som i vissa kinkiga fall borde lämna anslag till ett behjärtansvärt ändamål.

Gränslinjerna för såväl det gemensamma som de respektive enskilda verksamhetsområdena voro dragna på något olika sätt i de olika länen, framför allt emedan landstingen på grund av beskattningsrätten hade en starkare ekonomisk ställning än de av varierande brännvinsmedel nästan helt beroende sällskapen samt vanligen ej heller underläto att träda hjälpande emellan, när så erfordrades. I fråga om lantmannaskolorna, veterinärväsendet, arbetsförmedlingen, skogsodlingen och hemslöjden var det, som en samverkan oftast etablerades, och utgifterna skötos därvid alltmera över på landstingen. Lantbruksskolorna och fiskerinäringen utgjorde även gemensam mark på många håll men med den skillnaden, att tyngdpunkten låg hos sällskapen. Landstingen i Norrland, särskilt de två nordligaste länen, samt på Gottland intogo en särställning genom att frikostigt under-

stödja ett flertal andra former av de ifrågavarande, jämförelsevis fattiga hushållningssällskapens verksamhet.

Vissa tendenser gjorde sig märkbara i syfte att åstadkomma en boskillnad, så att vardera korporationen helt övertog kostnaderna för det, som låg den närmast. Partiella överenskommelser i denna riktning åvägabragtes på en del håll, och i Gävleborgs län gjordes 1912 rent hus ifråga om de gemensamma anslagen.[1] Denna utveckling samt växlande uppställning av sällskapens räkenskapssammandrag utgör förklaringen på den stagnation i landstingens bidrag, som tyckes framgå av dessa.

Sällskapens under perioden ytterligare starkt utvecklade verkställande organ gjorde dem fortfarande i mycket högre grad än landstingen skickade att ombesörja de gemensamma anslagens slutliga användning. Det var också regel, där ej en blandad styrelse eller kommitté tillsattes för ändamålet, att landstingen förtroendefullt överlämnade denna sak åt deras nämnder och tjänstemän, t. o. m. ej sällan när tingen bestredo alla kostnader. Administrationen sparades ju alltid in, och man litade uppenbarligen på sällskapen.

»Lantbruksriksdagarna» fortsatte sin verksamhet efter samma linjer som förut, och de allmänna svenska lantbruksmötena utvecklades till en sällskapens direkta, gemensamma angelägenhet, som de också alla understödde. Däremot förlorade den lokala samverkan i betydelse, som tidigare ganska ofta ägt rum mellan två eller flera varandra närliggande sällskap. Orsaken var uppenbarligen den tillbakagång, som drabbade de provinsiella lantbruksmötena. I Skåne bestod likväl »hushållsföreningen» alltjämt, och mellan fyra nordsvenska sällskap startades t. ex. samarbete beträffande hästaveln. Försök, som gjordes att få till stånd en gemensam tidskrift för hushållningssällskapen, vunno ringa framgång.

---

[1] Jfr E. Ahlberg, Om landstingens och hushållningssällskapens verksamhetsområden (i Sveriges landstings tidskrift 1920, häfte 2, s. 2—13).

I Kungl. Maj:ts instruktion för lantbruksstyrelsen stadgades: »Med länens hushållningssällskap bör lantbruksstyrelsen stå i oavbruten förbindelse, och äger styrelsen fördenskull att från hushållningssällskapen och deras förvaltningsutskott infordra erforderliga yttranden och upplysningar, liksom å andra sidan styrelsen bör meddela hushållningssällskapen kännedom om sådant, som kan vara av vikt för befrämjande av sällskapens ändamål, samt hos sällskapen göra framställningar och väcka förslag i ämnen, som beröra sällskapens verksamhet». Årligen hade det nya ämbetsverket att avgiva redogörelse för denna sistnämnda, ursprungligen till departementschefen men efter ändring 1902 direkt till Kungl. Maj:t. Som grundval tjänade sällskapens egna årsberättelser, åtföljda av räkenskapssammandrag, för vilka styrelsen erhållit befogenhet att fastställa formulär.[1]

Den samverkan, som var utstakad genom dessa bestämmelser, blev i praktiken redan från första början både intim och fruktbärande samt utvecklades vidare med varje år. Lantbruksstyrelsens trenne chefer under perioden, A. T. Odelberg, M. von Feilitzen och W. Flach, hade tidigare alla intagit en framskjuten ställning inom olika sällskap, och kanske var denna omständighet icke utan betydelse för den goda sämja, som genomgående tycks ha präglat förhållandet mellan den centrala lantbruksförvaltningen och hushållningssällskapen, samt en bidragande orsak till att dessa faktiskt i så stor utsträckning kommo att bli inordnade i den lokala jordbruksadministrationen.

Även stuteriöverstyrelsen fortsatte och utvecklade samarbetet med hushållningssällskapen inom sitt speciella verksamhetsområde, och i dess instruktion av 1909 blev ett uttryckligt stadgande härom inryckt.[2] Genom att väst-

[1] SFS 1889 n:r 57 § 2; 1902 n:r 27 §§ 1, 2. — Egerström, I, s. 36. — Räkenskapsformulär fastställda av styrelsen 14 jan. 1890, 22 dec. 1890, 8 okt. 1895, 28 jan. 1902, 20 febr. 1907 enl. uppgifter i resp. FÅB.

[2] SFS n:r 187 § 2.

kustfisket i början på 1900-talet lades under lantbruksstyrelsen, slutade å andra sidan all beröring mellan sällskapen och kommerskollegium, och när ungefär samtidigt skogsvården (på de flesta håll) samt något senare distriktsveterinärväsendet ställdes under särskilda styrelser i länen, upphörde även den egentliga *direkta* kontakten med domän-, resp. medicinalstyrelsen. Förbindelserna med statistiska centralbyrån fortlevde.

En betydande avmattning blev givetvis märkbar i förbindelserna mellan hushållningssällskapen och lantbruksakademien. Efter den förskjutning, som ägt rum i fråga om verksamhetens orientering, hade de förstnämnda numera endast föga tid, intresse och penningmedel för det vetenskapliga arbete, på vilket akademien helt koncentrerade sig. I de nya statuterna av 1907 blev också den försiktiga formuleringen vald, att akademien »såvitt möjligt» borde utgöra föreningsbandet mellan sällskapen.[1]

År 1900 inrättades jordbruksdepartementet, och därigenom fick modernäringen omsider sin egen målsman vid Konungens rådsbord. Alla som beklätt chefsposten i det nya departementet, ha haft bakom sig en verksamhet som praktiska lantbrukare, och det vore ej förvånande, om de från den tiden bevarat en viss kärlek till hushållningssällskapen, inom vilka de ofta spelat en betydande roll. Åtminstone borde en högre uppskattning av sällskapen kunna väntas från dem än från de civilministrar med i regel helt byråkratisk karriär, som tidigare i högsta instans ombesörjt lantbruksärendenas handläggning. I vad mån antydda omständighet haft betydelse, må lämnas därhän, men faktum är, att regeringen i stor utsträckning tog hänsyn till av sällskapen anförda åsikter, önskemål och krav, framställda antingen i form av utlåtanden på grund av remisser (i regel via lantbruksstyrelsen) eller såsom självständigt framburna förslag.

---

[1] Juhlin Dannfelt, bil 4, § 23.

Ett spörsmål av betydelse ifråga om sällskapens förhållande till staten blev under perioden aktuellt. Kunde deras beslut underställas Kungl. Maj:ts prövning besvärsvägen? Hushållningssällskapet i Jönköpings län beslöt 1904 mot förvaltningsutskottets avstyrkande att tilldela länets nykterhetsförbund ett mindre årligt anslag. Åtskilliga medlemmar begärde hos Kungl. Maj:t upphävande av beslutet såsom stridande mot sällskapets i stadgarna angivna ändamål. Ehuru någon besvärsrätt ej funnes i dessa föreskriven, borde den vara en direkt följd av att stadgarna voro av Kungl. Maj:t stadfästade och ej kunde utan hans medverkan ändras. Lantbruksstyrelsen resonerade på samma sätt, men föredragande ledamoten (Egerström) anmälde avvikande mening. Han konstaterar, att varje bestämmelse om en dylik besvärsrätt saknas, och anser därför, att om den erkändes existera, vore det alldeles godtyckligt att begränsa den blott till beslut, som inneburo en överträdelse av stadgarna, Men om alla sällskapens beslut kunde underkastas dylik prövning, skulle ett förlamande osäkerhetstillstånd inträda icke minst därför, att den tid, under vilken besvär kunde ingivas, vore alldeles obestämd, och sällskapen således kunde riskera, att se redan för länge sedan verkställda beslut upprivna. Den hållhake, som behövdes på hushållningssällskapen, stod att finna i deras beroende av statsanslagen. Kungl. Maj:t accepterade den sistnämnda ståndpunkten och beslöt sålunda att ej upptaga ärendet till saklig prövning.[1] När sedermera i de nya allmänna bestämmelserna av 1910 samt åtskilliga speciella stadgar infördes vissa föreskrifter angående en besvärsrätt, mötte själva saken intet motstånd (jfr nedan s. 107—110.).

De årliga berättelserna till lantbruksstyrelsen utgjorde

[1] Säve, I, s. 410 f. — FÅB IV, s. 120—126. — Lösningen av konflikten i Blekinge 1842 (se ovan s. 18 f.) borde ju närmast ha prejudicerat en motsatt utgång, även om saken då låg annorlunda. Emellertid var detta fall förmodligen icke känt, ty åtminstone ett omnämnande hade väl annars näppeligen uteblivit.

naturligtvis en i detaljerna långt ifrån effektiv kontroll från statens sida över sällskapen, och bristen på en sådan beträffande deras medelförvaltning har ibland påtalats. Kommunalskattekommittén motiverade därmed sitt förslag om en beskärning av sällskapens andelar av brännvinsmedlen, och när beslutet om dessas avlösning fattades 1913, anslog en talare i riksdagen samma strängar.[1] Med hänsyn till storleken av de ifrågavarande penningbeloppen, förefaller det kanske egendomligt, att sådana röster förklingade ohörda. I det allmänna anseende och förtroende, som sällskapen tillvunnit sig, samt i frånvaron av åtminstone större och mera uppenbara missförhållanden får väl förklaringen sökas.

Det nämnda förtroendet manifesterades från statsmakternas sida bl. a. genom ett fortsatt gynnande av sällskapen i skattehänseende. Sålunda befriades de från inkomstskatt (1902), inkomst- och förmögenhetsskatt (1910) samt gåvoskatt (1914) liksom redan från äldre tider var fallet med inkomstbevillning och vissa stämpelavgifter. Arvsskatten (1914) sluppo de däremot ej undan. Full jämställdhet rådde i dessa avseenden mellan sällskapen samt kommuner och landsting.[2]

Tvenne frågor, som tjäna att belysa sällskapens halvofficiella ställning, blevo under perioden aktuella men erhöllo först efter 1914 sin lösning: om rätt för sällskapen att använda tjänstefrimärken samt om statlig pensionering av deras tjänstemän.

b) Reformrörelser beträffande organisationen. 1910 och 1923 års grundstadgar.

År 1898 framfördes i riksdagen krav på förändringar i de för hushållningssällskapen sedan 50 år gällande allmänna

[1] Anf. betänkande (I), s. 65. — 1913 FK 35: 38, 51 (J. Östberg).

[2] SFS 1902 n:r 84 § 15; 1910 n:r 115 § 5; 1914 n:r 381 §§ 19, 32.

bestämmelserna.[1] Dessa skänkte enligt vederbörande motionärs uppfattning ingalunda trygghet för att de vid sammanträdena fattade besluten stodo i överensstämmelse med önskningarna hos majoriteten bland medlemmarna. De dikterades — vanligen utan några som helst restriktioner — av dem bland dessa, som haft råd eller intresse nog att infinna sig, och den närmaste omgivningen till mötesplatsen blev därför alltid oproportionerligt starkt representerad och inflytelserik. Ägde nu sammankomsten rum i en stad, som ju oftast var fallet, kunde personer, vilka t. o. m. stodo alldeles främmande för modernäringen, i eget intresse av ett eller annat slag genomdriva åtgärder, vilka kanske ogillades av nästan alla sällskapets jordbrukande medlemmar. Betänkligt var detta förhållande särskilt, när det gällde för sällskapen att förfoga över de betydande summor, som staten ställde till deras disposition för lantmannanäringarnas befrämjande. För den skull borde rösträtten vid sammanträdena lämpligen utövas av sockenvis eller genom sällskapens underavdelningar utsedda ombud, och antalet av dessa bestämmas i proportion till fastighetstaxeringsvärde eller eventuellt den odlade jordens areal eller folkmängden inom respektive distrikt. Motionen utmynnade i att Kungl. Maj:t skulle anmodas utarbeta och för riksdagen framlägga förslag till förordning om hushållningssällskapens organisation, särskilt med hänsyn till de anförda bristerna i densamma.

Andra kammarens tillfälliga utskott tillstyrkte skrivelseförslaget men ville ej slopa den gamla röstgrunden, som vore sant demokratisk och ägnad att bäst vidmakthålla det allmänna intresset för sällskapens angelägenheter.[2] I stället föreslog utskottet andra garantier, som lika väl skulle tjäna motionärens syfte. Viktigast var, att förvaltningsutskotten skulle inrymma representanter för samtliga hushållningsgillen och mot deras avstyrkande större utgifter kunna genom-

---

[1] Motion AK n:r 197 (P. Paulson).

[2] Fjärde TU n:r 8.

drivas, blott om besluten förnyades vid följande sammanträde. Dessutom hängde utskottet upp sig på att de allmänna bestämmelserna för sällskapen skulle sökas i en så »underordnad handling» som ett Kungl. brev till lantbruksakademien. Detta borde ersättas av en utav »Konung och Riksdag gemensamt stiftad förordning (!), vilken bättre än ovannämnda urkund ansluter sig till nutida förhållanden och åskådningssätt».

Kammardebatten blev ganska livlig och resulterade i att utskottets hemställan utan votering bifölls.[1] Inga nya synpunkter av större betydelse, som talade för en reform, framfördes under överläggningen. Utskottets motivering underkastades däremot åtskillig kritik och föranledde yrkanden på återremiss. Bl. a. framhölls av Lothigius m. fl., att den föreslagna förordningen måste hänföras till området för Konungens ekonomiska lagstiftningsmakt och en medverkan av riksdagen vid dess tillkomst sålunda ej kunde ske i den form, utskottet tänkt sig. Mot detta resonnemang opponerade sig själve Ivar Månsson i Trää, som ansåg hela saken vara »av stor vikt och djupt ingripande betydelse». Måhända var det på hans auktoritet, som utskottsförslaget i oförändrat skick till slut accepterades. Rent avslag på detta yrkades i främsta rummet av C. C:son Bonde, som alltså mot vanan i denna fråga befann sig på konservativ sida, där man annars snarare hade väntat att träffa den skånske lantmannahövdingen. Visserligen ansåg Bonde, att på sina håll goda skäl funnos för en reform i antydd riktning, men i allmänhet vore förhållandena inom sällskapen tillfredsställande, och varken från deras sida eller inom lantbruksriksdagen hade yppats missnöje med det bestående. Initiativet till åstadkommande av större enhetlighet i sällskapens organisation borde komma från dem själva, ty det innebure en fara för det allmänna intresset för dem, om de utan vidare stöptes i en och samma lagstadgade form utan hänsyn till

[1] AK 14: 37—60.

lokala särdrag. Slutligen framhöll han icke utan skäl, att debatten framhävt bristen på tillfredsställande utredning av frågan.

Reformens motståndare handlade rätt, om de ej aktade nödigt att draga saken till votering, emedan de förutsågo dess fall i första kammaren. Tillfälliga utskottet där avstyrkte skrivelsen dels av de formella skäl, som förgäves framförts i medkammaren, dels på grund av betänkligheter i sak, väsentligen överensstämmande med de anmärkningar, som Bonde framställt.[1] Utan debatt följde första kammaren utskottet, och frågan hade alltså fallit. Den kom ej ånyo på riksdagens bord förrän tretton år senare och då under andra förhållanden.

Det efterlysta reforminitiativet från hushållningssällskapens egen sida hade nämligen under mellantiden dykt upp å en del håll samt lyckats åvägabringa resultat i olika riktningar. Det framgår av riksdagshandlingarna 1898, att det särskilt var från Malmöhus län, som klagomål anfördes, och redan följande år framlade en kommitté inom därvarande sällskap förslag om beslutanderättens överflyttning på en representation, som till största delen skulle bestå av de valda ordförandena i underavdelningarna (pastoratskommittéerna).[2] Reformen antogs definitivt av sällskapet 1900 och godkändes av Kungl. Maj:t. Lantbruksstyrelsen hade i sitt utlåtande betonat, att en av grundvalarna för sällskapets organisation härigenom rubbades och att detta menligt kunde inverka på dess livaktighet.[3] Mot beslutet att det oaktat tillstyrka förslaget, såsom innebärande den enda utvägen att skapa trygghet mot missbruk av beslutanderätten inom ett sällskap med över 4000 medlemmar, anmälde en ledamot av styrelsen reservation. Sällskapet skulle enligt hans åsikt genom förändringen, som vore onödigt genomgripande, erhålla en annan karaktär än

[1] Andra TU n:r 5.

[2] Malmöh. läns hhs. handl. 1899, s. 459—466.

[3] FÅB III, s. 178 ff. — Reservant var Egerström.

förut och komma att likna i utlandet förekommande lokala representationer för lantbruksnäringen.

Under det följande decenniet vidtogos reformer i samma riktning av fyra sällskap, och inom ytterligare några voro förslag uppe, som ej lyckades samla majoritet. 1904 erhöll Gävleborgs läns hushållningssällskap stadfästelse på en dylik stadgeändring, vid vars genomdrivande dåvarande kaptenen och industrimannen Arvid Lindman kraftigt medverkat.[1] Tre år senare för Blekinge, året därpå för Kopparbergs samt 1910 för Södermanlands län godkände Kungl. Maj:t liknande reformer, vilka dock såtillvida skilde sig från de två förut nämnda, som enskilda ledamöter ej voro uteslutna från rösträtt vid sammanträdena men i praktiken stodo tämligen maktlösa gentemot de med pluralröster försedda distriktsombuden.

Detta var reformrörelsens utveckling i den riktning, som anvisades av *motionären* 1898. Samtidigt gick man emellertid på vissa håll fram efter *utskottets* mera moderata linje.

Vad då först beträffar underavdelningarnas representation inom förvaltningsutskotten, har i det föregående anförts, hurusom det första exemplet på införandet av en dylik anordning ligger så långt tillbaka i tiden som 1836. Vid tiden för riksdagens behandling av frågan hade halva antalet sällskap infört detta system, och det var endast inom nio stycken, som alls ingen hänsyn till de olika länsdelarnas representation inom förvaltningsutskotten fanns i stadgarna föreskriven. Sedermera sjönk sistnämnda antal ytterligare något, men ifrågavarande reformkrav spelade ingen större roll i den följande diskussionen, och vi sakna därför anledning att i detalj följa denna utvecklingslinje. Mot nämndernas representation i förvaltningsutskotten har anförts, att dessa bleve onödigt stora och tungrodda samt även dyrbara, emedan reseersättning eller rent av arvode åt medlemmarna knappast kunde undvikas i mera vidsträckta län. — Utskottets för-

[1] Gävleborgs läns hhs. handl. 1903, s. 394 f., 415 ff.; 1904, s. 184.

ordande av suspensivt veto åt förvaltningsutskotten i anslagsfrågor vann ingenstädes anslutning.

Dessa icke alltför överväldigande resultat hade på tolv år uppnåtts efter de två olika reformlinjer, som i riksdagen 1898 blivit förordade. Bland sällskapens ledande män existerade uppenbarligen ingen allmänt utbredd känsla av att väsentliga brister funnos och måste avhjälpas. När enligt från dessa kretsar framkommet förslag nya grundstadgar 1910 utfärdades av Kungl. Maj:t, voro icke heller olikheterna mot 1848 särdeles genomgripande. Med tillkomsten av dessa ändrade allmänna bestämmelser för sällskapens organisation förhöll sig på följande sätt.

Redan 1900 hade lantbruksstyrelsen tagit ett initiativ.[1] I skrivelse till Kungl. Maj:t framhölls, att sällskapen under en lång utveckling i olika miljö kommit att i vissa avseenden erhålla en ganska växlande karaktär. Ett utarbetande av nya grundstadgar för dem vore därför en uppgift av synnerligen grannlaga karaktär och finge endast ske under ständig hänsyn till speciella lokala förhållanden. Emellertid borde det allmänna ha vissa — nu saknade — garantier för att icke sällskapen missbrukade sin beslutanderätt över de statsmedel, som ställdes till deras förfogande, och därför hemställde styrelsen om bemyndigande att ge dem en påstötning angående vidtagande av stadgeändringar i dylik riktning samt att lämna direktiv i frågan efter föregången utredning. Kungl. Maj:t fann emellertid icke skäl att bifalla denna begäran.

Vid hushållningssällskapens ombudsmöte 1908 motionerade Aaby Ericsson om tillsättande av en kommitté, som skulle till påföljande års »lantbruksriksdag» inkomma med ett förslag till nya allmänna bestämmelser, varvid de senaste årens på sina håll företagna stadgeändringar särskilt borde tjäna till ledning. Meningarna voro ganska delade bland ombuden.[2] Landshövding Dyrssen m. fl. hävdade,

[1] FÅB III, s. 168—175.
[2] LRD 1908, s. 27 f., 50 f., 75 f.

att friheten och oberoendet voro grunderna till hushållningssällskapens välsignelsebringande verksamhet, och motsatte sig därför alla generella staganden. Motionären segrade likväl i voteringen. Åtminstone en av majoritetens män (Adelswärd) framhöll emellertid uttryckligen, att sällskapen efter behag skulle kunna följa eller ignorera de föreslagna nya grundstadgarna, ocu under sådana förhållanden borde ju den dyrbara friheten knappast kunna anses hava råkat i allvarsam fara.

1909 framlade kommittén det begärda förslaget till »lantbruksriksdagens» beprövande.[1] I fråga om uppställningen anslöt sig detsamma ganska nära till 1848 års grundstadgar, och hela aktstycket präglas av allt annat än revolutionerande tendenser.

Kommitterade framhöllo till att börja med, att sällskapens verksamhet under de förflutna sex decennierna visserligen utökats med talrika nya slag av uppgifter, särskilt sådana, som staten tilldelat dem, men samtidigt — icke minst tack vare landstingens inrättande — i avsevärd mån koncentrerats på ärenden, som direkt rörde modernäringen. I paragrafen om sällskapens ändamål markeras denna sistnämnda förskjutning genom att den snävare formuleringen »jordbruket och dess *binäringar*» fick ersätta det äldre, mera omfattande uttrycket »lantbruk och därmed *förbundna* näringar». Den gällande begränsningen till det egna länet föreslogs däremot borttagen. Utsädes- och mosskulturföreningarna exempelvis hade ju en hela landet omspännande nyttig verksamhet, vilken, även om den ej direkt och omedelbart kom respektive län tillgodo, dock borde kunna vinna understöd av sällskapen, och därjämte voro de allmänna svenska lantbruksmötena officiellt betecknade som en hushållningssällskapens gemensamma angelägenhet.

[1] Till ledamöter i kommittén hade utsetts F. Holmquist, Aaby Ericsson, Adelswärd, James Hamilton och H. Juhlin Dannfelt. LRD 1908, s. 32. — Beträffande den följande framställningen se LRD 1909, s. 26 f., 63—70, 110 ff.

Bestämmelserna angående inval borde ändras, så att de medgåvo förvärv även av kvinnliga medlemmar. (På de allra flesta håll var redan i de särskilda sällskapens stadgar likställighet mellan könen — i strid mot 1848 års grunder — åvägabragt).[1]

Ordföranden och en ersättare för honom skulle fortfarande alltid utses av sällskapen vid allmän sammankomst, men beträffande sekreterare, skattmästare och eventuella andra tjänstemän, tog förslaget hänsyn till att talrika förvaltningsutskott erhållit befogenhet att anställa dem. I samband härmed borde dessa befattningshavare kunna fråntagas självskrivenheten som röstägande medlemmar i utskottet.

Allt, som nu anförts, var ingenting annat än modifikationer i de gamla föreskrifterna, varigenom dessa bragtes i överensstämmelse med de gällande, av Kungl. Maj:t fastställda speciella stadgarna. Kommittéförslaget innehåller dock tvenne mera positiva nyheter, båda avseende att hindra tillfälliga majoriteter från att genomtrumfa beslut, som »strida mot sällskapets stadgar eller äventyra dess lugna utveckling och verksamhet». För det första borde minst två tredjedelar av de vid en sammankomst närvarande medlemmarna biträda ett förslag om en utgift, som förvaltningsutskottet med samma kvalificerade majoritet avstyrkt, för att beslutet skulle vinna gällande kraft. De sällskap, där ett representativt system blivit infört, undantogos dock från denna bestämmelse. För det andra önskade kommittén rättighet för varje ledamot att få lagligheten av en beslutad utgift, som förvaltningsutskottet ansåge oförenlig med sällskapets ändamål, besvärsvägen underställd Kungl. Maj:ts prövning. Redan på 1880-talet hade Hallands och Västmanlands läns hushållningssällskap infört ett stadgande om att kvalificerad majoritet erfordrades för större utgifter, till vilka förvaltningsutskottet ställt sig avvisande.[2] I riksdagen

[1] Jfr Betänkande ang. omorganisation av hhs. (1921), s. 48; vid denna tid dock ännu ej så fullständigt, som där angives.

[2] Danström, s. 120 f. — Hahr, I, s. 128.

1898 yrkade ingen på detta skydd mot voteringsöverrumplingar, men just samma år började med Örebro län en lång rad av stadgerevisioner, där det i något växlande former kom till användning, medan däremot det av andra kammarens tillfälliga utskott förordade suspensiva vetot icke alls gjorde lycka. Möjligheten att hos Kungl. Maj:t överklaga av sällskapen fattade beslut fanns icke omnämnd i några gällande stadgar, och 1905 års ovan relaterade prejudikat hade visat, att den icke utan vidare var att anse som en följd av officiell stadfästelse på dessa.

Med undantag av ytterligare några mindre betydande uteslutningar och ändringar hava härmed alla nyheterna i kommittéförslaget till 1909 års lantbruksriksdag blivit omnämnda. Hushållningssällskapens ombud vidtogo i detsamma endast ett par smärre jämkningar och förtydliganden samt ingingo till Kungl. Maj:t med begäran om stadfästelse. Bland yrkanden, som ej vunno bifall, må nämnas ett av James Hamilton. Både som reservant i kommittén och nu sökte han förgäves få en bestämmelse inryckt om obligatorisk representation för gillena i förvaltningsutskotten.

De enskilda sällskapen eller deras förvaltningsutskott tillstyrkte förslaget nästan enhälligt, vilket lantbruksstyrelsen med tillfredsställelse konstaterade. För egen del föreslog styrelsen dock några ändringar, av vilka emellertid den viktigaste, som gällde ovillkorlig beredning genom förvaltningsutskotten av alla nya ärenden ävensom av i allmänt plenum framställda genomgripande ändringsförslag, icke vann Kungl. Maj:ts gillande.[1]

Genom nådigt brev den 28 okt. 1910 fastställdes den definitiva lydelsen av de nya grundstadgarna.[2] En jämförelse med det ursprungliga kommittéförslaget visar, att under de olika stadierna i dess behandling överhuvudtaget ganska få och alls inga verkligt betydande förändringar blivit vidtagna.

---

[1] Jfr LRD 1910, s. 11 f.; 1911, s. 10 f.

[2] SFS 1910 bih. n:r 79. — Se bil. 3.

Lantbruksstyrelsen hade påpekat, att fisket, som av gammalt varit föremål för hushållningssällskapens omvårdnad, ej kunde rubriceras som en binäring till jordbruket, åtminstone icke i den mån det ägde rum i öppna havet. Ett tillägg gjordes därför i paragrafen om sällskapens ändamål, utan att därför någon nyhet i sak var avsedd. Det minsta antal personer, varav förvaltningsutskottet skulle kunna bestå, hade av de kommitterade föreslagits till åtta men sänktes av »lantbruksriksdagen» till sju och fastslogs nu också vid denna siffra, som överensstämde med vad som var stadgat sedan 1848. Paragrafen om kvalificerad majoritet i vissa fall blev i alla instanser underkastad modifikationer. Med beslut om utgift, som förvaltningsutskottet avstyrkt, jämställdes en höjning av det belopp, vartill en sådan blivit föreslagen, fordringen på kvalificerad majoritet vid de preliminära besluten inom utskottet bortföll, och effekten av två-tredjedelarsmajoriteten försvagades — förmodligen av praktiska skäl — genom att det större men svårbestämbara antalet närvarande medlemmar utbyttes mot det mindre men lätt fixerbara av i vederbörande omröstning deltagande. Beträffande slutligen rätten att överklaga vissa sällskapens beslut blev den av Kungl. Maj:t ej oväsentligt utsträckt. Så snart någon medlem ansåg en beslutad utgift fallande utom deras verksamhetsområde eller tillkommen utan hänsyn till föreskrifter i stadgarna om kvalificerad majoritet, ägde han att underställa lagligheten av densamma Kungl. Maj:ts prövning.

1848 års grundstadgar hade markerat begynnelsen av en helt ny epok i hushållningssällskapens organisatoriska utveckling. Deras efterföljare av 1910 fingo ej tillnärmelsevis samma betydelse. Detta berodde nog mindre på själva innehållet, som förmodligen trots reformernas moderata karaktär hade varit ganska väl ägnat att undanröja de påtalade missförhållandena, utan fastmer på det enkla faktum, att de nya bestämmelserna endast på enstaka håll infördes i de särskilda sällskapens stadgar. Lika litet som 1848 var det nämligen föreskrivet, att dessa omedelbart skulle anpassas

efter de nya grundstadgarna, utan blott till ledning för sällskapen vid uppgörandet och för lantbruksstyrelsen vid granskningen av eventuella ändringsförslag voro dessa avsedda. Oaktat det välvilliga mottagande, som förslaget erhöll, när det var ute på remiss hos hushållningssällskapen, var det t. o. m. år 1914 endast sex av dem, som hade följt den anvisade reformvägen. Det må i samband härmed anmärkas, att två av dessa (Västernorrlands och Västerbottens, båda 1914) även införde ett delvis representativt system, varigenom sammanlagda antalet sällskap, där valda ombud för underavdelningarna ägde förstärkt men icke uteslutande rösträtt, växte till fem.

Visserligen var det endast rätten att överklaga beslut, som före 1910 ej fanns någonstädes föreskriven, och bortsett därifrån tillämpades år 1914 de nya grundstadgarna inom flera än de sex hushållningssällskapen. Men resultatet var dock otvivelaktigt ganska magert och utvisade tydligt, att de, som makten hade inom sällskapen, ej varsnade några egentliga brister i den bestående ordningen

Emellertid skulle det redan 1911 visa sig, att denna åsikt ej delades överallt, utan att tvärtom starka krafter voro i rörelse, vilka betraktade även 1910 års allmänna bestämmelser som långt ifrån tillfredsställande och slutgiltiga i reformhänseende. Efter tretton års tystnad kom nämligen då frågan om hushållningssällskapens verksamhet och organisation åter på riksdagens bord. Med instämmande av fjorton ledamöter i andra kammaren väckte Carl Gripenstedt en motion, där nya reformer påyrkades.[1]

De betydande belopp av det allmännas medel, som sällskapen hade till sitt förfogande, voro i och för sig motiv nog till att företaga en granskning. Det visade sig då först, att gränserna för deras verksamhetsområde borde närmare klar-

[1] 1911 AK n:r 266. — Bland medundertecknarne må nämnas Jansson i Edsbäcken, Jönsson i Refvinge och Olofsson i Digernäs.

läggas, och motionären synes även luta åt att en viss begränsning vore önskvärd, emedan det knappast kunde vara till båtnad för sällskapen att befatta sig med sådana periferiska ämnen som exempelvis den krävande egnahemslånerörelsen. Om de i framtiden skulle fortfarande kunna fylla sin uppgift att vara »en kraftig hävstång till det svenska jordbrukets och dess binäringars förkovran», vore vidare en anpassning efter de ändrade tidsförhållandena nödvändig. Kvinnor, som visserligen endast på några håll voro formellt utestängda, borde överallt inväljas, och en föråldrad sedvänja därigenom brytas. Likaledes gällde det att intressera den stora mängden av småbrukare för hushållningssällskapens verksamhet. Trots att denna ingalunda försummat det mindre jordbruket, stod nämnda samhällsklass tyvärr ganska främmande för sällskapen. Särskilt var den svagt representerad i de dominerande förvaltningsutskotten, som vanligen rekryterades inom en ganska trång krets Detta borde ändras, och då jämte traditionen och valsättet ekonomiska synpunkter därvidlag spelade en väsentlig roll, vore det skäl att införa viss ersättning åt ledamöterna. Slutligen kunde en kombination med det uppblomstrande föreningsväsendet på lantbrukets olika områden ifrågasättas t. ex. så, att vid införandet av representativt system dessa föreningar jämte gillena utsågo fullmäktige till sällskapens sammankomster. Motionären tror alls icke på någon reform efter dessa riktlinjer, åtsadkommen på frivillighetens väg. Om den pågående utredningen angående brännvinsmedlen resulterade i ett förslag till deras avlösning mot ett fast anslag till hushållningssällskapen, vore det därför lämpligt att uppställa dessa förändringar i »folklig riktning» som villkor för erhållande av del i detta.

Andra kammarens fjärde tillfälliga utskott ansåg de av motionären framförda skälen beaktansvärda och tillstyrkte skrivelse till Kungl. Maj:t.[1] Däri skulle anhållas om utredning angående »dels den ställning, som hushållningssällskapen

[1] Utl. n:r 8.

böra intaga inom lantbruksförvaltningen, gränserna för deras självbestämningsrätt och vad som bör utgöra föremål för sällskapens verksamhet inom det sålunda bestämda området, och dels lämpligaste sättet för sällskapens organisation, så att lantbrukets och dess binäringars alla berättigade intressen kunna på ett tillfredsställande sätt bliva representerade inom hushållningssällskapen och dessas förvaltningsutskott». Motionärens synpunkter belyste utskottet genom att delvis referera de särskilda stadgarna men inlät sig ej på någon egentlig egen argumentering. Sällskapen frånkändes ej stora förtjänster, men deras organisation och »i vissa avseenden tunga och byråkratiska arbetsformer» behövde »demokratiseras».

Några reservanter voro antecknade. Fornander med två instämmanden yrkade avslag. Sällskapen utgjorde en form av lokal självförvaltning, mot vars fria utveckling man icke borde ingripa, så mycket mindre som ingalunda uppvisats, att berättigade anmärkningar kunde framställas mot deras omfattande medelförvaltning.

I den tämligen glest besatta kammaren segrade utskottets yrkande med 61 röster mot 54. Debatten erbjöd föga av intresse.[1] Motionären och reservanten polemiserade ganska utförligt mot varandra, och på utskottsmajoritetens vägnar talade Stärner. Den sistnämnde hävdade, att sällskapen måste anses som övervägande statsinstitutioner, och lämnade antydningar om »vissa egendomliga val och inval», som motiverade ett ingripande.

I första kammaren gjorde förslaget mindre lycka. Andra tillfälliga utskottet fann de rådande förhållandena ganska tillfredsställande och lade i dagen stor optimism beträffande sannolikheten av att sällskapen skulle vidtaga nödiga förändringar av egen drift.[2] Vad särskilt angick de mindre jordbrukarna, uppskattades i allmänhet till fullo de värdefulla krafter och det intresse, som genom dem kunde till-

[1] AK 31: 33—56.
[2] Utl. n:r 13.

föras sällskapen. Bl. a. inom underavdelningarna hade de sitt verksamhetsområde, och att reservera några platser i förvaltningsutskottet för deras räkning och införa generella bestämmelser om gottgörelse åt utskottets medlemmar vore ej att rekommendera. Även reformivrarna hade yttrat sig erkännsamt om sällskapens hittillsvarande verksamhet. De framställda klagomålen hade ej blivit tillräckligt styrkta, för att ett övergivande av den så länge och med utmärkt gott resultat följda grundsatsen om största möjliga frihet skulle vara motiverat.

I kammardebatten talade endast Pers för bifall till andra kammarens beslut, medan en rad av de ledande männen inom olika sällskap (Odelberg, Douglas, Aaby Ericsson o. a.) undfägnade auditoriet med redogörelser för deras förtjänster.[1] Utan votering blev motionen avslagen.

Följande riksdag är det ånyo tyst i saken, och icke heller året 1913 förde frågan närmare sin lösning, ehuru då ett fristående projekt, som ej är utan ett visst intresse, blev föremål för behandling.

Redan 1862—63 hördes inom ständen enstaka röster, som förespådde hushållningssällskapens uppgående på ett eller annat sätt i de nyskapade landstingen.[2] Emellertid vart därav intet. I 1898 års andrakammardebatt kommer tanken på en sammanslagning visserligen åter fram men vinner intet positivt beaktande, och 1911 ljuda överhuvudtaget inga sådana toner.[3] Sekreteraren i Stockholms läns hushållningssällskap Olof Stjernquist offentliggjorde nu på hösten 1912 en del reflektioner angående en eventuell sammanslagning av dessa korporationer, och sedermera jordbruksministern Linders framlade en motion i ämnet vid 1913 års riksmöte.[4]

---

[1] FK 31: 3—20.

[2] Ad. 1: 166 (De Maré); Pr. 5: 214 (Palmlund).

[3] 1898 AK 14: 43 (Bonde), 60 (Hjelmérus).

[4] Tidn. för Stockholms läns hhs. 1912, s. 274—78, 1913, s. 277—80. — Motion 1913 AK n:r 106.

Inom gränserna för det gemensamma arbetsfältet hade hushållningssällskapen och landstingen fördelat verksamheten på i olika län delvis växlande sätt. Båda slagen av institutioner voro nu behäftade med brister. Landstingen saknade effektiva, smidiga och likväl fasta verkställande organ, medan hushållningssällskapen just i fråga om administration med sina förvaltningsutskott och under dessa lydande personal voro särdeles väl utrustade. Men motionären framhöll, att denna styrka såtillvida även vore en svaghet, som utskotten blivit nästan allsmäktiga, förkvävande all opposition. Vidare lämnade sällskapen åtskilligt övrigt att önska i fråga om att fylligt och rättvist representera modernäringens idkare, och i saknad av beskattningsrätt hade de sin ekonomi på mindre solid grund. Antydda brister kunde avhjälpas och dessutom förmodligen vissa besparingar göras på administrationskostnaders konto, därest landstingen övertogo hushållningssällskapens hela verksamhet och försåges med verkställande organ, som fungerade året runt. Som en förutsättning för en dylik sammanslagning hade Stjernquist tänkt sig, att landstingen skulle lösas från sin funktion som valkorporationer till första kammaren. Därigenom borde med större säkerhet kunna påräknas, att näringslivets opolitiska intressen till båtnad för hithörande ärendens sakkunniga behandling bleve tillbörligen representerade. Från sin socialdemokratiska ståndpunkt fann Linders å andra sidan den politiska karaktären hos landstingen på intet sätt utgöra något hinder för denna utsträckta verksamhet.

För en gång blev det själva konstitutionsutskottet — dit motionen blev remitterad, emedan den ju var att hänföra till kommunallagstiftningens område —, som hade att yttra sig över hushållningssällskapen.[1] Efter påpekande av den föreslagna reformens stora omfattning och sällskapens sär-

[1] KU n:r 17. — Clason reserverade sig mot vissa omdömen om sällskapen, emedan deras organisation ej tillhörde utskottets kompetenssfär.

egna ställning inom »vårt lands samhälleliga organisation» anför utskottet de i riksdagen framställda anmärkningarna mot dem och finner, att dessa icke sakna fog. Men bristerna vore ej så framträdande, att den radikala utväg, som motionären anvisat, syntes tillräckligt motiverad. Hellre än att alldeles »fråntaga sällskapen deras samhälleliga funktioner» borde man gå fram efter den reformlinje, vilken 1898 och 1911 blivit i riksdagen påyrkad. Till motionärens tro på besparingar i administrationskostnader ställer sig utskottet tvivlande och anser beträffande den påtalade dualismen mellan landsting och hushållningssällskap, att allvarligare slitningar eller andra olägenheter knappast förekommit. Den avgörande frågan är emellertid, om de uppgifter, som vila på hushållningssällskapen, kunde av landstingen fyllas lika väl eller bättre. Utskottet besvarar den med nej. Särskilda länsorganisationer för främjande av jordbruket och dess binäringar vore väl behövliga på grund av detta arbetes krävande och mångskiftande karaktär, och de framför allt politiska synpunkter, som anlades vid valen till landstingen, gjorde, att dessa korporationer endast delvis bestodo av modernäringens målsmän. Det är Stjernquists uppfattning, som går igen, och då utskottet i detta sammanhang naturligtvis ej kan rimligen reflektera på att ändra grunderna för valen till första kammaren, blir slutsatsen, att en sammanslagning icke bör komma till stånd. Några reservationer beträffande den del av motiveringen, som innehöll kritik av sällskapens organisation, åtföljde utlåtandet.[1] I kamrarna höjdes ingen röst för bifall till motionen.

Tanken har icke sedan tagits upp. För den händelse att landstingen vid en eventuell framtida »överhusreform» skulle fråntagas karaktären av politiska valkorporationer, är det likväl åtminstone ej otänkbart, att frågan kunde vinna förnyad aktualitet och en lösning i den föreslagna riktningen bliva verklighet.

---

[1] Jfr FK 21: 23 ff. (Bellinder).

Vid 1914 års första riksdag deklarerade Linders ånyo sin tro på fördelarna av en enda länsorganisation men förklarade sig vilja vika undan för det kompakta motstånd, som mött hans motion året förut, samt framställde nu reformyrkanden, vilka utgingo från den bestående tudelningen och hade till syfte att avhjälpa de påtalade bristerna hos hushållningssällskapen.[1] Brännvinsmedlens ersättande med direkta fasta anslag hade mer än förut markerat deras ställning som organ för statsförvaltningen och aktualiserat reformkraven. Efter att hava anfört åtskilliga av argumenten från de föregående åren angående behovet av en demokratisering framlägger motionären ett nytt yrkande. Han ansåg, »att i främsta rummet ingen idkare av de näringar, som hushållningssällskapen äro satta att främja, och att i allmänhet ingen välfrejdad man eller kvinna får förvägras medlemskap och medinflytande», eller med andra ord, att den grundläggande rätten till självkomplettering genom inval skulle bliva sällskapen fråntagen och deras karaktär av fria föreningar upphöra.[2] Obligatoriskt representativt system borde införas och ombuden erhålla en mot förvaltningsutskottet mera självständig ställning, genom att särskilda utskott valdes vid sammankomsterna för behandlingen av »propositionerna». En sorts nya landsting, länsrepresentationer uteslutande för behandling av jordbruksärenden och på bredaste basis, är tydligen det mål, motionären vill uppnå, och anslutning till den kommunala organisationen ifrågasättes även på primärstadiet. Motionen blev emellertid på grund av kammarupplösningen aldrig behandlad och förnyades ej vid majriksdagen av samma person.

Då skredo i stället sex liberala ledamöter av andra kammaren med Axel Schotte i spetsen till attack.[3] »Med allt

---

[1] AK n:r 243.

[2] Om dylika bestämmelsers faktiska förekomst en tid i Skåne, se ovan s. 46. — Jfr även ett uttalande av Eric Sparre, LRD 1869, s. 28.

[3] 1914 B, AK n:r 107. — Bland medundertecknarne må nämnas Persson i Tällberg och E. A. Nilsson.

erkännande av hushållningssällskapens gagnande och intresserade verksamhet måste dock bestämt hävdas, att sällskapens organisation ingalunda har den enhetlighet och fasthet, som synes av nöden, då det gäller handhavandet av statsmedel till betydande belopp». Den i 1910 års grundstadgar angivna begränsningen av verksamhetsområdet borde genomföras överallt och förbud meddelas mot all befattning med främmande ärenden, där ej särskilda fonder för speciella ändamål motiverade partiella avsteg från regeln. En representantförsamling, till vilken länets alla verkliga jordbrukare — och helst inga andra — ägde valrätt, antingen de voro betalande medlemmar eller ej, och som organiserades efter bestämda, enhetliga grunder, skulle besluta å sällskapets vägnar. Åt ledamöterna där liksom i förvaltningsutskottet vore det nödvändigt, att ersättning utbetalades. Svårigheter vid genomförandet funnos förvisso. Att utsträcka rösträtten över medlemmarnas krets förefölle t. ex. oegentligt i en förening men karaktären av sällskapens verksamhet gjorde det önskvärt, att *alla* jordbrukare finge del i beslutanderätten.

Det förefaller emellertid, som om man skulle kunna nå samma resultat utan en dylik oformlighet genom att, som Linders föreslagit, tillerkänna varje jordbrukare rätt att bli medlem utan inval. Andra kammarens tillfälliga utskott föredrog också denna utväg.[1] F. ö. ställde sig utskottet i stort sett på motionens ståndpunkt och ignorerade, att lantbruksstyrelsen i begärt yttrande avstyrkt mera genomgripande reformer.

I kammaren var det endast frågan om ett helt eller delvis genomfört representativt system, som föranledde meningsskiljaktigheter.[2] Det förstnämnda segrade med 95 röster mot 39.

Första kammaren lämnade nu sin föregående, alldeles

---

[1] Andra TU n:r 2.

[2] AK 43: 64—71.

negativa ståndpunkt. Visserligen var det långt ifrån att man ville klavbinda sällskapen på sätt, som i motionen angavs, och gå med på deras fullständiga omskapande i föreslagen riktning. Men »med hänsyn till den egenskap av i viss mån offentlig institution, som utvecklingen förlänat hushållningssällskapen», ansåg det tillfälliga utskottet, att 1910 års grundstadgar borde bringas till efterlevnad överallt.[1] Samtidigt skulle de emellertid modifieras, så att bestämmelserna om kvalificerad majoritet och rätten att överklaga beslut erhölle vidgad tillämpning, samt utökas med — i motsats till de övriga— icke förbindande föreskrifter om representation.

Med knapp majoritet (57—46) följde kammaren utskottet emot det rena avslagsyrkande, som framställdes av Aaby Ericsson och erhöll understöd bl. a. från Odelberg.[2] För bifall talade Holmquist och framhöll, att frågans fall nu blott skulle resultera i att den kom tillbaka år efter år och föranledde slitningar mellan kamrarna.

Han tycks ej ha tänkt sig möjligheten av att andra kammaren skulle avvisa det erbjudna fingret, när man ej räckte fram hela den begärda handen. Så skedde emellertid. Vederbörande tillfälliga utskott fann skrivelsen »så gott som innehållslös» och avstyrkte dess godkännande.[3] Kammaren följde utan debatt, och frågan hade därigenom ännu en gång fallit.

Följande år upprepade Linders i andra kammaren sin motion från januaririksdagen 1914. Nytt var endast, att han framhöll de obetydliga praktiska verkningarna av 1910 års grundstadgar samt ifrågasatte lämpligheten av den inom vissa län existerande uppdelningen på två sällskap. Utan att obetingat acceptera motionärens motivering tillstyrkte utskottet hans skrivelseförslag med en kort hänvisning till

---

[1] Första TU n:r 9.
[2] FK 67: 35—47.
[3] AK:s andra TU n:r 8.

sitt yttrande föregående år över den schotteska motionen.[1] I andra kammaren följde bifallet utan debatt.

Första kammarens tillfälliga utskott stod likaledes principiellt kvar på sin ståndpunkt från året förut men var likväl benäget att därutöver i en punkt gå reformkraven delvis till mötes genom att i största allmänhet uttala sig för »lättnader för vinnande av medlemsskap».[2] Nylander, vilken under sin statsrådstid kontrasignerat 1910 års grundstadgar, förde som ordförande utskottets talan i debatten och antydde, att om betänkandet antoges, andra kammaren nog ej skulle ställa sig så avvisande som föregående år. Han understöddes av Holmquist, medan Petersson i Påboda ansåg utskottets förslag innehållslöst och därför ur reformsynpunkt otillräckligt. Sekunderad av Odelberg, levererade Hugo Hamilton från motsatt håll en konservativ kritik, som fann det bestående ganska gott. Medkammarens behandling av det föregående år fattade positiva beslutet vore ett ytterligare skäl till avslag nu. Vid voteringen visade sig, att majoriteten verkligen kastat om, och segern — om också mycket knapp (48—46) — tillföll den rent negativa ståndpunkten.

I stort sett upprepades samma händelseförlopp, när frågan efter två års tystnad ånyo togs upp i motion av andrakammarledamöterna Vennerström och Werner 1918.[3] Missnöje med sällskapens skötsel av egnahemsrörelsen var närmaste anledningen, och i största korthet tagas en del av de gamla motiven och önskemålen upp. Lantarbetarna framhållas särskilt som utestängd klass. Tillträde fritt för alla och obligatoriskt representativt system äro de slutliga yrkandena. I andra kammaren får motionen samma mottagande som Linders' 1915. Utskottet gillar ej i allo motionärens motivering men tillstyrker skrivelse under hänvisning till sitt yttrande vid B-riksdagen 1914. Kammaren bifaller utan debatt.

[1] Motion AK n:r 94. — AK:s andra TU n:r 5.
[2] FK:s andra TU n:r 10. — Debatten FK 66: 3—29.
[3] Motion AK n:r 282. — AK:s andra TU n:r 3.

I första kammaren hade dess utskottslinje från 1914 och 1915 ej längre några förespråkare.[1] Flertalet i det tillfälliga utskottet sköt visserligen ånyo fram besvärsrätten och den kvalificerade majoriteten såsom i dess tycke mera välbetänkta reformer än de i motionen begärda, vilka ansågos »dels vara onödiga, dels icke böra föreskrivas sällskapen till ovillkorlig efterlevnad». Men det stannade denna gång vid en platonisk sympatiförklaring, och under hänvisning f. ö. till den vidgade tillämpning, som både 1910 års allmänna bestämmelser och det representativa systemet erhållit genom stadgerevisioner under de senaste åren, avstyrkte utskottet bifall till motionen. Tre reservanter ville emellertid biträda densamma i huvudsak.

I debatten gjordes de mest vägande inläggen av Holmquist och Henning Wachtmeister.[2] Båda varna för den risk, sällskapen kunna löpa, om striden förlänges och andra kammaren söker genomdriva sin vilja »gemensamma voterings»-vägen. Båda understryka också betydelsen och fördelarna av en representation, och Holmquist förenar sig helt med reservanterna i utskottet. Den konservativa kritiken erbjöd intet särskilt av intresse men kunde i voteringen mönstra en aktningsvärd majoritet för avslag. Ännu en gång hade frågan alltså fallit och av riksdagsbehandlingen att döma knappast framåt.

Det oaktat tillkallade jordbruksministern Petersson i Påboda på hösten samma år efter erhållet bemyndigande fem sakkunniga personer »med uppdrag att verkställa utredning och avgiva förslag ifråga om de åtgärder från statens sida, som borde vidtagas för åstadkommande av sådana ändringar i hushållningssällskapens organisation, vilka kunde finnas önskvärda och av nuvarande förhållanden påkallade».[3] I anförande till statsrådsprotokollet den 13 sept. 1918 moti-

---

[1] FK:s andra TU n:r 19.

[2] FK 38: 2—18.

[3] Betänkande ang. omorganisation av hhs. (1921), s. 5.

verar han åtgärden.[1] Utan att vilja bedöma de olika förslagen i detalj förklarar han sig ha funnit de i riksdagen framkomna reformyrkandena principiellt befogade. Sällskapen äro värda livligt erkännande för sina stora förtjänster, men organisationen tarvar ändringar, om de i fortsättningen skola lika framgångsrikt kunna fylla sin uppgift. »Detta följer redan av den allmänna tidsutvecklingen och av de omläggningar i skilda hänseenden, som ägt rum inom jordbruket och dess binäringar, samt sammanhänger jämväl med framträdandet av nya befolkningsgrupper till delaktighet i avgörandet av allmänna angelägenheter. Det beror emellertid från statens synpunkt i hög grad även därpå, att hushållningssällskapens befattning med åt dem av staten anförtrodda uppdrag blivit alltmer omfattande och ingripande, särskilt i ekonomiskt avseende. Statens direkta intresse av dessa sällskaps ändamålsenliga organisation har därför numera blivit vida starkare än förr.» Av egen drift komma de näppeligen att tillräckligt snart allmänt antaga de önskvärda reformerna, och staten bör därför ingripa. För att emellertid icke sällskapens nyttiga, relativa frihet må inskränkas mer än nödvändigt och då hela saken är av ganska grannlaga natur, finner sig departementschefen böra anhålla om rätt att låta en kommitté utreda frågan.

I avvaktan på resultatet av de sakkunnigas arbete fick ärendet under de närmast följande åren vila inom riksdagen, och ute bland sällskapen var det nästan alldeles tyst ifråga om stadgeändringsförslag. Det bör i detta sammanhang nämnas, att anpassningen efter 1910 års grundstadgar sakta fortskridit under de föregående åren, men alltjämt hade dessa bestämmelser ej vunnit gällande kraft inom mer än halva antalet sällskap. Ett delvis representativt system hade samtidigt genomförts inom Kalmar södra, Hallands samt Älvsborgs norra och södra hushållningssällskap.

Till medlemmar i den nämnda kommittén hade blivit

---

[1] A. st., s. 41 f.

utsedda landshövding Holmquist (ordf.), godsägaren greve Hugo Wachtmeister, (numera) professor Paul Hellström samt tvenne blivande jordbruksministrar, Sven Linders och David Pettersson i Bjälbo. Den 8 juni 1921 var deras arbete slutfört.

Med i stort sett fullständig enighet framlade de sakkunniga ett vittgående förslag till omorganisation av hushållningssällskapen och dessutom en utredning angående deras ekonomiska ställning och anslagsbehov, som likväl faller utom ramen för denna framställning. I 40 paragrafer, av vilka många anslöto sig till motsvarande bestämmelser i landstingsförordningen, erhöll den projekterade nyorganisationen sin utformning.[1]

En första olikhet mot de äldre grundstadgarna var, att de nya bestämmelserna omedelbart skulle vinna tillämpning överallt genom att deras antagande gjordes till villkor för fortsatt åtnjutande av statsanslag. Däremot voro förändringarna i formuleringen av sällskapens ändamål blott av redaktionell natur och hade tillkommit, för att ingen tvekan skulle råda om deras befogenhet att främja skogshushållning och hemslöjd (§ 1). Angreppen på kooptationen hade, som vi sett, spelat en väsentlig roll för reformkravens målsmän i riksdagen. Det är alltså naturligt att nu finna två former för medlemskaps förvärvande: enkel anmälan från den, vilken idkar sådan näring, som sällskapen ha att främja, annars inval med enkel majoritet (§ 2). Kommunal rösträtt var ett helt nytt, allmänt villkor för ledamotskap. Årsavgiften fick ej sättas högre än tre kronor och ingen annan utdebitering ske (§ 3).

En gång varje år på bestämd dag och annars på särskild kallelse av Kungl. Maj:t sammanträdde det »lantbruksting», som skulle ersätta sällskapens allmänna sammankomster (§§ 5, 9, 10). »Lantbruksombud» till ett antal, fastställt av Kungl. Maj:t och ej väsentligt avvikande från landstings-

[1] A. st., s. 9—19 (paragraftexten), 47—92 (speciell motivering).

männens i respektive län, skulle jämte suppleanter väljas för högst fyra år av sällskapens ledamöter. Länen uppdelades för den skull i valkretsar, omfattande en eller flera underavdelningar och med rätt att utse minst tre ombud var. På skriftlig begäran av en minoritet av viss storlek skulle valet inom en krets ske proportionellt. De tämligen detaljerade bestämmelserna angående valen äro f. ö. av mindre intresse (§ 7), och några anmärkningsvärda nyheter erbjuder icke lantbrukstingens kompetenssfär vid jämförelse med hushållningssällskapens gamla sammanträden (§ 8). Rösträtten är ej graderad. Utom lantbruksombuden ha förvaltningsutskottets ledamöter rätt att deltaga i besluten. Länets hövding erhåller ex officio samma rättigheter som gentemot landstingen (§ 14). För beslutmässighet måste minst två tredjedelar av lantbruksombuden vara närvarande (§ 15). Anslag till nya ändamål fordra två tredjedelars majoritet (§ 18).

Sällskapets verkställande organ, förvaltningsutskottet, skulle bestå av ordföranden, vice ordföranden och sekreteraren, gemensamma på dessa poster hos utskottet och lantbrukstinget, samt högst sex andra ledamöter med suppleanter, bland vilka ingen fick vara befattningshavare hos sällskapet. Sekreteraren, till vars avlöning särskilt statsbidrag borde utgå, antogs av utskottet på obestämd tid med sex månaders uppsägning, sedan lantbruksstyrelsen godkänt sökandes kompetens. Lantbrukstinget valde de övriga på högst fyra år inom eller utom sin egen krets (§§ 19—22). Landshövdingen kunde alltså bekläda ordförandeposten. Dessa val liksom tillsättandet av eventuella utskott vid lantbrukstingets sammankomster skulle ske proportionellt, om en minoritet av viss storlek så fordrade (§§ 17, 20). Förvaltningsutskottet fick ej fatta beslut, därest icke minst två tredjedelar av antalet medlemmar var närvarande; i dess kompetens var ingen förändring avsedd i jämförelse med äldre stadganden och praxis (§§ 21, 23).

Efter samma grunder, som gällde för landstingsmän,

skulle lantbruksombud, revisorer och förvaltningsutskottens ledamöter åtnjuta reseersättning och dagtraktamente, de förstnämnda direkt av statens medel, övriga på sällskapens bekostnad (§§ 24, 25). Vid revision inom hushållningssällskap skulle länsstyrelsen vara representerad genom ombud; landsting, som beviljat anslag, ägde även utse revisor (§§ 26, 27). Om protokoll vid sammanträdena, årsberättelser och matriklar stadgades i särskilda paragrafer; likaså fixerades huvuddragen av underavdelningarnas organisation (§§ 28—37).

Besvärsrätten föreslogs utvidgad. Varje beslut av lantbrukstingen ävensom valen av lantbruksombud skulle kunna dragas inför Kungl. Maj:t, och detsamma gällde vissa av de utslag, som förvaltningsutskotten hade att fälla beträffande förment stadgestridiga beslut inom underavdelningarna (§§ 38, 39). Innan blivande stadgeändringsförslag inlämnades till Kungl. Maj:t för fastställelse, skulle de hava godkänts av två lagtima lantbruksting (§ 40).

Sådant var det organisationsförslag, som kommittén framlade. Hushållningssällskapens frihet att med ledning av tradition och lokala förhållanden ordna detaljerna i sin organisation efter egen önskan hade enligt detsamma blivit ytterst inskränkt. Den kritik, som i ett mycket stort antal utlåtanden riktades mot kommittéförslaget, tog också i främsta rummet fasta på den alltför stränga uniformitet, som var åsyftad.[1] Vad som av länsstyrelserna, landstingen, hushållningssällskapens förvaltningsutskott, lantbruksakademien, Sveriges allmänna lantbrukssällskap, hushållningssällskapens ombud och lantbruksstyrelsen blivit i detta avseende eller mot enskilda bestämmelser anmärkt, föranledde Linders att som nybliven jordbruksminister låta dels i samråd med sistnämnda ämbetsverk, dels inom departementet underkasta förslaget en ganska grundlig omarbetning.[2] Resultatet återfinnes i propositionen n:r 176 till 1922 års riksdag.

---

[1] 1922 prop. n:r 176, s. 7—10. — Jfr t. ex. LRD 1921, s. 68 ff.
[2] 1922 prop. n:r 176, s. 15.

Kommitterade hade tänkt sig, att i en av Konung och riksdag antagen förordning alla de organisatoriska bestämmelserna skulle intagas och deras efterlevande förklaras oeftergivligt för statsbidrags åtnjutande. Propositionen väljer en lämpligare väg. Riksdagen borde ej fatta *beslut* om annat än den anförda risken för sällskapen av att ej rätta sig efter de grundstadgar, Kungl. Maj:t skulle komma att utfärda, men få tillfälle att yttra sig över förslaget till »kungörelse med allmänna grunder för hushållningssällskaps organisation».[1]

I sistnämnda aktstycke hade paragrafernas antal sjunkit till 35, vilket ju i och för sig gjorde det sannolikt, att en något större frihet hade blivit sällskapen tillmätt. Ett detaljstudium skänker i huvudsak bekräftelse åt detta förmodande.[2]

För valbarhet skulle ej fordras kommunal rösträtt, som däremot fortfarande utgjorde ett villkor för anmälan om inträde (§ 2). Möjlighet att en gång för alla erlägga ledamotsavgift fanns ej enligt de sakkunnigas förslag men väl i propositionen, om också beloppets fixering till minst tjugu gånger årsavgiften reducerade den praktiska betydelsen av detta medgivande (§ 3). Nya äro bestämmelserna om förlust av medlemskap. Fyra orsaker härtill uppräknas: frivillig anmälan om utträde, försummelse i fråga om avgifts erläggande, omyndighetsförklaring och ådömd påföljd enligt 2 kap. 19 § strafflagen (§ 4).

Benämningen »lantbruksting» hade fått ett föga välvilligt mottagande och fanns ej längre; även termen »lantbruksombud» hade blivit kritiserad men den bibehölls dock (§ 5). Rätten att deltaga i valen av dessa ombud förefaller i den givna formuleringen på intet sätt förbehållen åt de i kommunala angelägenheter röstberättigade bland sällskapens

[1] Betänkande ang. omorganisation av hhs. (1921), s. 9, 46. — 1922 prop. n:r 176, s. 15 f.

[2] 1922 prop. n:r 176, s. 16—35 (speciell motivering), 43—53 (paragraftexten).

ledamöter. Efter en följande år företagen ändring, som angives endast innebära ett förtydligande, blir likväl så fallet (§ 15).[1] Den fakultativa proportionalismen hade blivit utsatt för mycket talrika angrepp. Departementschefen släpper den emellertid ej beträffande valen *vid* sällskapens sammanträden men medgiver att lantbruksombuden få utses proportionellt eller icke (liksom även direkt eller indirekt) efter sällskapens fria bestämmande (§§ 11, 12, 14). Det framgår ej, hur eventuella proportionella val skulle förenas med det utan någon begränsning nyuppställda kravet på absolut majoritet och omval, där sådan ej blivit uppnådd (§ 16 mom. 3). Alla sällskapens ledamöter få deltaga i överläggningarna vid sammanträdena. I frågan om allmän motionsrätt eller icke behåller däremot propositionen hushållningssällskapen vid samma frihet att själva bestämma, som de sakkunniga föreslagit även beträffande yttranderätten (§§ 7, 9). Som Linders sedermera meddelade i riksdagen, avsåg propositionen ej att i likhet med de sakkunnigas förslag tvinga sällskapen att inskränka sig till blott ett ordinarie sammanträde årligen, ehuru formuleringen blivit uppfattad så av jordbruksutskottet.[2] En ökad frihet innebar den nu även förvaltningsutskotten tillerkända befogenheten att inkalla extra sammanträden (§ 6). Dessa ändringar sammanhängde intimt med och hade sin förklaring i att Kungl. Maj:t ansåg reseersättning och dagtraktamente till lantbruksombuden endast i vissa undantagsfall böra utgå direkt av statsmedel (§ 22). — Två tredjedelars majoritet skulle enligt propositionen fordras för att mot förvaltningsutskottet besluta en utgift eller höjning av en sådans belopp (§ 12).[3]

Beträffande förvaltningsutskotten behjärtar departementschefen framställda önskemål om mindre snäva gränser för medlemstalet. Från nio är maximum höjt till tolv, bland

[1] Jfr 1923 prop. n:r 107, s. 17, 27.
[2] AK 44: 56. — JU n:r 53, s. 10.
[3] Jfr 1910 års grundstadgar.

vilka emellertid en ledamot skall utnämnas av Kungl. Maj:t — en viktig nyhet. Mindre betydelse har, att för ordförande och vice ordförande mandattidens längd ej är begränsad (§ 17). Frågan om sekreterarens avlöning anses ej höra samman med grundstadgarna (§ 21). — I allt, som nu ej blivit särskilt anmärkt, följde propositionen antingen helt de kommitterades förslag eller uppvisade blott sådana avvikelser, som voro utan nämnvärd principiell eller saklig betydelse.

Sex motioner väcktes i kamrarna med anledning av propositionen. Representanter för Kalmar och Älvsborgs län drogo en lans för uppdelningen därstädes på två sällskap, vilken visserligen ej direkt hade blivit förbjuden i de föreslagna grundstadgarna men genom vissa uttalanden av jordbruksministern beträffande de framtida statsanslagen var starkt hotad.[1] I utskottets kritik av detaljerna i regeringsförslaget vunno de synpunkter, som framfördes i en motion i första kammaren av Rosén, det största beaktandet.[2]

Jordbruksutskottet beklagar först bristen på fullständig ekonomisk utredning men ifrågasätter ej i likhet med en motionär (v. Sneidern) att på den grund avvisa hela propositionen. Problemet om de båda länen med två sällskap skjuter utskottet undan för framtida behandling i samband med anslagsfrågan i dess helhet under uttalande av vissa sympatier för motionerna.[3]

Efter att sedan principiellt hava deklarerat sin anslutning till det organisationsförslag, över vilket riksdagens yttrande var begärt, övergår utskottet med ledning i huvudsak av motionerna till en detaljbehandling av vissa paragrafer och uttalar sig i en del fall för ändringar.[4] För beslutmässighet

---

[1] Prop. n:r 176, s. 41. — Motioner FK n:r 138 (Petrus Nilsson m. fl.), 150 (v. Sneidern m. fl.); AK n:r 282 (Norman m. fl.), 278 (Silfverschiöld m. fl.).

[2] FK n:r 144. — Den sjätte motionen var AK n:r 282 (Pettersson i Stäringe och Johansson i Bro).

[3] JU n:r 53, s. 6 f.

[4] JU n:r 53, s. 8—16.

vid hushållningssällskapens sammanträden borde det räcka, om halva antalet röstberättigade vore närvarande (§ 10). Föreskriften om absolut majoritet och eventuella omval vid utseendet av lantbruksombud skulle vålla olägenheter särskilt i Norrland och komplicerade alldeles i onödan dessa valprocedurer (§ 16 mom. 3). Någon representant i förvaltningsutskotten behövde ej utses av Kungl. Maj:t, tillräcklig kontroll från det allmännas sida funnes genom andra stadganden (§ 17). I fråga om reseersättningar och dagtraktamenten anslöt sig utskottet i huvudsak till de sakkunniga och förordade alltså, att de skulle direkt gäldas av statsmedel, dock ej för mer än ett ordinarie sammanträde årligen (§ 22). — Reservationsvis framställdes yrkanden såväl om tillstyrkande av propositionen nästan alldeles oförändrad som om ytterligare modifikationer.

Samma ståndpunkt som de förstnämnda reservanterna intog andra kammaren.[1] Jordbruksministern uppträdde och uttalade sin tillfredsställelse i stort sett med utskottets behandling av propositionen. I de punkter, där han ej ville acceptera dess ändringar, fick han kammaren med sig. Kungl. Maj:ts ledamot i förvaltningsutskotten föranledde votering och gick igenom med 80 röster mot 60. Den motsatta sidans reservanter (Hermelin, Andersson i Grimbo) kämpade förgäves mot proportionalismen vid vissa val (63 mot 115) och för rätt att temporärt bibehålla ett delvis representativt system.

Första kammaren behandlade frågan ett par dagar senare.[2] Hänvisande till att icke heller utskottet kunnat lämna den efterlysta ekonomiska utredningen och f. ö. med anledning av den opåkallade standardisering, som organisationsförslaget innebar, yrkade v. Sneidern nu rent avslag för att ett annat år få frågan åter i mera tilltalande skick. Även den konservativa sidans talare, Sederholm och A.

---

[1] AK 44: 55—71; 45: 1—10.
[2] FK 39: 88—115.

Wachtmeister, gå ej längre än till ett dylikt uppskovsyrkande. De förneka visserligen, att den föreslagna organisatoriska reformen vore motiverad av förefintliga missförhållanden, men se sig nödsakade att resignera på grund av hänsyn till hushållningssällskapens anslagsbehov. Även Rosén önskade uppskov, och det visade sig, att statsrådet Linders, understödd framför allt av Hellström, ej kunde uppbringa en majoritet för bifall. Med 48 röster mot 41 fällde första kammaren ännu en sista gång reformen. — Från motståndarnas sida framfördes samma detaljanmärkningar som i andra kammaren, och dessutom uttalades fruktan för förvaltningsutskottens alltför mäktiga ställning och sympatier för bibehållande av alla tjugusex sällskapen.

När Kungl. Maj:t för 1923 års riksdag ånyo och nu i samband med den begärda ekonomiska utredningen framlade frågan om hushållningssällskapens omorganisation, hade vissa jämkningar blivit gjorda i förslaget.[1] Beträffande det allmännas representant i förvaltningsutskotten och utbetalandet av ersättningen till lantbruksombuden hade jordbruksministern ej ändrat ståndpunkt men rättat sig efter utskottets övriga anvisningar föregående år även i fråga om Älvsborgs och Kalmar län, som nu fingo sin särställning fastslagen. Stockholms stads område, som tidigare icke tillhört något sällskap, förenades med länet (§ 1). En nyhet var även, att förvaltningsutskotten och underavdelningarna direkt ålades att lämna biträde vid insamlandet av uppgifter för jordbruksstatistiken (§§ 19, 28).

Endast i två motioner behandlades sällskapens organisation: v. Sneidern önskade ett par smärre modifikationer i propositionen, medan Lindhagen ej blott ville knyta samman frågan med de stora sociala jordspörsmålen utan även föreslog åtskilliga ganska vittgående förändringar huvudsakligen i demokratiseringssyfte.[2]

[1] 1923 prop. n:r 107, s. 14—20 (speciell motivering), 22—32 (paragraftexten).

[2] FK resp. n:r 186 och n:r 187.

Till ingen av dem lyssnade jordbruksutskottet, som helt och hållet tillstyrkte Kungl. Maj:ts förslag till organisation av sällskapen. En enda reservant (Lundell) opponerade sig i några punkter.[1]

Kamrarna ställde sig i huvudsak på utskottets ståndpunkt, när ärendet föredrogs den 18 maj.[2] Debatten i första kammaren blev till största delen en duell mellan Hellström å utskottets vägnar och Lindhagen. Ett sitt förslag angående vidgad rätt till inträde genom anmälan drog den sistnämnde under votering men samlade blott 16 röster mot 93. Lundell hade reserverat sig mot de proportionella valen vid sammanträdena och vann vid votering i denna punkt något större anslutning (26—79). En verklig liten seger kunde han senare inregistrera. Kammaren uttalade sig, följande hans reservation med 63 röster mot 51, för att den kungavalde ledamoten av förvaltningsutskotten borde ersättas med ytterligare en medlem, utsedd av sällskapen. Icke ens från sin egen talesman Hellström fick utskottet understöd härvidlag, och den konservativa kritiken, som annars resignerade, vann denna framgång.

I andra kammaren var överläggningen kort. Utskottets talan fördes av Nilsson i Tånga. Lindhagens anförda yrkande, upptaget av Olovson i Västerås, blev avslaget med 73 röster mot 48. Trots motstånd från socialdemokratiskt håll följde andra kammaren den första även beträffande förvaltningsutskottens sammansättning (63—58).

Ändrad i denna punkt med hänsyn till riksdagens beslut men f. ö. lika med förslaget i propositionen är den »kungörelse med allmänna grunder för hushållningssällskaps organisation», som Kungl. Maj:t utfärdade den 8 juni 1923.[3] Kontrasignant var den nye jordbruksministern, Linders' kamrat från arbetet i kommittén, David Pettersson i Bjälbo.

En reformrörelse, som spänner över tjugufem år, har

[1] JU n:r 44, s. 6—9, 15.

[2] FK 36: 31—60; AK 38: 133—144.

[3] SFS 1923 n:r 229 (jfr n:r 228). — Se bil. 4.

härmed nått sitt mål. Vid en återblick visar den sig icke alltjämt likartad, utan en tydlig förskjutning i problemläget kan skönjas vid mitten av sagda tidrymd. Dessförinnan var det huvudsakligen tekniska ofullkomligheter, som påtalades, och de erhöllo 1910 i viss mån en lösning. Sedan blir det framför allt under demokratiens fana, som attackerna ske, och fristående tekniska reformer fånga mindre intresse. Segern har också vunnits i främsta rummet tack vare den betvingande makten av en allmän tidsströmning, och de från grunden ändrade former, efter vilka sällskapen inom kort skola anpassa sin organisation, äro till största delen direkt betingade och motiverade av den demokratiska principens genombrott. I den mån reformkravens anhängare i sin argumentation kritiserat ej blott — och från sin utgångspunkt naturligtvis med rätta — den på de flesta håll odisputabelt föga folkliga karaktären av sällskapens ledning utan även deras direkta sakliga verksamhet, förefaller det, som om angreppen i huvudsak varit omotiverade. Ty hushållningssällskapen kunna med stolthet peka på den enighet, med vilken alla auktoriteter lämnat sitt i stort sett oförbehållsamma erkännande åt deras arbete till modernäringens fromma.

Det stöd och det förtroende från statsmakternas sida, som hushållningssällskapen ej kunna undvara, förmådde konservatismens målsmän att uppge ett i längden lönlöst och för sällskapen själva möjligen ödesdigert och säkert skadligt motstånd. De kunna trösta sig med att formerna ej betyda allt utan att goda och livaktiga traditioner på många håll kanske skola visa sig mäktiga nog att göra de till synes så genomgripande nyheterna i praktiken relativt omärkliga.

V.

Speciella verksamhetsformer.

a) Lantbruksriksdagarne.

Samverkan mellan hushållningssällskap förekom redan tidigt vid åtskilliga tillfällen. 1842 planerades för första gången (se ovan s. 37) ett samgående mellan alla för att åstadkomma en ränteförsäkringsanstalt, men det stannade vid blotta projektet. Inspirerat av Torsten Rudenschölds sociala författarskap tog Jönköpings läns hushållningssällskap åtta år senare initiativet till ett möte i Stockholm mellan ombud för alla sällskapen. Vissa av dessa ansågo saken ligga utanför sitt verkningsområde, men många hörsammade kallelsen, och under vintern 1850—51, medan riksdagen pågick, höllos överläggningar, vilka resulterade i bildandet av en etiskt och humanitärt orienterad »fosterländsk förening», som förmodligen var avsedd att delvis tjänstgöra som centralorgan för sällskapens verksamhet i dylik riktning. De ovannämnda motionerna vid ifrågavarande riksdag om statsanslag till sällskapen äro emellertid de enda livstecknen från densamma, som kunnat uppletas, och förmodligen var dess tillvaro mycket kort.[1]

[1] De utförligaste uppgifterna om föreningens tillkomst i Västernorrlands läns hhs. handl. h. 3 (1852), s. 20—33. — Jfr även Jönköpings läns hhs. handl. 1850, s. 36 f. samt Post- och Inrikes Tidningar $^{8}/_{5}$ 1851. — 1869 stiftades en ny ännu existerande förening med samma namn och i viss mån likartat program. Den har ej haft någon förbindelse med hushållningssällskapen.

När Stockholms läns hushållningssällskap 1861 föreslog alla övriga att lämna bidrag till en agrikulturkemisk försöksanstalt vid Experimentalfältet, ingick i planen, att styrelse för denna skulle väljas av akademiens förvaltningskommitté jämte ett ombud för varje sällskap.[1] I petitioner, t. ex. om husbehovsbränningens avskaffande, hade alla sällskapen förenat sig.

Dessa ansatser hade skett med tanke på gemensam behandling av ett enstaka ärende eller en grupp av sådana. Nästa gång frågan tages upp är det i utvidgad form såsom en sällskapens hela verksamhet omspännande central organisation. Samverkan av den äldre typen upphörde för den skull icke. De allmänna lantbruksmötena utvecklade sig exempelvis till en hushållningssällskapens angelägenhet i allt högre grad, och särskilda ombud representerade dem där. Även andra konferenser i speciella frågor mellan representanter för sällskapen hava särskilt på sista tiden ej sällan kommit till stånd.

Inom Stockholms läns hushållningssällskap väcktes emellertid 1865 förslag av frih. O. Åkerhjelm om inrättande av ett »jordbruksutskott», bestående av två eller tre representanter för varje hushållningssällskap och med uppgift »icke allenast att bevaka och gemensamt försvara jordbrukets intressen utan ock att förbereda och till avgörande bringa alla de stora allmänna frågor, varav lantbruket beror». Utan att närmare ingå på formerna för eller omfattningen av den planerade institutionens verksamhet ställde sig förvaltningsutskottet välvilligt till själva tanken samt begärde och erhöll vid allmänt sammanträde på nyåret 1866 bemyndigande att överlämna ärendet till lantbruksakademien för inhämtande genom dess försorg av övriga sällskaps ställning till saken och eventuellt vidtagande av andra åtgärder.[2] Akademiens förvaltningskommitté utsände i anledning här-

[1] Tidn. för landthushållning (utg. av C. R. Wulff) 1861, s. 305. — Jfr nedan s. 205.

[2] Tidn. för Stockh. läns hhs. 1866, s. 84, 97 ff.

av en cirkulärskrivelse till sällskapen i ämnet, men av de inkomna svaren framgick, att endast ungefär halva antalet av dessa förklarade sig beredda med eller utan särskilda förbehåll att låta sig representeras, och saken fick då bero.

Redan 1868 tages den emellertid åter upp, främst tack vare ingripande av den energiske landshövdingen över Älvsborgs län Eric Josias Sparre. Under diskussionerna vid det 12:te allmänna lantbruksmötet i Stockholm nämnda år behandlades frågan om hur hushållningssällskapen lämpligast borde verka för husflitens befrämjande. I ett anförande påyrkade Sparre för överläggningar och åtgärder i hithörande frågor bl. a. årliga sammanträden i huvudstaden mellan delegerade för de olika sällskapen och fick även en resolution i detta syfte antagen.[1] Det förefaller emellertid, som om endast nödvändigheten att hålla sig inom det framställda överläggningsämnet föranlett denna form för hans yrkande, vars realiserande ju ej hade inneburit någon principiell nyhet. Hemkommen till Vänersborg avlät han nämligen redan några veckor senare en ämbetsskrivelse till lantbruksakademien med anhållan, att inbjudan måtte utgå till varje hushållningssällskap att sända ett ombud redan samma höst till ett möte i Stockholm, sedermera årligen återkommande, varvid på sätt 1866 föreslagits frågor av alla slag rörande lantbruket och dess binäringar kunde bli föremål för överläggningar.

Då akademien med anledning av lantbruksmötets uttalande ansåg den allmänna meningen gynnsammare stämd mot dylika sammanträden än förut, utfärdades inbjudan enligt Sparres förslag med den förändringen, att mötet skulle börja först i februari 1869. Därigenom skulle vinnas, dels att sällskapen kunde utse sina ombud vid det ordinarie vintersammanträdet och ej behöva hålla extra sammankomst för detta ändamål, dels ock att, om de ej önskade sända

---

[1] Förh. vid det tolfte allm. sv. landtbruksmötet i Sthlm 1868, s. 141 f., 150.

särskilda delegerade, kunde de uppdraga åt någon av ortens riksdagsmän att representera dem.[1]

På utsatt dag sammanträdde i Stockholm ombud för rikets samtliga hushållningssällskap med undantag av Södermanlands. Det vore emellertid orätt att därav sluta sig till någon mera betydande förändring av uppfattningen ute i landet till förmån för mötena, men man ansåg på åtskilliga håll, att när de nu ändå kommit till stånd, kunde man ju låta sig representeras av någon av sina riksdagsmän för att se, hur det hela artade sig. Detta låg så mycket närmare till hands, som ju i riksdagen och särskilt dess första kammare sutto ett betydande antal av ordförandena och andra inom sällskapen inflytelserika personer.

Resultatet av de sex plenarsammanträden, som höllos, var först och främst, att en fast organisation för mötena skapades.[2] De obetydliga omkostnaderna skulle bestridas genom lika stora bidrag av de sällskap, som läto sig representeras. Arvode åt ombuden skulle varje sällskap få bestämma efter gottfinnande. En särskild kommitté utarbetade ett förslag till stadgar, som utan större meningsskiljaktighet antogs. Varje hushållningssällskap hade rättighet att sända ett ombud jämte suppleant till mötena, som årligen sammanträdde i Stockholm andra måndagen i februari och fortgingo under i regel högst två veckor. Varje ämne, som föllе inom sällskapens verksamhetsområde, kunde bliva föremål för överläggning. Förhandlingarna voro offentliga och leddes av lantbruksakademiens direktör. Vice ordförande och sekreterare valdes däremot för varje möte. Suppleanterna fingo ej deltaga i omröstningarna, när de ordinarie ombuden voro närvarande, men hade samma rätt som dessa att väcka motioner och deltaga i överläggningarna. Samtliga ledamöter i akademiens förvaltningskommitté fingo även yttra sig i

[1] Några av de växlade skrivelserna tryckta i LA:s handl. 1868, s. 351—58 (tidskriften).

[2] Den följande framställningen är huvudsakligen grundad på de tryckta mötesberättelserna.

diskussionerna, och i praxis förekom det dessutom vid några tillfällen, att även fullkomligt utomstående personer anmodats att såsom särskilt sakkunniga deltaga i förhandlingarna. Motioner skulle väckas senast andra mötesdagen och kunde antingen omedelbart avgöras eller hänvisas till utskott. Det sistnämnda förfarandet blev regel. Utskotten valde inom sig ordförande och skulle senast en vecka efter mötets början hava sina utlåtanden färdiga. Besluten fattades i alla frågor med enkel majoritet, och utom vid val användes öppen votering. »De mötets beslut, som föranledde åtgärd», skulle uppsättas i form av skrivelser till lantbruksakademiens förvaltningskommitté.[1]

Med endast en förändring av betydelse blevo dessa stadgar gällande till 1892. Stadfästelse av Kungl. Maj:t erhöllo de icke, och av protokollen att döma har något sådant aldrig ens ifrågasatts. Det förefaller rätt egendomligt, att formellt sett mötena således voro fullständigt privata sammanträden mellan ombud för sällskapen i betraktande av den nära samverkan med lantbruksakademiens förvaltningskommitté, den svenska lantbruksförvaltningens dåvarande centrala myndighet, som stadgarnas författare tydligen *ville* åstadkomma, fastän avsikten endast i ringa mån sedan gick i uppfyllelse.

Det kan nämligen knappast förnekas, att hela mötesinstitutionen i tillämpningen icke uppfyllde de förhoppningar, som från vissa håll hade ställts på densamma. Benämningen »lantbruksriksdag», som snart vann burskap i språkbruket, tycks ju visserligen peka på motsatsen, i vad beträffar allmänhetens uppfattning av dess betydelse. Vare därmed hur som helst, så fick den nya riksdagen svårt att reda sig i konkurrensen med den äldre. Det är möjligt, att om mötena ej förlagts till den tid av året, då riksdagen var samlad, de aldrig hade kommit till stånd, men å andra sidan är det säkert, att de förpliktelser, som riksdagsmanna-

[1] Juhlin Dannfelt, bil. 19. — Även t. ex. LRD 1869, s. 71 ff.

kallet ålade en mycket stor del av ombuden, menligt inverkade på arbetsresultaten.[1] Redan 1871 hade man kommit till insikt om att intresset var lamt och vidtog då den stadgeändringen, att mötena endast skulle sammanträda vart tredje år, men antalet av de ärenden, som varje gång behandlades, förökades det oaktat icke nämnvärt. Visserligen voro vanligen alla sällskapen representerade, och de flesta sände även regelbundet suppleanter. Ingalunda skall heller förnekas, att mötena haft en viss betydelse. Åtskilliga för lantbruket stora och vitala frågor blevo där diskuterade, och flera värdefulla initiativ togos.

Ända till sin död dominerade Sparre som den ojämförligt flitigaste motionären och debattören.[2] Det sista möte, han bevistade (1886 års), är även anmärkningsvärt såsom det första, vid vilket en remiss från Kungl. Maj:t framlades i och för utlåtande. För de frågor av större intresse, som behandlades, redogöres i deras särskilda sammanhang.

1892 voro luckorna anmärkningsvärt betydande i ombudens led. En reformering av mötena framstod såsom önskvärd även på grund av akademiens förändrade ställning efter lantbruksstyrelsens inrättande. Fyra motioner avgåvos i detta ämne. F. A. Boström och Hugo Tamm yrkade utan framgång, att hela institutionens fortvaro skulle göras till föremål för omröstning bland sällskapen. Vederbörande utskott ansåg — delvis med hänsyn till att frågan om inrättande av ett lantbruksråd fallit i riksdagen — att mötena borde bestå, samt utarbetade nya stadgar, vilka blevo antagna. Ändamålet med sammanträdena definierades mera i detalj men utan någon ändring i sak. De skulle äga rum vartannat år i november, vilken årstid ansågs lämpligare. För att åvägabringa större kontinuitet valdes blott halva antalet ombud varje gång och fungerade sålunda

[1] 1874, för att taga ett exempel, voro av tillsammans 50 ombud och suppleanter icke mindre än 46 ledamöter av riksdagen, därav 29 i första kammaren.

[2] Jfr 1891 FK 13: 42 (Hugo Tamm).

vid två möten. Alla bestämmelser om förbindelsen med lantbruksakademien uteslötos, och i stället kom endast ett stadgande om inbjudan till särskilt sakkunniga att deltaga i överläggningarna. En nyhet som följd av detta var, att även ordinarie ordföranden kom att varje gång väljas. För blivande stadgeändringar skulle erfordras två tredjedelars majoritet. Intill 1914 är av de trenne tillfällen, då sådan ändring förekommit, endast 1907 av intresse. Mötena gjordes då årliga, liksom de varit från första början. Den tidslängd, för vilken ombuden utsågos, ändrades icke, och valen kommo således att gälla fyra möten. En mera vittgående förändring, som avsåg införande av ett förvaltningsutskott att bereda ärendena, motionerades om men avslogs.

1892 års nya stadgar, om vilkas officiella fastställelse det heller aldrig var tal, medförde genast en ökad livaktighet, som sedan höll sig någorlunda. Visserligen hände det fortfarande, att något sällskap ibland var orepresenterat, men antalet behandlade frågor växte. I genomsnitt avgåvos vid varje möte mer än dubbelt så många utskottsbetänkanden. Mot *en* remiss under hela den föregående tiden komma nu för varje gång flera dylika från såväl Kungl. Maj:t som lantbruksstyrelsen.

Enligt Kungl. brev av den 1 nov. 1907 tillkom det från den tiden mötena att utse fem ledamöter som representanter för jordbruksnäringen i järnvägsrådet. Tre gånger valde de på anmaning av lantbruksakademiens förvaltningskommitté revisorer för granskning av räkenskaperna över hushållningssällskapens fältförsök. Från 1908 hade de kontrollen över den svenska smörnoteringen. Till detta och någon gång till att genom mellan mötena fungerande kommittéer befrämja t. ex. en sällskapens gemensamma tidning inskränkte sig deras självständiga verksamhet. En motion 1895 med förslag att ställa 10 % av brännvinsmedlen till deras disposition vann ej bifall.

Att redogöra för de skiftande ärenden inom lanthushållningens alla grenar, som annars behandlades och i händelse

av positivt beslut endast resulterade i avlåtna skrivelser, ligger utanför vad som i detta sammanhang åsyftas. De voro av den mest växlande karaktär och ofta ytterst betydelsefulla. Någon gång överskredo mötena enligt vissa ledamöters uppfattning sin kompetens, såsom i 1893 års uttalande för lagstiftning mot bolags jordförvärv i Norrland.

Slutomdömet om lantbruksriksdagarna blir, att de med tiden någorlunda uppfyllt sin bestämmelse men naturligt nog icke på något sätt kommit att intaga samma dominerande ställning för det svenska jordbrukets allmänna utveckling som de enskilda sällskapen med avseende på den lokala.

---

b) Lantbruksmöten och utställningar.

Uppsalalandshövdingen Robert von Kraemer är de svenska lantbruksmötenas fader. Icke nog med att tidigare än något annat det hushållningssällskap, vars ledande kraft han var, anordnade sådana för sitt län, utan inom lantbruksakademien tog han 1844 initiativet till de allmänna svenska lantbruksmötena. Sedan Kungl. Maj:t beviljat ett anslag på 1500 rdr och godkänt av akademien föreslagna stadgar, sammanträdde det första mötet av detta slag i Stockholm år 1846.[1] I början årligen, sedan med längre mellanrum återkommo de i olika städer, från 1871 till 1911 med fem års intervall. Överläggningarna i uppställda frågor spelade i förstone största rollen, men de åtföljande lantbruksutställningarna begynte så småningom allt mer dominera. Vid vart och ett av de åtta första mötena var antalet deltagare omkring ett halvt tusental, men sedermera alltid flerdubbelt större, enbart utställningsbesökare ej räknade. Det nionde i Göteborg 1860 är märkligt även såtillvida, som länets hushåll-

[1] Se Juhlin Dannfelt, I, s. 293—296, II, s. 77 ff., 191 f., bil. 20, samt av trycket utgivna berättelser om de särskilda mötena.

ningssällskap lämnar ekonomiskt understöd. Ditintills hade kostnaderna bestritts av de obetydliga statsanslagen och avgifter från ledamöter och utställare. Särskilt sedan expositionerna från och med mötet i Malmö 1865 erhållit en mera storslagen och kostsam omfattning, satsade de sällskap, inom vars områden mötena höllos, stora summor. Stundom lämnades bidrag även från grannlänen. Statsanslaget ökades i jämn takt och översteg från och med det adertonde mötet i Malmö 100,000 kr.

Till sin organisation voro de allmänna lantbruksmötena länge utan något direkt samband med hushållningssällskapen.[1] De äldsta stadgarna tala om ett särskilt sällskap, där »alla idkare och vänner av lantbruket» bli ledamöter endast genom att lösa inträdeskort. Varje möte bestämde tid och rum samt utsåg bestyrelse för det följande. Särskilda inbjudningar att deltaga utsändes alltid till hushållningssällskapen, och dessa läto sig till följd härav liksom lantbruksakademien representeras genom ombud, så småningom tämligen mangrant. I nya stadgar, som på grund av mötenas under 1860-talet åtskilligt förändrade karaktär definitivt antogos 1871 och sedan tillämpades utan att kunglig stadfästelse begärdes, inrycktes en föreskrift om rätt för sällskapen att sända ett eller två ombud. Även i ett par andra punkter erhöllo de ökat inflytande. Fastslagen befogenhet att föreslå överläggningsämnen hade därvid icke stor betydelse, men viktigare var, att bestämmandet varje gång, när och var nästa möte skulle hållas samt vilka personer, som skulle utgöra dess bestyrelse, i de nya stadgarna fråntogs mötet som helhet och i stället överlämnades åt en kommitté, där alla närvarande ombud för sällskapen hade säte och stämma samt utgjorde ett alldeles överväldigande flertal.

Vid mötena 1891 och 1896 restes ånyo krav på omarbetning av stadgarna, och flera förslag diskuterades. Dock blev det enda resultatet, att en framtida ändring kunde ske

---

[1] Juhlin Dannfelt, bil. 21, 22.

på en gång emot att förut ha måst förklaras vilande till följande möte. Som motvikt till eventuella förhastade beslut blev två tredjedelars majoritet erforderlig, om den nyssnämnda kommittén yrkat avslag på ett ändringsprojekt. Bland de fallna förslagen må påpekas ett, som ville överflytta sagda kommittés befattning med förberedelserna till följande möte på den s. k. lantbruksriksdagen.[1]

De oproportionerligt stora kostnader (över 100,000 kr.), som Malmöhus läns hushållningssällskap fick vidkännas för 1896 års möte, läto befara, att det för framtiden skulle visa sig svårt att finna platser, där man vore villig anordna sådana. Ekonomiskt understöd från ett större antal sällskap var tydligen behövligt. I Gävle 1901 kunde också bestyrelsen inkassera bidrag från nio stycken utom länets eget. Där framlades också ett förslag att för framtiden ordna denna fråga så, att samtliga hushållningssällskap på grund av mötenas allmänna betydelse lämnade årligen 1 % av dem tillfallande brännvinsmedel. Under förberedelserna till norrköpingsmötet 1906 utsändes också en hänvändelse om dylika anslag, och den bifölls överallt. Samma understöd beviljades sedermera örebromötet 1911. Särskilt vid detta men även 1906 uppstodo stora överskott, varigenom till bidragsgivarna kunde pro rata parte återbetalas en avsevärd del av tillskotten.[2]

På grund av nu anförda omständigheter ville en kommitté, som till 1906 hade verkställt en förnyad omarbetning av de allmänna lantbruksmötenas stadgar, i en paragraf fastslå, att dessa voro »en hushållningssällskapens gemensamma angelägenhet». Det skulle vara särskilt utsedda ombud, ett för varje sällskap, vilka å sammanträden dels före, dels under pågående möte hade att i detta avseende utöva sällskapens beslutanderätt. Lantbruksakademien var ej såsom förut

[1] Berättelse öfver 18:de allm. sv. landtbruksmötet i Malmö 1896, s. 491—500, 528—540, 756—760. — Jfr FÅB II, s. 478—81.

[2] Ber. ö. 20:nde allm. sv. lbrmt i Norrköping 1906, s. 4 ff., 584. — Ber. ö. 21:ta allm. sv. lbrmt i Örebro 1911, s. 4 ff., 512.

representerad, men medlemmarna av bestyrelsen för mötet fingo deltaga. Från motsvarande kommitté enligt de gällande stadgarna skilde sig den föreslagna genom större befogenheter bl. a. beträffande blivande stadgeändringar, som det ansågs lämpligt att undandraga själva mötet och reservera åt den trängre kretsen. Två tredjedelars majoritet inom denna och stadfästelse av Kungl. Maj:t uppställdes som villkor för dylik ändring.[1]

De olika sällskapen såväl som lantbruksriksdagen yttrade sig i allmänhet välvilligt om förslaget, och 1906 i Norrköping blev det utan votering antaget. Mot första paragrafen reserverade sig dock ombud för nio hushållningssällskap, då den kunde tänkas innebära en skyldighet för dessa att lämna bidrag och sällskapen borde ha fri prövningsrätt. Från motsidan betonades riktigt nog, att stadgandet icke innebure mer än en moralisk förpliktelse att stödja och främja mötena. Inom lantbruksstyrelsen var en ledamot av den meningen, att stadfästelse av vissa formella skäl ej borde givas, men Kungl. Maj:t följde det tillstyrkande utlåtandet.[2]

De tävlingsplöjningar, som vissa hushållningssällskap redan på 1830-talet anordnade, äro förelöpare till de provinsiella lantbruksmötena.[3] Det följande decenniet fick bevittna deras fulla utveckling, varvid Uppsala län som sagt gick i spetsen, och under en god mansålder intogo de sedan en synnerligen framskjuten plats på arbetsprogrammen. Vissa av sällskapen hade uttryckliga föreskrifter i sina stadgar om dylika möten; för smärre områden ställde sig deras underavdelningar som anordnare. Stundom förenade sig sällskapen gruppvis om mötenas hållande. Tidigast och varaktigast förekom detta i Skåne genom den av de båda därvarande sällskapen bildade »hushållsföreningen», och samma syfte tjänade även det mera kortlivade »Västra Sveriges

[1] Ber. ö. 20:nde allm. sv. lbrmt i Norrköping 1906, s. 639—651.

[2] Ber. ö. 20:nde allm. sv. lbrmt i Norrköping 1906, s. 418—22. — FÅB IV, s. 1421—28. — SFS 1906, n:r 120.

[3] Juhlin Dannfelt, I, s. 293, 296, II, s. 79 f., 192.

hushållningssällskap», som var verksamt i denna riktning under 1870- och 1880-talen. En samverkan i mera lösa former, som resulterade i sådana för flera län gemensamma lantbruksmöten, är därjämte under dessa decennier att anteckna i Mälardalen och i Norrland.[1]

I likhet med de stora mötena för hela Sverige undergingo även dessa mindre en successiv förvandling, så att utställningarna framför allt av husdjur kommo att helt dominera. Därigenom blevo de rätt dyrbara, och sedan de statsunderstödda häst- och nötboskapspremieringarna berövat dem en god del av deras tidigare betydelse, minskades antalet mycket väsentligt.

Av sällskapen anordnade eller understödda specialutställningar av diverse slag fortlevde däremot i större utsträckning. Expositionerna av slaktdjur, mejeriprodukter, utsäde och hemslöjdsalster voro troligen de betydelsefullaste.

Bristen på räkenskapssammandrag för äldre tider gör det tyvärr omöjligt att uppgiva, i hur stor utsträckning lantbruksmöten och utställningar under sin blomstringsperiod togo sällskapens tillgångar i anspråk. Det förefaller emellertid sannolikt, att de ofta under decennierna närmast efter förra århundradets mitt bildade huvudposten på utgiftssidan. 1882 belöpte de sig till halvtannat hundratusental kronor men sjönko sedan på fem år snabbt till minimum 55,000 kr. Ändringar i rubriceringen beträffande specialutställningar och gillesmöten försvåra därefter jämförelserna. Totalsumman överskred dock ej förrän 1913 siffrorna från 1880-talets början.

---

c) Konsulenter och annan personal.

Om sällskapens sekreterare, skattmästare och kanslipersonal har för tiden till omkring 1890 i det föregående

[1] Juhlin Dannfelt, II, s. 44 f., 79 f.

blivit tillräckligt ordat i samband med redogörelserna för innehållet i de speciella stadgarna. Under det följande kvartsseklet medförde hushållningssällskapens växande arbetsbörda, att allt större anspråk kommo att ställas särskilt på sekreterarnas organisatoriska ledareförmåga. Deras och skattmästarnas (kassörernas) sammanlagda löner fördubblades också till över 100,000 kr.; kanslikostnaderna ökade ännu mycket snabbare till nära dubbla denna summa.

År 1806 inkallade Örebro läns hushållningssällskap från Skottland agronomen George Stephens, vilken sedan arbetade här i landet under ett trettiotal år med odlings- och torrläggningsföretag och under denna tid hade anställning hos flera sällskap. Efter att redan tidigare tillfälligt hava utfört uppdrag i det allmännas tjänst erhöll han 1835 kort före sin död årligt statsarvode och får därigenom anses som Sveriges förste lantbruksingenjör.[1]

En lärjunge till honom, som under 1830-talet verkat i tjänst hos några hushållningssällskap, blev efter en tid hans efterträdare som statsagronom, och efter hand engagerades flera dylika. Från 1858 benämndes de lantbruksingenjörer, och antalet ökades alltjämt, så att det 1914 bestämdes till 23 ordinarie och 4 extra förutom de s. k. lantbruksstipendiaterna. Deras verksamhet var officiellt alldeles fristående från sällskapens, men dessa anlitade dem givetvis mångfaldiga gånger för diverse undersökningar, och åtskilliga bland dem utbetalade årligen tillsammans några tusental kronor för att bereda mindre jordbrukare tillfälle till billiga förrättningar.

Redan 1831 anställdes av staten en kringresande lärare i fårskötsel. Från 1850-talet utvidgades denna form av undervisning, och liknande befattningar tillsattes för olika grenar av lanthushållningen och med växlande benämningar. 1914 funnos sålunda s. k. statskonsulenter i boskapsskötsel,

---

[1] Jonsson, I, s. 67 f. — Andersson, s. 132—135. — Danström, s. 64 ff.

mejerihushållning, svinskötsel, fröodling och för det mindre jordbruket, en undervisare i fårskötsel och ullkultur samt tvenne instruktörer i husslöjd. En verksamhet av liknande slag utövade i viss mån även torvingenjörerna och deras assistenter, länsveterinärerna, skogsingenjörerna samt statens fiskeritjänstemän, bland vilka senare ända till 1904 års reform av denna administration fanns en, betitlad undervisare i fiskodling. Instruktören för meddelande av upplysningar beträffande för lantbruket skadliga insekter ersattes 1897 av statens entomologiska anstalt.

Arten av dessa befattningshavares verksamhet hade emellertid ändrats under tidens lopp. I allt högre grad blevo statskonsulenterna den centrala lantbruksförvaltningens rådgivare och tekniska biträden vid organiserandet av de många nya och omfattande formerna för statens ingripande till modernäringens befrämjande. Med hushållningssällskapen, som därvidlag i så stor utsträckning togos i anspråk, uppehöllo de en livlig förbindelse och anbefalldes ofta särskilt i sina instruktioner att stå i kontakt med deras motsvarande tjänstemän.[1] På dessa sistnämnda hade däremot i huvudsak överflyttats det direkta arbetet ute i bygderna med den stora jordbrukande allmänhetens vägledande och undervisning.

Som ovan framhållits, anskaffade sällskapen på en del håll redan under sin första tid biträde av agronomer åt länens innebyggare, och efter 1850 anställde åtskilliga av dem sådana i sin tjänst. Till att börja med avlönades de med bidrag av enskilda och i någon mån staten, men sedan sällskapen genom den erhållna andelen i brännvinsförsäljningsavgifterna kommit i en helt annan ekonomisk ställning, kunde de själva bestrida dessa utgifter. I allmänhet anlitades dessa på 1850-talet tillsatta länsagronomer ej i den utsträckning, man hade väntat, och flera av befattningarna indrogos därför snart. Särskilt var detta fallet i södra Sve-

[1] Se t. ex. SFS 1910, n:r 129. — Jfr beträffande länsveterinärerna SFS 1901, n:r 106.

rige, där det växande antalet lantbruksingenjörer fyllde behoven, medan framför allt i de norrländska länen nya platser så småningom inrättades.[1] Den mångfald av nya uppgifter, som framemot sekelskiftet tilldelades hushållningssällskapen, var en bland orsakerna till att dessa tjänstemän — då ett tiotal — på det nya århundradet hastigt ökades i antal. Genom särskilda anslag bidrog staten till dessa nya befattningshavares avlöning.

Till att börja med biföll 1903 års riksdag en i statsverkspropositionen framställd begäran om höjt anslag till kemiskväxtbiologiska anstalten i Luleå, och därigenom blev denna i stånd att anställa kringresande assistenter, vilka samtidigt utövade en omfattande undervisningsverksamhet i jordbruksfrågor.[2] De voro visserligen ej direkt tjänstemän hos hushållningssällskapet i Norrbotten, men på grund av den ställning detsamma intog till nämnda anstalt, blev skillnaden i praktiken ganska oväsentlig.

I den s. k. norrlandskommitténs följande år avslutade utredning om jordbruket i de sex nordligaste länen fortsattes på den sålunda inslagna vägen, och förslag framställdes om statsbidrag till avlönande av kringresande länsagronomer eller, som de från den tiden vanligen benämndes, jordbrukskonsulenter. 1907 framlade Kungl. Maj:t denna fråga för riksdagen, som beviljade 30,000 kr. till tolv befattningar av detta slag under villkor, att rese- och traktamentsersättningar bekostades av hushållningssällskap och landsting eller annorledes.[3] Då samverkan med assistenterna hos kemiskväxtbiologiska anstalten givetvis vore önskvärd, skulle konsulenterna för Norrbotten anställas i dess tjänst, för övriga län däremot i resp. sällskaps. Årliga berättelser över verksam-

---

[1] Juhlin Dannfelt, I, s. 259. — Andersson, s. 136. — Kjellén, II, s. 16. — von Sydow, s. 219 f. — Jonsson, I, s. 218 f. — Fyhrvall, s. 65, 77. — Kardell, I, s. 168 f. — Hellström, s. 31 f.

[2] Prop. n:r 1: 9, s. 27—33. — Jfr nedan s. 206.

[3] Prop. n:r 1: 9, s. 116—141. — Norrlandskommitténs betänkande, s. 315—318. — SFS 1907 n:r 80.

heten skulle insändas till lantbruksstyrelsen, som även, innan platserna besattes, hade att pröva vederbörandes kompetens.

Närmast med hänsyn till behovet av lärarekrafter för studiekurser föreslog lantbruksundervisningskommittén 1908, att på samma villkor skulle för södra och mellersta Sverige anslås medel för avlönande av tio konsulenter. För riksdagen 1910 framhöll jordbruksministern, att därigenom sällskapen även skulle erhålla tjänstemän lämpliga att handhava egnahemslånerörelsen, och kamrarna beviljade 25,000 kr. för ändamålet.[1] De närmare föreskrifter, som sedan utfärdades av Kungl. Maj:t, överensstämde i huvudsak med vad som gällde för norra Sverige. Den egentliga skillnaden var, att för erhållande av statsanslag till en konsulent uppställdes som villkor, att ytterligare minst en avlönades av sällskapet med egna medel. Denna fordran föranledde klagomål från de minsta och ekonomiskt svagaste, och när antalet befattningar, som redan efter två år ökats till tolv, 1914 höjdes med ytterligare tvenne, bestämdes, att dessa på särskilt gynnsamma villkor skulle tillfalla Gottland och norra Kalmar län.[2]

Av hushållningssällskapen anställda undervisare i mejerihantering, såväl manliga som kvinnliga, förekommo mera tillfälligt redan kring mitten av förra seklet. Sedan 1880-talet — således tidigare än vad fallet var med länsagronomerna — hade sällskapen i regel var sin fast avlönade tjänsteman av detta slag.[3] Av växlande benämningar, såsom länsmejerist, mejeriinstruktör, mejerikonsulent, vann det sistnämnda så småningom hävd. Kvinnliga s. k. länsmejerskor voro icke talrika. De stodo på en annan bildningsnivå än konsulenterna, som i regel genomgått lantbruks-

[1] Prop. n:r 1: 9, s. 143 ff. — Lantbruksundervisningskommitténs betänkande I, s. 79 ff. — SFS 1910 n:r 124. — Jfr SFS 1911 n:r 121.

[2] 1914 A prop. n:r 1: 9, s. 34—39.

[3] Liljhagen, Några meddelanden rörande den svenska mejerihandteringen åren 1800—1900 m. m. (Sthlm 1901), s. 80.

institut. Statsbidrag till avlönande av denna liksom de flesta nedan anförda grupper av tjänstemän kommo hushållningssällskapen aldrig i åtnjutande av.

Vid sidan av dessa två huvudkategorier av konsulenter funnos enstaka dylika befattningar för andra grenar av lanthushållningen på hushållningssällskapens stat. Några av dem anställde på 1900-talet kontrollöverassistenter för att befrämja uppkomsten och utvecklingen av kontrollföreningar. Ej sällan förekom en konsulent i boskapsskötsel, men endast undantagsvis var denne tjänsteman icke samtidigt agronom eller mejerist. Sistnämnda två slag av tjänster voro likaledes i vissa fall förenade hos en person.

För år 1914 finnes en sammanställning, enligt vilken hela antalet i sällskapens tjänst anställda lantbrukshögskolebildade undervisare nämnda år skulle varit ungefär 65.[1] Trots statsanslaget för avlönande av en del jordbrukskonsulenter och bidrag till samma ändamål av några norrländska landsting stego sällskapens egna utgifter för denna tjänstemannastat till bortåt 200,000 kr. eller betydligt mer än dubbelt så mycket som vid sekelskiftet.

Om länsagronomer länge som regel saknades i södra Sverige, funnos där i stället, särskilt i Östergötland, av hushållningssällskapen anställda täckdikningsförmän, vilka å andra sidan nästan icke alls förekommo inom Norrland. I sitt arbete voro de vanligen övervakade av lantbruksingenjörerna. Åtminstone från 1880-talet använde sig ett tiotal sällskap av dem och efter 1910 ännu flera.[2]

För att bistå lantmännen i skötseln av de allt talrikare maskinella anordningarna för jordbruket voro sedan 1870-talet länsmaskinister anställda hos några sällskap, mest stadigvarande i Östergötland och Södermanland. En och

---

[1] LÅB 1914, s. 464. — Fyra jordbrukskonsulenter i kemisk-växtbiologiska anstaltens tjänst inräknade (a. st. s. 598).

[2] LÅB 1886, s. 56; 1914, s. 22.

annan cementerings- och brunnborrningsförman omtalas från decenniet närmast före 1914.

Den förskjutning och utvidgning av verksamhetsområdet, som skiljer den moderne jordbrukskonsulenten från 1800-talets länsagronom, tog sig ett uttryck i tillkomsten av en ny och stor dem underordnad kategori av befattningshavare hos sällskapen, de s. k. vandringsrättarne. Initiativet togs i detta hänseende av sällskapet i Gävleborgs län, som 1904 på vissa villkor beviljade bidrag till avlöning åt dylika. De anställdes av hushållningsgille eller kommun, som hade att tillskjuta resten av lönen, men stodo under kontroll av en sällskapets tjänsteman.[1] Liknande anordningar vidtogos inom kort i Norrbotten samt i obetydlig omfattning på några andra håll.

Innan vandringsrättarinstitutionen ännu kommit i verksamhet, avgav norrlandskommittén sitt betänkande, men när dess förslag beträffande jordbruksundervisningen förelades riksdagen 1907, voro en del gynnsamma erfarenheter redan vunna. Jordbruksministern förklarade sig också knyta stora förhoppningar för framtiden vid dessa ur folkets egna led utgångna jordbruksförmäns undervisningsverksamhet men inskränkte sig till att som ovan nämnts begära anslag till konsulenter.[2]

Redan mot slutet av följande år framlade emellertid lantbruksundervisningskommittén förslag om att staten med 24,000 kr. skulle bidraga till kostnaderna för vandringsrättarne, och när Kungl. Maj:t trots lantbruksstyrelsens tillstyrkan ej avlämnar proposition härom 1910 utan i stället begär flera konsulenter, upptages kommitténs förslag motionsvis.[3] Bland de skäl, som jordbruksministern då, likaväl som hans företrädare 1907, anförde mot beviljande av statsanslag, var, att det ekonomiska stöd, hushållnings-

[1] Fyhrvall, s. 93 f.

[2] Prop. n:r 1: 9, s. 137—140.

[3] Prop. n:r 1: 9, s. 136, 142 f. — AK n:r 60 (Olsson i See). — Lantbruksundervisningskommitténs betänkande I, s. 59—62 (historik), 83 ff. (förslag).

sällskapen i detta fall behövde, lämpligen borde komma direkt från vandringsrättarnes arbetsdistrikt. Jordbruksutskottet ställde sig på samma ståndpunkt, och kamrarna avslogo motionen. Sedan lantbruksriksdagen emellertid på hösten samma år ingått till regeringen med begäran om statsbidrag för ändamålet och denna beslutat tilldela statsunderstöd åt två kurser under 1911 för utbildande av dylika jordbruksförmän, ställde sig riksdagen välvillig till en förnyad motion i ämnet och beviljade 18,000 kr. för användning inom Norrland och Dalarna. 1912 anslogs en hälften så stor summa för det övriga landet.[1]

Beloppen utbetalades till sällskapen, och statsbidraget fick betäcka högst halva kostnaden och ej stiga till mer än 600 kr. för varje rättare. För dessa fastställdes vissa kompetensvillkor, och vidare bestämdes, att de i sin verksamhet skulle vara övervakade av jordbrukskonsulent samt anställda i tjänst hos sällskapen, som hade att till lantbruksstyrelsen årligen redogöra för deras arbete. Under loppet av år 1914 voro 56 vandringsrättare i verksamhet, varav 36 i Norrland och Dalarna och de övriga fördelade på nio syd- och mellansvenska län. I några fall bidrogo landsting och kommuner till deras avlöning.

Sällskapens årliga nettoutgifter för dessa kategorier av befattningshavare, som ännu vid slutet av förra århundradet stannade vid drygt ett tiotusental kronor, ökades hastigt under åren före 1914 upp till sex eller sju gånger så mycket.

Av i sällskapens tjänst anställd personal för undervisning i jordbrukets binäringar intogs ett framstående rum av länsträdgårdsmästarne, stundom även kallade trädgårdskonsulenter. Sådana antogos efter 1860 successivt på olika håll och funnos vid början av 1880-talet i de flesta län. Antalet ökades sedan dess ytterligare, och 1914 funnos sam-

[1] 1911 AK n:r 131 (Widén m. fl.). — JU 1911 n:r 1, s. 92 ff.; 1912 n:r 1, s. 54 ff. — SFS 1911 n:r 121; 1912 n:r 295.

manlagt drygt ett fyrtiotal med åtskilliga biträden.[1] Den i samband med trädgårdsodlingen stående biskötseln befrämjades under de sista åren genom särskilda undervisare i några län. Utgifterna för denna personal stego under de tre decennier, som föregingo 1914, ganska jämnt från 30,000 kr. till 75,000 kr.

En instruktör i skogshushållning omtalas redan vid mitten av 1840-talet anställd i Kalmar län, och så småningom engagerades särskild skogspersonal av nästan alla syd- och mellansvenska hushållningssällskap. När de från och med 1889 fingo mottaga regelbundna statsanslag för skogsodling (se nedan s. 223 f.), och landstingen samtidigt började lämna frikostigare bidrag, ökades i synnerhet antalet plantörer ytterligare och utgjorde 1904 ett hundrafemtiotal. På åtskilliga håll var dessutom anställd en länsskogsman, och sedan statens skogsingenjörer tillkommit 1875, beviljades ofta medel för att bereda tillfälle till deras anlitande.[2] När skogsvårdsstyrelser 1905 i större delen av landet övertogo sällskapens dittillsvarande verksamhet i vad som rörde skogshushållningen, avgick även ur deras tjänst hela denna personal, som sista året dragit en kostnad av nära 30,000 kr. I de två nordligaste länen hade hushållningssällskapen vid denna tid ännu inga befattningshavare av detta slag. Kort förut hade emellertid vartdera sällskapet tillsatt en skogsvårdsnämnd, och på grund av att lagen om skogsvårdsstyrelser ej utsträckts till dessa trakter, upphörde de ej som annorstädes med år 1904 utan fortsatte sin verksamhet med biträde av genom domänstyrelsen till deras förfogande ställda skogsingenjörer. Så småningom anställde också sällskapet i Västerbotten egna skogstjänstemän, länsskogvaktare.[3]

Vid riksdagen 1877 föreslog Kungl. Maj:t en höjning av anslaget till fiskerinäringens understödjande med 20,000 kr.

[1] Juhlin Dannfelt, II, s. 109. — LÅB 1886, s. 68; 1914, s. 50.
[2] LÅB 1904, s. 60.
[3] Skogsvårdsföreningens tidskrift 1917, s. 273 f.

att användas som bidrag till avlönande av tillsyningsmän och instruktörer i orterna. Talrika hushållningssällskap och landsting hade börjat bevilja medel för dessa ändamål, och framställningar om statsbidrag hade inkommit till regeringen, som dock såg sig ur stånd att annat än i undantagsfall bifalla dem.[1] Statsutskottet efterlyste en grundligare utredning i frågan, och andra kammaren fällde förslaget. Följande år uppvisade civilministern, att nästan alla sällskapen och mer än hälften av landstingen anvisade bidrag — de förra tillsammans mer än 20,000 kr. — samt att opinionen inom båda slagen av korporationer var nästan enhällig för anställande av de ifrågasatta befattningshavarne. Varken statsverkspropositionens framställning, som nu gällde dubbelt så stor summa som föregående år, eller ett inom utskottet av förstakammarledamöter uppgjort medlingsförslag, som innebar ett mindre anslag endast till fiskeriinstruktörer, lyckades vinna framgång i andra kammaren eller gemensam votering.[2] Även i fortsättningen utgingo därför statsanslag endast tillfälligt och med smärre belopp till dessa ändamål.

Först genom beslut av 1889 års riksdag erhöll regeringen möjlighet att disponera större summor till fiskerinäringens understödjande. Hushållningssällskapens behov nämndes ej i motiven, men anslagen till sällskapen växte ganska jämnt under det följande decenniet, och 1901 utfärdades en kungörelse, enligt vilken bidragen till dem eller landstingen för de län, där fisket stode under lantbruksstyrelsens inseende, bestämdes till högst 20,000 kr. Tre år senare utsträcktes dessa bestämmelser till att omfatta även västkusten, och beloppet höjdes med hälften.[3] Enligt beslut av riksdagen 1912 ökades summan följande år till 45,000 kr., och samtidigt är att märka, att vad som då för första gången anslogs för insamlandet av fiskeristatistiska primäruppgifter i huvudsak

[1] Prop. n:r 1 bil. 5 a, s. 124—127. — AK 11: 4 (Statsrådet Thyselius).
[2] 1878 prop. n:r 1 bil. 5 a, s. 94—112. — SU n:r 9, s. 41 f., 45 f.
[3] SFS 1901 bih. n:r 68. — SFS 1904 n:r 55.

gick till avlöningar åt sällskapens fiskeritjänstemän.[1] För åtnjutande av statsbidrag uppställdes som villkor, att redogörelser för deras användning avgåvos samt att inom orterna tillskötos minst lika stora belopp. Ensamt sällskapens utgifter stego i allmänhet till betydligt mera, och därtill få läggas de summor, landstingen ställde till deras disposition eller i några fall själva använde. Någon större andel i statsanslaget tillföll aldrig de sistnämnda korporationerna.

Som ovan anförts, gjordes redan på 1870-talet betydande uppoffringar i de olika länen för anställande av fiskeritjänstemän. När understöd från statens sida tillsvidare uteblev, minskades deras antal under det följande årtiondet för att därefter så småningom åter tillväxa. Efter sekelskiftet hade nästan alla hushållningssällskapen särskilt anställd fiskeripersonal. Ett undantag utgjorde Gottland, där landstinget bekostade den lokala fiskeriadministrationen, och inom Kronobergs län övertog Södra Sveriges fiskeriförening densamma kort efter sin tillkomst enligt överenskommelse med sällskapet.[2] Tillsyningsmän antingen för hela länen eller med smärre distrikt (i det senare fallet stundom oavlönade) utgjorde huvudmassan av dessa befattningshavare, men mångenstädes förekommo även instruktörer, vilka gingo fiskerinäringens utövare tillhanda med råd och anvisningar. De olika benämningarna torde f. ö. icke hava representerat med avseende på verksamheten strängt åtskilda kategorier. Totalkostnaderna för denna stab av tjänstemän utgjorde under 1800-talets sista år bortåt 30,000 kr. och hade halvtannat årtionde senare, oavsett vad som skulle kunna hänföras dit av utgifterna för statistiken, stegrats till 50,000 kr.

Mot slutet av 1800-talet anställde åtskilliga sällskap i samband med det vaknande intresset för husslöjden undervisare eller inspektörer i denna binäring till lantbruket.

---

[1] SFS 1912 n:r 296. — 1912 Prop. n:r 1: 9, s. 102. — Jfr nedan s. 177 f.

[2] Gottlands hhs. handl. 1886, s. 29 f. — BRANDEL, s. 308.

Antalet växlade betydligt men översteg sällan dussinet, och anspråken på deras kassor för detta ändamål inskränkte sig till något tiotusental kronor.

Vid början av det nittonde århundradet befann sig det svenska veterinärväsendet ännu i sin linda. Bristen på djurläkare var mycket kännbar, och många av de nybildade hushållningssällskapen anställde dylika i sin tjänst samt offrade för ändamålet en betydande del av sina knappa tillgångar.[1] Enligt beslut av riksdagen 1828—30 lämnade staten ett till att börja med synnerligen blygsamt arvode till tjugofyra fasta länsveterinärsbeställningar. Från 1876 var deras antal trettiotvå.

Inrättandet av dessa statstjänster fyllde dock på långt när ej behoven, och sällskapen såväl som socknar och enskilda fingo alltjämt vidkännas stora och troligen stadigt växande kostnader. 1865 funnos i hela landet mer än hundra civila veterinärer, men detta ansågs fortfarande för litet. Sagda år föreslog en kommitté för ordnandet av dessa frågor, att staten skulle bidraga till avlöningar åt 145 distriktsveterinärer under villkor, att i regel lika mycket tillskötes i orterna. Kungl. Maj:t ansåg emellertid, att utgifterna för dem helt och hållet borde bestridas med lokala bidrag, och en ny kommitté, som avgav sitt betänkande 1874, intog samma ståndpunkt.[2] Däremot medgav den instruktion för civila veterinärer, som utfärdades 1877, att med befattningar av nämnda slag skulle efter beslut av Kungl. Maj:t i varje särskilt fall kunna förenas rätt till tjänsteårsberäkning. I gengäld skulle medicinalstyrelsens utlåtande över de sökandes kompetens inhämtas vid tillsättandet av sådana distriktsveterinärer, och dem åläge skyldighet att verkställa

---

[1] Se t. ex. Kjellén, I, s. 130; Bring, I, s. 39; Wachtmeister, s. 24, 33, 96 f.

[2] 1863 års veterinärkommittés betänkande, s. 49, 54 f. — 1867 prop. n:r 16, s. 29 ff. — 1874 års veterinärkommittés betänkande, s. 17 f.

officiella förrättningar efter kallelse av vederbörande myndighet.[1]

Visserligen bestredo hushållningssällskapen fortfarande på åtskilliga håll alla länens kostnader för veterinärväsendet, men alltifrån sin tillkomst ådagalade landstingen både intresse och offervillighet för detsamma samt togo flerstädes, särskilt i Norrland, helt och hållet hand om dithörande frågor. Ofta etablerades en samverkan mellan båda korporationerna, så att de gemensamt bidrogo till distriktsveterinärernas avlöning. De äldsta räkenskapssammandragen för sällskapen angiva deras nettoutgifter för detta ändamål till cirka 40,000 kr., och denna siffra ändrades ej mycket under det följande decenniet.

Efter initiativ från lantbruksriksdagen 1897 började många röster höjas för reformer inom veterinärväsendet, och bl. a. ifrågasattes att genom statsanslag förbättra distriktsveterinärernas ekonomiska ställning, vilken i de flesta delar av landet var allt annat än lysande. Samtidigt rådde ytterst växlande former för dessa befattningshavares tillsättning, och missförhållanden i detta avseende påtalades. En rationell lösning erhöll frågan först vid riksdagen 1912 efter att hava genomgått en behandling i åtskilliga faser.[2] I statsverkspropositionen till nämnda riksmöte accepterade jordbruksministern den förut ständigt av regering och riksdag avvisade tanken på utbetalande av statsbidrag till distriktsveterinärernas avlöning. Kamrarna beviljade också ett förslagsanslag på 146,000 kr. för de bortåt 200 distrikt, som avsågos. Inom allt flera län hade landstingen under den föregående tiden tagit ledningen i fråga om veterinärväsendet, och det bestämdes därför, att statsbidragen skulle utanordnas till dem. De garanterade också, att lokala bidrag till föreskrivet belopp funnos tillgängliga, oavsett om de själva, hushållningssällskapen eller kommunerna i sista

[1] SFS n:r 44, § 20. — I huvudsak oförändrat 1888: SFS n:r 53, § 24.

[2] Prop. n:r 1: 9, s. 36—71. — JU n:r 1, s. 19—23. — SFS n:r 138 (provisoriskt), 426 och 427.

hand bestredo utgifterna. Inom varje landstingsområde skulle inrättas en veterinärstyrelse efter mönster av vissa redan förefintliga sådana, särskilt den i Malmöhus län.

Under 1800-talets sista år började sällskapens kostnader för veterinärväsendet att växa samt uppgingo före 1913 till sammanlagt ungefär 80,000 kr. Denna summa var ytterst ojämnt fördelad, så att medan ett tiotal sällskap på grund av överenskommelser med landstingen eller av andra orsaker gingo helt fria från dessa utgifter, stego de för t. ex. Skaraborgs, Malmöhus samt Göteborgs och Bohus till 10,000 kr. eller mer för vart och ett.

Härmed har åtminstone i allt väsentligt redogjorts för de olika kategorier av tjänstemän, som under det första århundradet av hushållningssällskapens tillvaro hade anställning hos dem för att tillhandagå lantmannanäringarnas idkare med råd och hjälp eller annars handhava speciella grenar av sällskapens verksamhet.

*

På den tid, då hushållningssällskapens personal endast omfattade en sekreterare och en skattmästare, vilka vanligen innehade dessa dåligt avlönade befattningar som bisysslor till sin egentliga verksamhet, var det aldrig tal om någon pensionering av dem. I och med att arbetsbördorna för sekreterarne och nytillkomna slag av tjänstemän alltmer erhöllo en sådan omfattning, att de helt krävde sina män, blevo emellertid dylika frågor aktuella, och åtskilliga sällskap beredde också befattningshavare, som troget tjänat dem, en mer eller mindre blygsam pension på ålderdomen. Tanken på att rationellt ordna detta för hela landet framfördes vid lantbruksriksdagen 1908, som i skrivelse till Kungl. Maj:t anhöll om utredning angående en pensionering med bidrag ur statskassan av sällskapens personal, vilken kunde »anses utföra statsfunktioner och för den skull borde komma i åtnjutande av förmånen av pension i likhet med övriga

statens tjänstemän».[1] Lantbruksstyrelsen tillstyrkte följande år framställningen efter att hava verkställt en förberedande utredning, och även övriga myndigheter intogo en gynnsam hållning. Innan ärendet gjorts till föremål för proposition, inkom emellertid 1912 från riksdagen en begäran om utredning beträffande möjligheterna för en centralisering av de statsunderstödda pensionsanstalterna, och i avvaktan på resultatet av denna uppsköts avgörandet. Först 1920 fick frågan sin lösning.

Sällskapens årliga utgifter för pensioner överskredo t. o. m. 1913 knappast 10,000 kr.; 1914 stego de till ungefär dubbelt så mycket.

---

d) Lantbruksundervisning.

Lantbruksundervisningen har alltid varit föremål för sällskapens synnerliga omsorg.

Landshövdingen i Uppsala von Kraemer, Ultunas upphovsman, tänkte sig ursprungligen detta institut ställt under länets hushållningssällskap, men staten beslöt att taga denna liksom annan högskoleundervisning helt och hållet i egen hand.[2] Såväl Ultuna som Alnarp samverkade emellertid i åtskilliga avseenden intimt med resp. sällskap i Uppsala och Malmö, och av dessa ställde särskilt det senare upprepade gånger penningmedel för olika ändamål till det sydsvenska institutets förfogande.

Av en helt annan och mycket större betydelse var hushållningssällskapens insats beträffande de lägre lantbruksskolorna.

Redan under 1800-talets andra decennium gjordes av sällskapen inom Örebro och Skaraborgs län försök att in-

---

[1] LRD 1908, s. 66 ff. — FÅB IV, s. 105 f.

[2] 1840—41 Ad. 3: 58, 6: 700.

rätta sådana. Trots att staten bidrog med särskilda, för dåvarande förhållanden ej obetydliga anslag, blevo resultaten ekonomiskt sett synnerligen ogynnsamma, och det hela stannade vid blotta ansatserna. Ett par motioner på riddarhuset i syfte att åstadkomma skolor av detta slag och taga sällskapens medverkan i anspråk för ändamålet vunno icke heller framgång.[1]

Det av Edward Nonnen år 1834 startade, med statsmedel understödda lantbruksinstitutet på Degeberg (det första i Sverige), omfattade även en lägre lantbruksskola. I främsta rummet för att möjliggöra upprättandet av en sådan även i Skåne sammanslöto sig sällskapen i Malmö och Kristianstad till Skånska provinsens hushållsförening, och 1840 kunde skolan vid Orup börja sin verksamhet. Den fick snart talrika efterföljare, sedan riksdagen sistnämnda år trots motstånd från böndernas sida beviljat ett anslag till den lägre lantbruksundervisningens främjande.[2] Det anvisade beloppet höjdes senare upprepade gånger i olika avseenden. Den summa, som årligen tilldelades varje skola, bestämdes ursprungligen till 1500 rdr, men från 1858 utgick den i mer än femtio år för flertalet med 4000 rdr. Antalet understödda läroanstalter av detta slag kulminerade på 1880-talet med ett trettiotal men minskades sedan avsevärt.

De flesta skolorna anordnades av enskilda personer på deras gårdar, men i åtskilliga län bildades för ändamålet ett särskilt, vanligen hushållningssällskapet närstående bolag, som inköpte en lämplig egendom. I några fall inrättades skolorna på lantbruksfastigheter, som direkt ägdes av sällskapen. I det första allmänna reglementet av 1851 och dess närmaste efterföljare stadgades, att skolstyrelse skulle utses av länets hushållningssällskap eller, om stiftarne voro enskilda personer, av dessa.[3] Senare ansågs det lämpligt, att alla

[1] Juhlin Dannfelt, I, s. 39 f. — 1815 Ad. 2: 149 (C. A. Ehrengranat). — 1823 Ad. bil. 1: 912 f. (F. Sparre).

[2] Juhlin Dannfelt, I, s. 158, 276 ff.

[3] SFS 1851, n:r 6.

skolorna stodo under en lokal myndighets tillsyn och ledning och att en viss likformighet i organisationen åvägabragtes. Därför föreskrevs 1887 bl. a., att resp. sällskap överallt skulle utse skolans styrelse och jämte som förut lantbruksakademiens förvaltningskommitté av densamma mottaga årliga berättelser över verksamheten.[1] I de flesta fall hade sällskapen redan förut haft sådana befogenheter på grund av särskild överenskommelse. Där de icke själva hade framträtt som stiftare, utgjordes dessa nämligen i allmänhet av sällskapen närstående personer, vilka försedda med deras rekommendationer inlämnat ansökningar om statsanslag.

I samband med de förändringar i den lägre lantbruksundervisningen, som föreslagits av en 1907 tillsatt kommitté och i huvudsak godkändes av Kungl. Maj:t och 1911 års riksdag, fixerades det antal ledamöter, sällskapen hade rätt att insätta i lantbruksskolornas styrelser, till tre, varjämte vederbörande föreståndare vore självskriven ledamot och ordförande utsåges av lantbruksstyrelsen.[2]

Med undantag av de två skolor, som voro förenade med statens lantbruksinstitut, åtnjöto de alla nästan ständigt större eller mindre bidrag av sällskapen. För vissa av de ekonomiskt svaga bland dem, t. ex. Norrbottens och Gottlands, voro dessa utgiftsposter långa tider synnerligen betungande och hotade nära nog att undergräva hela deras finansiella ställning.[3] I södra och mellersta Sverige lämnade landstingen endast undantagsvis anslag till skolorna, medan flera av de norrländska däremot lade i dagen större offervillighet.

Redan 1901 hade skolorna i landets nordliga delar erhållit en i viss mån förändrad karaktär och ett statsanslag på 6 000 kronor. 1911 års ovannämnda reform markerade

---

[1] SFS n:r 40. — 1882 års lantbrukslärоverkskommittés betänkande, s. 283.

[2] Lantbruksundervisningskommitténs betänkande I, s. 27—37 (historik), 124 f. (förslag). — 1911 prop. n:r 1: 9, s. 154 ff. — SFS 1911 n:r 118.

[3] Hellström, s. 45.

ytterligare skillnaden. Utom Ultuna och Alnarp skulle i det övriga landet antalet läroanstalter av detta slag reduceras till endast nio och staten genom ett till 7500 kr. höjt årsanslag till var och en bestrida hela kostnaden. De fyra skolorna i Norrland och Dalarna fingo nöja sig med sitt gamla statsbidrag oförändrat och betungade därför fortfarande hushållningssällskapens och landstingens budgeter. Orsaken härtill var, att de delvis hade anordnats som s. k. lantmannaskolor, och för sådana fordrades alltid bidrag av ortskorporationer. Sällskapens utgifter i detta avseende, som före reformen länge utgjort tillsammans 30 à 40,000 kr. årligen utöver anslag från stat och landsting, minskades nu högst betydligt.

Överhuvudtaget ha lantbruksskolorna lämnat många spår i hushållningssällskapens historia, och inom åtskilliga av dem ha de mer än några andra frågor åstadkommit rabalder och bekymmer av ekonomiska och andra orsaker.[1]

1882 års lantbrukslärоverkskommitté föreslog understödjande av ett nytt slags undervisningsanstalter, teoretiska lantmannaskolor. När 1887 proposition förelades riksdagen om anslag till detta ändamål, innehöll förslaget, att behovet av en dylik skola måste vitsordas av vederbörande hushållningssällskap, för att statsbidrag skulle kunna erhållas, och att en summa lika stor som detta skulle tillskjutas inom orten. Statsutskottet tillfogade, att plan för skolans organisation borde vara av sällskapet uppgjord eller åtminstone granskad och gillad, och så blev även beslutat.[2]

Redan första året utbetalades statsanslag med 23,000 kr. till nio stycken skolor av detta slag, och antalet befann sig sedan i jämn stegring. En rätt genomgripande reform 1911 ökade deras livaktighet. Kraven på de särskilda orternas bidrag sänktes, och sällskapens utlåtande om organisationen

[1] Se t. ex. Wachtmeister, s. 139—145. — Hahr, I, s. 100—108.

[2] 1882 års lantbrukslärоverkskommittés betänkande, s. 294 f. — 1887 B prop. n:r 1: 6, s. 26—37. — SFS 1887 n:r 52.

i varje särskilt fall blev onödigt genom att ett allmänt reglemente utfärdades.[1] 1914 lämnades till icke mindre än ett fyrtiotal ur statskassan understöd på tillsammans över 180,000 kr. Sällskapen tillsköto i regel ungefär en tredjedel av statsbidraget, och ehuru med växlande belopp fanns denna utgiftspost nästan ständigt hos de allra flesta. En mindre men icke obetydlig del härrörde från åtskilliga landsting, och återstoden av de lokala bidragen anskaffades från olika andra håll.

De flesta av dessa läroanstalter voro förenade med folkhögskolor, och däri torde ligga förklaringen till landstingens större offervillighet för dem. Någon allmän rättighet för hushållningssällskapen att utse lantmannaskolornas styrelser stadgades aldrig, utan Kungl. Maj:t bestämde i varje särskilt fall, hur den skulle vara sammansatt, och vanligen blevo sällskapen då representerade.

Särskilda skolor i huslig ekonomi för landsbygdens kvinnliga ungdom, lanthushållsskolor, förordades av 1907 års ovannämnda kommitté. Av 1912 års riksdag begärde Kungl. Maj:t ett förslagsanslag på 36,000 kr. för detta ändamål, och det beviljades. Penningmedel anskaffade inom orten erfordrades, motsvarande en viss del av statsbidraget, och vederbörande sällskap skulle liksom beträffande lantmannaskolorna intyga de nya skolornas behövlighet.[2] Redan efter två år voro ett tjugotal sådana i verksamhet, understödda av ett antal sällskap med bortåt 10,000 kr. och av landsting med ungefär samma belopp. På utbildande av lärarinnor bl. a. till dessa skolor arbetade med statsunderstöd två särskilda läroanstalter, av vilka den ena, Rimforsa i Östergötland, mottog bidrag från några bland sällskapen.

---

[1] Lantbruksundervisningskommitténs betänkande I, s. 41—48 (historik), 101 ff. (förslag). — 1911 prop. n:r 1: 9, s. 160 f., 165 f. — SFS 1912 n:r (117 och) 119.

[2] 1912 prop. n:r 1: 9, s. 16 f. — SFS 1912 n:r (118 och) 120.

Bland anstalter för speciell lantbruksundervisning voro mejeriskolorna de äldsta, tillkomna enligt beslut av 1856—58 års riksdag. I utfärdat reglemente stadgades, att vederbörande hushållningssällskap hade närmaste tillsynen över dem, skulle mottaga och avgiva yttrande över inträdesansökningar, låta sig representeras vid examen med eleverna samt i årliga berättelser till lantbruksakademiens förvaltningskommitté lämna redogörelse för verksamheten.[1] Med ett par smärre förändringar 1880 gällde dessa bestämmelser sedan till 1903 för de två skolor, som i regel underhöllos. Från sistnämnda år voro de ej längre tillämpliga, ty för den enda skola, som sedan fanns kvar, voro särskilda stadganden utfärdade, och dessa tillerkände icke hushållningssällskapet något inflytande.

Riksdagen 1862—63 beviljade ett anslag på 3000 rdr att efter förslag av vederbörande sällskap användas till stipendier för genomgående av lärokurser vid enskilda mejerier. De s. k. mejeristationerna, på vilka elever sålunda utplacerades, växte så småningom i antal och betydelse och utgjorde åren före världskrigets utbrott ett trettiotal, åsamkande staten kostnader på ung. 20,000 kr. Deras organisation förblev länge alldeles obestämd, men sedan lantbruksstyrelsen inrättats, var en av dess första åtgärder att utfärda föreskrifter i detta avseende.[2] Hushållningssällskapets i orten förvaltningsutskott utsåg stationens styrelse.

Direkta anslag till dessa slag av undervisningsanstalter lämnade sällskapen i regel ej, och alls ingen befattning hade de med de högre mejerilärоverken vid Ultuna och Alnarp. På sistnämnda plats anordnade däremot Malmöhus läns hushållningssällskap en särskild mejeriskola, och även andra sällskap vidtogo mer eller mindre temporärt liknande åt-

---

[1] SFS 1858 n:r 69. — Jfr SFS 1880 n:r 16.

[2] 1862—63 prop. n:r 1, bil. n:r 5, s. 29. — SFS 1890 bih. n:r 24. — FÅB I, s. 152 f.

gärder, särskilt Södermanlands, Östergötlands, Göteborgs och Bohus, Värmlands och Gävleborgs.[1]

Den lägre skogsundervisningen var föremål för ett visst intresse från särskilt de mellansvenska hushållningssällskapens sida, vilket de ådagalade genom att tidvis med statsunderstöd inrätta skogvaktarskolor eller ekonomiskt stödja annorledes tillkomna dylika.

För undervisning i hovbeslag anordnades vid olika tider särskilda kurser av enstaka sällskap, men vanligare var, att de bekostade elevers sändande till någon av statens skolor. I styrelsen för en av dessa, veterinärinrättningen i Skara, insatte länets hushållningssällskap tvenne ledamöter.[2]

Kurser för utbildande av kreatursskötare understöddes av åtskilliga sällskap. Vissa år på 1860- och 1870-talen beviljades särskilda statsanslag för detta ändamål, men sedan dröjde det till 1912, innan statsmakterna efter initiativ från lantbruksriksdagen fem år tidigare lämnade medel för utbildning av ladugårdsförmän.[3] Delvis blev denna undervisning organiserad efter mönster av mejeristationerna och således därvidlag ställd under en av länets hushållningssällskap utsedd styrelse.

Mjölkningskurser anordnades ofta av sällskapen, och 1902 och 1903 ingrep staten därvid i så måtto understödjande, som fria resor lämnades åt de kursledare, lantbruksstyrelsen i en del fall på begäran förordnade.[4] Till utbildningskurser för kontrollassistenter bidrogo enstaka sällskap, men staten bar i allmänhet alla kostnader för dem.

---

[1] Liljhagen, Några meddelanden rörande den svenska mejerihandteringen åren 1800—1900 m. m. (Sthlm 1901), s. 83 f.

[2] SFS 1889 bih. n:r 19. — SFS 1908 bih. n:r 75.

[3] Prop. n:r 1: 9, s. 204—208. — SFS n:r 285. — Lantbruksundervisningskommitténs betänkande I, s. 132—136.

[4] FÅB III, s. 519 ff.

Under 1800-talets förra hälft var sällskapens såväl som statens ingripande till befrämjande av husslöjden i huvudsak riktat på linhanteringens upphjälpande. Ett arv från frihetstiden, var intresset störst under de första decennierna, och åtskilliga »lininstitut» voro då i verksamhet för att meddela undervisning i denna näringsgren. Till norra Ångermanland, där linkulturen stod högst, sändes personer från olika håll för att inhämta lärdomar, och därifrån rekvirerades också undervisare till andra landsdelar. Staten understödde dessa åtgärder genom diverse anslag, och sällskapen följde exemplet i mån av sina begränsade tillgångar.[1] När linhanteringens tillbakagång det oaktat kring seklets mitt blev allt tydligare, resignerade man så småningom fullständigt.

I stället riktades uppmärksamheten på andra arter av husslöjd. Hur denna fråga stod i samband med lantbruksriksdagarnas tillkomst är ovan relaterat, och vid de första mötena av detta slag togos också flera initiativ. Efter motion av S. A. Hedin beviljade riksdagen 1872 första gången ett mindre anslag till husslöjdens befrämjande, och det höjdes sedan flera gånger samt utgick från 1888 med 25,000 kr. årligen.[2] Till allra största delen disponerades denna summa som anslag till hushållningssällskap och landsting. Dels de förra ensamma, dels båda gemensamt tillsköto själva ännu mycket större belopp, och dessa sammanlagt betydande penningmedel användes huvudsakligen till olika slag av slöjdundervisning. I Östergötland från 1886 och längre fram även i Södermanlands och Stockholms län befriade landstingen emot regeln sällskapen från alla dylika utgifter.

Såvitt dömas kan av de ända till 1914 ganska otillfredsställande sammanfattningarna i lantbruksstyrelsens årsberättelser av länens åtgärder till husslöjdens befrämjande, drogo bland dessa understödjandet av slöjdundervisningen i folkskolorna de största kostnaderna, stundom mer än allt

[1] Juhlin Dannfelt, I, s. 116—120, 223 ff., 369 ff.

[2] FÅB IV, s. 1085—1105. — Hemslöjdskommitténs betänkande 1917 I, s. 23 ff., II, s. 487.

annat tillsammans och i början större än statens anslag för samma ändamål. Därnäst kommo bidrag till särskilda slöjdskolor och kurser, samt med blygsammare belopp undervisning åt slöjdlärare. Att direkt taga fram siffrorna för hushållningssällskapens utgifter under dessa tre rubriker låter sig icke göra på grund av det sätt, enligt vilket medlen i vissa fall beviljades och förvaltades, men de torde sammanlagt tämligen konstant hava uppgått till ung. 50,000 kr. Landstingens ursprungligen ej särdeles betydande bidrag växte så småningom till kanske tre gånger denna summa. Stundom hade sällskapen själva upprättat slöjdskolor, i andra fall lämnade de endast penningunderstöd och erhöllo i gengäld rätt att utse någon ledamot i deras styrelser.

Fiskeriundervisning meddelades 1864—1876 vid statens äldsta fiskodlingsanstalt i Ångermanland, och kortare undervisningskurser i laxodling anordnades under de följande decennierna på olika håll. Med understöd av ett eller flera hushållningssällskap uppstodo även enskilda skolor, av vilka dock ingen uppehölls någon längre tid.[1] Som lärare tjänstgjorde i regel statens fiskeripersonal.

1902 års riksdag avlät en skrivelse till Kungl. Maj:t och begärde framläggande av förslag om åtskilliga åtgärder till fiskets befrämjande, bl. a. en förbättrad fiskeriundervisning.[2] Samma riksmöte anslog ett par tusen kronor till undervisningskurser i navigation för bohuslänska fiskare med villkor att länets landsting och hushållningssällskap bidrogo med tillsammans nästan lika mycket.[3] Så skedde, och beslutet förnyades sedan årligen. Från och med 1903 tilldelade regeringen fiskeriskolan vid Ängelsberg i Västmanland ett årligt anslag.

Den nämnda riksdagsskrivelsen föranledde 1904 flera

[1] R. Lundberg, Meddelanden rörande Sveriges fiskerier (I), s. 1—6. — 1902 AK:s TU n:r 33, s. 6 f., 18.

[2] Skrivelse n:r 142.

[3] Prop. n:r 1: 9, s. 146—153. — SU n:r 10, s. 153.

propositioner, men något förslag beträffande fiskeriundervisningen avhördes ej förrän tre år senare, då jordbruksministern begärde statsunderstöd för en skola, upprättad av Södra Sveriges fiskeriförening.[1] Riksdagen biföll framställningen, och ungefär 8000 kr. utgingo varje år för ändamålet. En del sydsvenska sällskap anvisade likaledes bidrag.

Med de av staten understödda torv- och trädgårdsskolorna samt utbildningskurserna för vandringsrättare hade sällskapen ingen befattning.

Däremot återstår ännu att behandla en mycket betydelsefull gren av deras verksamhet för lantbruksundervisningen, nämligen vissa statsunderstödda åtgärder till det mindre jordbrukets höjande. När beslut angående sådana första gången fattades vid 1901 års riksdag, gällde det premieringar och studieresor. De förra behandlas i annat sammanhang, och här skall endast påpekas den betydelse ur undervisningssynpunkt, som råd och anvisningar, meddelade av premieringsnämnderna i samband med prisbedömningen, givetvis hade.

Förslag om anordnande med hjälp av hushållningssällskapen och särskilt statsanslag av studieresor för jordbrukare till Danmark hade motionsvis bragts inför 1900 års riksdag och fallit på blott några röster i gemensam votering.[2] Mindre belopp hade redan dessförinnan av några sällskap i södra Sverige anvisats för dylika resor, och betydelsen av dem erkändes rätt allmänt i kamrarna. Däremot ansågs hela ärendet vara en hushållningssällskapens enskilda angelägenhet, och när jordbruksministern icke desto mindre tog upp det, var det på grund av att i samband med premieringarna dessa resor kunde bliva särskilt nyttiga.[3] Sällskapen skulle även bestrida alla utgifter med undantag av kostnaden för järnvägsbiljetter inom Sverige, och f. ö. skulle största möj-

[1] 1904 prop. n:r 1: 9, s. 37—40. — 1907 prop. n:r 1: 9, s. 208—223.
[2] AK n:r 40 (Pantzarhielm).
[3] 1901 prop. n:r 1: 9, s. 81—85. — SFS 1901 n:r 77.

liga frihet lämnas dem. Så var också fallet enligt det reglemente, som utfärdades, sedan riksdagen bifallit propositionen. Resorna behövde ej utsträckas utom Sverige. Vederbörande sällskaps förvaltningsutskott antog deltagare, utsåg och instruerade sakkunnig ledare samt avlade årlig rapport till lantbruksstyrelsen. 1907 gjordes ett tillägg, enligt vilket det ankom på sällskapen att meddela bestämmelser om rätt för kvinnor att deltaga, och tre år senare utsträcktes enligt lantbruksundervisningskommitténs förslag reglementet till att omfatta även de inom vissa hushållningssällskapsområden förekommande s. k. hembygdsresorna, i samband varmed föreskrifterna om statsanslagets storlek modifierades.[1]

Studieresor i enlighet härmed anordnades redan från början årligen av de flesta sällskap, efter 1909 av alla. De leddes i allmänhet av någon jordbrukskonsulent eller lärare vid lantbruksskola samt torde hava medfört goda resultat. Totalkostnaderna stego från 25,000 kr. 1902 till 70,000 kr. 1914. Härav utgjorde statsbidraget vid förra tillfället drygt en fjärdedel men hade vid det senare växt även relativt till nära hälften. Dessutom lämnades mera oväsentliga bidrag av ett och annat landsting. De största beloppen användes inom de nordsvenska länen.

Bland de statsunderstödda åtgärderna för det mindre jordbruket bereddes från 1906 plats åt för småbrukare avsedda kortare undervisningskurser. Vissa sällskap hade redan förut insett betydelsen av sådana och under de närmast föregående åren på egen bekostnad anordnat kurser dels för ett begränsat antal elever, dels för en större allmänhet. På förslag av lantbruksstyrelsen begärde vid riksdagen 1905 jordbruksministern statsanslag för understödjande av dessa med högst samma belopp, som av hushållningssällskap anvisades, och detta bifölls.[2] De olikartade förhållandena i

[1] 1907 prop. n:r 1: 9, s. 185 f. — SFS 1907 n:r 80. — 1910 prop. n:r 1: 9, s. 139 f. — SFS 1910 n:r 124. — Lantbruksundervisningskommitténs betänkande I, s. 49—53 (historik), 85 ff. (förslag).

[2] Prop. n:r 1: 9, s. 245—254. — SFS 1905 n:r 66.

skilda landsdelar föranledde Kungl. Maj:t att endast utfärda ytterst allmänt avfattade generella föreskrifter.

Även med avseende på föreliggande fråga kom lantbruksundervisningskommittén med reformyrkanden, vilka föranledde vissa ändringar i bestämmelserna (1910), gående ut på utvidgad undervisning för kvinnliga elever m. m.[1]

Efter 1907 endast med undantag av Örebro anordnade hushållningssällskapen inom alla län ett stort antal kurser av olika slag, för vilka deras konsulenters medverkan i hög grad togs i anspråk. Till kostnaderna, som efter 1910 års reform stego till c:a 70,000 kr. årligen, bidrog staten med i det närmaste hälften. Av sällskapen gjorde Norrbottens och Östergötlands de största uppoffringarna.

Från ett sedan 1909 utgående särskilt statsanslag för sådan undervisningsverksamhet, som ej var av natur att kunna på annat sätt understödjas, erhöllo hushållningssällskap även vid ett par tillfällen smärre bidrag.

En särskild form av upplysningsverksamhet, som hushållningssällskapen alltifrån sin uppkomst flitigt begagnade, var spridandet av populär lantbrukslitteratur. Detta skedde, dels genom att i deras tryckta handlingar infördes instruktiva uppsatser i olika grenar av lanthushållningen, dels genom att de gratis läto utdela eller till billigt pris distribuerade och försålde smärre broschyrer.

---

e) Jordbruks- och fiskeristatistik.

Bland de uppgifter, som 1811 förelades den nyinstiftade lantbruksakademien, var även att verka för jordbruks-

---

[1] Prop. n:r 1: 9, s. 140 ff. — SFS 1910 n:r 124. — Lantbruksundervisningskommitténs betänkande I, s. 53—59 (historik), 77—83 (förslag).

statistikens förbättrande.[1] Då enligt 1813 års grundstadgar för hushållningssällskapen deras verksamhetsområde skulle sammanfalla med akademiens, var därmed även ett arbetsfält angivet för dessa sällskap, och med hänvisning till de resultat, som härav kunde förväntas, avstyrker statsutskottet en motion 1812 om särskilt anslag till statistiska undersökningar.[2] En rad sockenbeskrivningar och f. ö. sporadiska ansatser i olika riktningar är emellertid allt, som åstadkommes under de första decennierna. När med inträdande större livaktighet inom akademien åtgärder på 1840-talet vidtogos i avsikt att åstadkomma ett regelbundet insändande av uppgifter från sällskapen, var resultatet fortfarande synnerligen magert.[3] De av kronobetjäningen för Konungens befallningshavandes regelbundet återkommande femårsberättelser insamlade uppgifterna utgjorde därför vid århundradets mitt nästan det enda jordbruksstatistiska material, som fanns att tillgå, och detta material var ej blott mycket ofullständigt utan ansågs även och med rätta föga tillförlitligt.

I samband med frågan om ett planerat statistiskt ämbetsverk, varom riksdagen 1853—54 avlät skrivelse till Kungl. Maj:t, väcktes därför motionsvis förslag om åläggande för hushållningssällskapen att enligt fastställda formulär insända uppgifter för jordbruksnäringen. För sitt arbete med att anskaffa dessa skulle sällskapens sekreterare åtnjuta arvoden av statsmedel.[4] Visserligen ledde detta yrkande icke till någon åtgärd, men i motionen framhålles med rätta, vad som ständigt ditintills varit den sjuka punkten, sällskapens dåliga ekonomi. Denna blev ju emellertid vid ifråga-

---

[1] Den utförliga historiken i Statistiska kommitténs betänkande (III). Jordbruksstatistik 1908, s. 5—55, är den ojämförligt viktigaste källan till detta kapitel.

[2] 1812 Bih. 2, s. 1122 ff.

[3] Juhlin Dannfelt, I, s. 167, 279 ff.

[4] Bg. bil., s. 264 ff. (A. H. Frick, borgm. i Kalmar, förutv. sekr. i hhs. där.)

varande riksdag på ett lysande sätt upphjälpt genom andelen i brännvinsmedlen, och förändringen visar sig snart.

Den med anledning av nämnda riksdagsskrivelse tillsatta kommittén uttalade i sitt betänkande (1856) endast vissa allmänna önskemål beträffande jordbruksstatistiken och hushållningssällskapens medverkan därvidlag.[1] Statistiska centralbyråns upprättande 1858 medförde heller icke någon omedelbar reform. Sistnämnda år tillsattes emellertid den stora s. k. finanskommittén för att bl. a. utröna den ekonomiska ställningen i landet och utvecklingen i detta avseende under de närmast förflutna tjugofem åren. Hushållningssällskapen anmodades att enligt särskilda frågeformulär anskaffa detaljerade och utförliga uppgifter rörande jordbruket. Sakkunniga personer, vilka på sockenstämmor insamlade det huvudsakliga materialet, skulle utses av sällskapen, som sedan hade att granska och komplettera resultaten och även avlämna en del uppgifter för länen i deras helhet. År 1859 inströmmade till kommittén på grund av denna hänvändelse en omfattande statistik, som ehuru fortfarande behäftad med stora brister, vilka föranledde, att den endast delvis publicerades, åtminstone var betydligt mycket fullständigare och tillförlitligare, än vad som vid något föregående tillfälle åstadkommits. De förändrade förutsättningarna för sällskapens arbete i den officiella jordbruksstatistikens tjänst voro härmed ådagalagda, men ännu dröjde det några år, innan deras medverkan regelbundet började tagas i bruk.

När 1861 inom statistiska beredningen — nuvarande tabellkommissionen — dryftades frågan om förändringar i Konungens befallningshavandes femårsberättelser, underställdes jordbruksstatistiken i dessa lantbruksakademiens yttrande. Med anledning härav utarbetade akademien ett förslag till jordbruksstatistikens omläggning.[2] Vart femte

[1] Betänkande rör. ett statistiskt ämbetsverk 1856, s. 93 f., 104 f.

[2] Se för det följande: Förhandl. och förslag rör. tillvägabringandet af en statistik öfver Sveriges jordbruk. (Sthlm 1861—65.)

år skulle inom varje kommun tillsättas en kommitté med ordförande utsedd av hushållningssällskapet och övriga medlemmar valda av sockenstämma eller allmän rådstuga. Ett särskilt utskott inom sällskapet hade att granska de av dessa kommittéer insamlade primäruppgifterna samt upprätta ett sammandrag av dem, vilket dels skulle insändas till akademien, dels publiceras i länsstyrelsernas femårsberättelser.

I många avseenden skilde sig från detta projekt ett av chefen för statistiska centralbyrån F. T. Berg under överläggningarna inom beredningen framlagt utförligt förslag. Bl. a. hävdade han, att åtskilliga uppgifter måste lämnas årligen vid sidan av de grundligare, ett helt kvinkvennat omfattande undersökningarna. Ett lämpligt antal personer borde utses att som hushållningssällskapens och socknarnas ständiga ombud samla och i s. k. sockenliggare införa de lokala uppgifterna rörande jordbruket. Den årliga statistiken skulle meddelas av länsstyrelserna, medan femårsredogörelserna, ehuru fogade som bilagor till Konungens befallningshavandes berättelser, skulle utarbetas av hushållningssällskapen, en olikformighet i behandlingen, som förefaller skäligen obefogad. Båda slagen av statistik skulle sedan av någon centralmyndighet bearbetas och offentliggöras.

Statistiska beredningen uttalade sig i försiktiga ordalag för Bergs förslag men hemställde hos Kungl. Maj:t blott om infordrande av länsstyrelsernas och hushållningssällskapens yttranden i saken. Denna anhållan bifölls.

Bibehållande av den bestående ordningen yrkades endast från Södermanland. F. ö. visade sällskapen rätt livligt intresse för reformen, om ock svårigheterna påpekades och särskilt från de i fråga om brännvinsmedlen missgynnade krav framfördes på statsanslag för ändamålet. Från de flesta håll rekommenderades fullständig årlig statistik, men såväl femårsredogörelserna som den av Berg föreslagna medelvägen hade sina förespråkare. För primärmaterialets in-

samling tillstyrkte majoriteten av sällskapen sockenkommittéer i mer eller mindre fullständig överensstämmelse med akademiens förslag.

De olika meningarna, vilka även bröto sig i punkter, som här ej äro av intresse, sökte chefen för statistiska centralbyrån tillfredsställa i sitt slutliga utlåtande genom att lämna hushållningssällskapen nästan fullständigt fria händer i de omtvistade frågorna. Denna utväg godkändes av Kungl. Maj:t i cirkuläret av den 3 mars 1865, vilket i nära femtio år utgjorde grundvalen för den svenska jordbruksstatistiken.[1]

»Den beredvillighet, hushållningssällskapen i allmänhet ådagalagt under frågans utredande och preliminära behandling, giver anledning förutsätta, att även dessa sällskaps nitiska medverkan för sakens fortgång skall bliva att påräkna.» Som de dessutom »numera genom dem tillagd andel i brännvinsförsäljningsavgifterna i allmänhet böra vara i tillfälle att av sålunda erhållna medel bestrida de utgifter, som i följd av ifrågavarande arbetes utförande uppkomma», få de utan särskilt statsanslag för ändamålet i uppdrag att insamla, granska och bearbeta primäruppgifterna till jordbruksstatistiken. »När nödiga uppgifter eller upplysningar icke annorledes kunna vinnas», få de hos länsstyrelserna anhålla om medverkan, men f. ö. befrias dessa från nästan all befattning med jordbruksstatistiken. De uppgifter, »vilkas årliga meddelande ifrågasättes», som det försiktigt nog heter, skola enligt fastställda formulär före juni månads utgång tillställas statistiska centralbyrån och därifrån offentliggöras. Femårsredogörelser omtalas alls icke. »Åt varje hushållningssällskaps egna omprövning överlämnas att anordna förfarandet vid uppgifternas insamlande och granskning på det sätt, som för vinnande av tillförlitlighet och fullständighet prövas lämpligast.» Någon rätt för centralbyrån att övervaka detta arbete föreskrevs ej.

Allmänt hade framhållits, att hushållningssällskapens med-

[1] Egerström, I, s. 172 f.

verkan var ett oeftergivligt villkor för att åvägabringa en jordbruksstatistik. När nu skilda meningar hade yppat sig bland dem i viktiga avseenden, ansåg man sig nödsakad att uppoffra kontroll och enhetlighet för att göra åtagandet så angenämt som möjligt för de olika sällskapen. Det var ännu något nytt att på dessa halvt privata sammanslutningar överflytta en omfattande arbetsuppgift, som förut ålegat de officiella myndigheterna, och om också statsmakterna tilldelade dem betydande anslag för deras verksamhet, tvekade man att utfärda några som helst drakoniska föreskrifter. Dock kunde denna hänsynsfullhet ej annat än menligt inverka på de åstadkomna resultaten.

Inom hushållningssällskapen föranledde det Kungl. brevet långa överläggningar. Som var att vänta, gick man fram på skilda vägar, och oavsett därav följande olikformigheter, företedde de insamlade uppgifterna även verkliga luckor av betydlig omfattning. Emellertid kunde det första resultatet ej anses dåligt i betraktande av de stora svårigheter, som förelågo, främst allmogens ingrodda fördomar mot statistiken såsom maskerat taxeringsförfarande och det bristfälliga kartmaterialet i många trakter. Dessa svårigheter medförde redan efter några år, att det intresse, hushållningssällskapen visat för saken, började betänkligt slappas och i stället på ett par håll förbytas i en önskan att undandraga sig befattningen med jordbruksstatistiken. Två motioner i denna riktning framställdes vid sällskapens första ombudsmöte 1869, men sedan Berg inför vederbörande utskott ställt i utsikt vissa lättnader, avslogos de av mötet. I det på hösten samma år offentliggjorda sammandraget av 1867 års statistik utvecklade han detta närmare, och efter en ytterligare påminnelse från följande års lantbruksriksdag lämnade Kungl. Maj:t 1870 sitt tillstånd till förändringarna, vilka inneburo en begränsning av antalet årliga uppgifter för hela länet och i stället införandet av successiva lokalundersökningar över mindre områden.[1]

[1] Egerström, I, s. 174 ff.

Dessa sistnämnda hade 1869 begynts inom norra Kalmar län och upptogos under de följande decennierna så småningom av samtliga hushållningssällskap. Resultaten ledo av bristande planmässighet, men när statistiska centralbyrån 1882 framlade förslag till enhetliga bestämmelser, voro sällskapens åsikter därom så divergerande, att saken fick förfalla. Sedermera dröjde det in på det nya århundradet, innan nya reformförslag framkommo.

Till länsstyrelsernas åligganden hörde alltsedan 1799 att tre gånger årligen avgiva berättelser angående årsväxten. Sedan dessa 1874 reducerats till att omfatta endast en varje höst avgiven skörderapport, publicerad av statistiska centralbyrån, saknades länge alla officiella uppgifter rörande årsväxten under vegetationsperiodens tidigare skeden. För att avhjälpa denna brist föreslog jordbruksministern 1901, att månatliga årsväxt- och skörderapporter skulle genom hushållningssällskapen insamlas samt insändas till och offentliggöras av lantbruksstyrelsen. Sällskapens ombudsmöte samma år omfattade förslaget med välvilja, och på våren 1902 utfärdades ett Kungl. cirkulär, vari delvis med användande av samma ordalag som 1865 hushållningssällskapen erhöllo detta nya uppdrag.[1]

Ungefär samtidigt togo strävandena för en reform av hela jordbruksstatistiken ny fart. Initiativet utgick från Malmöhus läns hushållningssällskap, som 1902 framlade ett utförligt förslag i detta hänseende. Däri påyrkades bl. a. lokalundersökningarnas slopande och i stället tillsättande av olönade jordbruksstatistiska kommittéer inom varje underavdelning av hushållningssällskapen för avlämnande av primäruppgifterna närmast efter utländskt mönster. Såväl de ämbetsverk, som yttrade sig i ärendet, som flertalet av övriga hushållningssällskap hade ställt sig i huvudsak avvisande till förslaget, när hela frågan 1905 överlämnades till den då tillsatta stora statistiska kommittén.

---

[1] Egerström, VI, s. 33 ff. — FÅB III, s. 1039—1043.

Dess betänkande rörande jordbruksstatistiken avlämnades 1908.[1] Uttryckligen borde fastslås, att arbetet med densamma vore ett obligatoriskt åliggande för hushållningssällskapen, vilket ställdes under statistiska centralbyråns ledning och kontroll. Men såsom ersättning borde sällskapen få åtnjuta statsbidrag för ändamålet, och enligt kommitténs mening skulle detta utgå med ungefär hälften av de beräknade kostnaderna för lokalundersökningarna. I huvudsak så, som dessa redan bedrevos av sällskapen inom Uppsala och Östergötlands län, ansåg kommittén dem böra läggas till grund för den reformerade jordbruksstatistiken. De skulle suppleras av vissa årliga uppgifter samt de månatliga årsväxt- och skörderapporterna, avgivna av resp. socken- och häradsombud, utsedda av sällskapen. De sistnämndas direkta arbetsbörda skulle betydligt lättas genom att all bearbetning av det vidlyftiga primärmaterialet från lokalundersökningarna verkställdes inom statistiska centralbyrån, som även skulle övertaga lantbruksstyrelsens befattning med månadsrapporterna.

Hushållningssällskapens förvaltningsutskott och vederbörande ämbetsverk ställde sig i allmänhet gynnsamma till förslaget, om också från skilda håll uttalades farhågor för ökade kostnader för sällskapen trots statsbidragen. Stockholms och Örebro läns hushållningssällskap opponerade sig däremot bestämt mot tvånget för sällskapen och den planerade subordinationen gentemot statistiska centralbyrån. När jordbruksministern lade fram saken för 1912 års riksdag, vann denna synpunkt såtillvida beaktande, som han förklarade, att frivillighetens väg fortfarande skulle anlitas och att man ej hade anledning antaga, att sällskapen skulle undandraga sig de krav, som ställdes på dem.[2] Riksdagen beviljade det begärda anslaget på 25,000 kr. till lokalundersökningarna, och därefter utfärdades reglemente »ang. vissa

[1] Statistiska kommitténs betänkande (III). Jorbruksstatistik, s. 55—93.

[2] Prop. n:r 1: 9, s. 310—25. — Jfr LRD 1910, s. 106 f.

åtgärder för insamlande av uppgifter till rikets officiella jordbruksstatistik», varigenom 1865 års cirkulär med senare tillägg upphävdes.[1]

I huvudsak hade statsmakterna följt kommittéförslaget. »Det ankommer på hushållningssällskapen att föranstalta» om lokalundersökningars verkställande samt de årliga och månatliga uppgifternas insändande. Lokalundersökare och ombud för härader och socknar utses av dem. Statistiska centralbyrån och lantbruksstyrelsen ha rätt att utfärda vissa närmare föreskrifter, och den förstnämnda äger dessutom att i särskilda fall medgiva undantag från de fastställda huvudgrunderna för arbetet.

Hushållningssällskapen fogade sig lojalt i de nya bestämmelserna, som började tillämpas 1913. Deras bokförda utgifter för jordbruksstatistiken hade under en lång följd av år utgjort 15—20,000 kr. Tack vare statsbidraget behövde icke förrän under krisårens svåra förhållanden deras budget vidkännas någon väsentligt ökad belastning på denna punkt.

Vid sidan av den egentliga jordbruksstatistiken, som här behandlats, innehålla dels deras årsberättelser, dels de särskilda redogörelser, som de avgåvo för vissa grenar av sin verksamhet, naturligtvis ett stort material, som kan betraktas som bidrag till jordbruksstatistik i vidare mening.

*

Den svenska fiskeristatistiken var länge både ofullständig och i andra avseenden bristfällig. Av naturliga skäl var intresset för densamma störst inom Göteborgs och Bohus län, och ända från och med 1859 insamlade därvarande hushållningssällskap jämförelsevis fullständiga och tillförlitliga uppgifter, vilka publicerades i dess kvartalsskrift. För landets övriga delar inskränkte sig nämnda statistik till vad statens fåtaliga fiskeritjänstemän själva kunde taga

[1] SFS 1912 n:r 319 och 320.

reda på eller genom hushållningssällskap och intresserade enskilda personer på frivillighetens väg införskaffades.

Så småningom inträdde emellertid bättre förhållanden 1901 föreskrevs, att hushållningssällskap eller landsting, som erhållit statsbidrag från anslaget till fiskerinäringens understöd, skulle vara skyldigt att avgiva årliga statistiska uppgifter om densamma enligt av lantbruksstyrelsen fastställda formulär.[1] Särskilt sedan den statliga fiskeriadministrationen 1904 reformerats, samarbetade den med sällskapen, som på allt flera håll började intressera sig för saken. Deras instruktörer och tillsyningsmän och stundom även andra personer insamlade det primärmaterial, som vederbörligen bearbetat offentliggjordes i lantbruksstyrelsens årsberättelser. Likväl var denna statistik långt ifrån tillfredsställande, och särskilt framträdde bristen på planmässighet. I Malmöhus, Göteborgs och Bohus samt Gävleborgs län hade de bästa resultaten uppnåtts, men samtidigt saknades fortfarande alla uppgifter från några sällskap.

Den 1905 tillsatta statistiska kommittén tog upp denna fråga i sitt 1910 avgivna huvudbetänkande.[2] Särskilda av hushållningssällskapen eller andra korporationer utsedda talrika ortsbiträden ansågos nödvändiga för primärmaterialets insamlande, och den ersättning, som de skulle erhålla för detta sitt arbete, borde delvis utgå av statsmedel. Fiskeriintendenterna granskade uppgifterna, vilka sedan skulle av statistiska centralbyrån bearbetas och offentliggöras.

Nästan alla sällskapen omfattade förslaget med välvilja, och sedan riksdagen 1912 beviljat i statsverkspropositionen äskade högst 20,000 kr. årligen för ändamålet, utfärdades samma år kungörelse ang. bl. a. statsbidrag till insamlande av primäruppgifter för fiskeristatistik.[3] Hushållningssällskap, landsting eller andra ortskorporationer kunde erhålla

[1] SFS 1901 bih. n:r 68.

[2] Statistiska kommitténs betänkande (IV). Sveriges officiella statistik och dess allmänna organisation, s. 184—207.

[3] Prop. n:r 1: 9, s. 97—103. — SFS 1912 n:r 296.

sådant till tre gånger det belopp, som för ändamålet tillskjutits inom länen. De skulle ålägga sina fiskeritjänstemän att följa de föreskrifter, som statistiska centralbyrån och lantbruksstyrelsen i samråd med vederbörande ortskorporation utfärdade eller som av fiskeriintendent meddelades.

Dessa bestämmelser började tillämpas 1913, men först fr. o. m. följande år publicerades resultaten i Sveriges officiella statistik. Nästan överallt var det hushållningssällskapen, som åtogo sig att genom sina fiskeritjänstemän insamla uppgifterna.

---

f) Låneförmedling.

Av alla de sätt, på vilka staten tagit hushållningssällskapen i anspråk, har det mest krävande varit att tjäna som förmedlare av lån för olika ändamål. Redan under den första perioden av deras tillvaro förekom detta i någon mån.

Riksdagen 1817—18 vidtog åtskilliga förändringar i stadgandena angående de 1815 beslutade odlingslånen från riksbanken.[1] Hushållningssällskapen skulle tillfrågas, om de ville antingen under ansvar övertaga de för respektive län avsedda summorna och själva ombesörja utlåningen eller också inskränka sig till att avgiva utlåtanden om samt granska lånehandlingarna i varje särskilt fall och utöva vissa därmed sammanhängande, huvudsakligen kontrollerande funktioner. Särskilt inom prästeståndet hade tvivel yppats angående sällskapens vilja och förmåga i detta avseende, och de visade sig icke ogrundade. Den förstnämnda formen för utlåningen torde alls icke ha förekommit och blev också utesluten i 1830 års lånebestämmelser.[2] Det andra alterna-

[1] 1817—18 BU n:r 32, s. 360—382, n:r 48, s. 591 ff. — Pr. 4: 199—210, 259—70. — F. B. von Schwerin, Författningar rör. banko-verket (1828), s. 295 ff., 326—329, 335—338.

[2] SFS 1830 n:r 35, s. 482—493.

tivet accepterades däremot på sina håll, t. ex. i Skaraborgs län, och sällskapens insats representerade ett ingalunda obetydligt arbete, som annars hade fallit på länsstyrelserna. När förfallet inom sällskapen började framträda, fick Konungens befallningshavande visserligen nästan fullständigt övertaga den lokala skötseln av lånerörelsen, men genom flera beslut av ständerna (det första redan 1823), inskränktes på samma gång denna betydligt till omfattningen. 1857 beslöts att fullständigt avveckla den sista återstoden.[1]

Sedan dröjde det en mansålder, innan sällskapens medverkan ånyo äskades i dylik form. Det gällde då till att börja med fonden för fiskerinäringens befrämjande. Frågan om inrättande av en sådan hade motionsvis blivit framförd vid riksdagarna 1889 och 1890, varvid förslagsställaren beträffande lånerörelsens organisation hade tänkt sig, att Konungens befallningshavande i de olika länen jämte av samma myndighet utsedda lokalkommittéer borde yttra sig över låneansökningarna, varefter dessa skulle underställas Kungl. Maj:ts avgörande.[2] På grund av frågans outredda skick inskränkte sig riksdagen till att jämväl med hänsyn till några andra väckta motioner 1890 utbedja sig Kungl. Maj:ts initiativ beträffande åtgärder till fiskerinäringens fromma.

Redan följande år framlades den begärda utredningen, och med ledning härav föreslog regeringen bildandet av en fond, varur billiga lån skulle kunna utlämnas till anskaffande av båtar och redskap samt för anläggande av mindre salterier och liknande inrättningar.[3] Då fordringarna på säkerheten för lånen ej finge ställas för högt, om fonden skulle

[1] Kjellén, I, s. 89 f., 134. — 1856—58 BU n:r 37, s. 19—22. — Fjärde delen av den stora monografien över riksbanken skall omfatta åren 1809—34 och författas av prof. Brisman. Den torde komma att innehålla mera detaljerade uppgifter angående denna lånerörelse, som med hänsyn till detta och på grund av det lättillgängliga materialets knapphet här blivit tämligen summariskt behandlad.

[2] 1889 FK n:r 40; 1890 FK n:r 15 (båda av Kerfstedt). — 1890 SU n:r 7, s. 16 f.

[3] Prop. n:r 1: 6, s. 122—141.

medföra avsedd nytta för den fattiga fiskarbefolkningen, och staten samtidigt borde skyddas mot förluster, hade lantbruksstyrelsen föreslagit, att hushållningssällskapen eller kommunerna skulle användas som mellanhänder. De skulle gentemot staten svara för de utlämnade lånen och av låntagarne på grund av sin goda person- och lokalkännedom kunna godtaga säkerheter, vilkas värde statsmyndigheterna svårligen kunde bedöma. Den av lantbruksstyrelsen föreslagna formen för låneansökningarnas behandling var rätt invecklad. En sådan ansökan skulle först inlämnas till bemälda styrelse, som skulle undersöka, huruvida det tilltänkta företaget vore förtjänt av att erhålla lån ur fonden. Om denna prövning utföll gynnsamt, skulle vederbörande hushållningssällskap eller kommun tillspörjas angående sin villighet att med hänsyn till den erbjudna säkerheten och övriga omständigheter förmedla lånet i fråga. Om svaret blev jakande, tillkom det slutliga avgörandet Kungl. Maj:t.

Departementschefen, statsrådet Groll, godtog icke lantbruksstyrelsens förslag i denna del. »En dylik utväg att trygga statsverket mot förluster kunde visserligen ifrågasättas, därest lånemedlens fördelning ordnades så, att hushållningssällskapet eller kommunen finge till sitt förfogande ett visst belopp, som sällskapet eller kommunen ägde efter sitt behag fördela.» Men då förmedlarna icke hade avgörandet vid lånens fördelning, innebar styrelsens förslag i realiteten intet annat, än att de skulle gå i borgen för låntagarne, vilket vore obilligt och beträffande kommunerna knappast lagligt.[1] I stället föreslår departementschefen, att utlåningen handhaves direkt av Kungl. Maj:t, sedan utlåtanden i varje särskilt fall inhämtats från fiskerikommitté, där sådan finnes, hushållningssällskapets förvaltningsutskott och vederbörande myndigheter.

Statsutskottet tillstyrkte propositionen dock med bl. a. den viktiga förändringen, att lånen skulle utlämnas till lands-

[1] A. st., s. 137.

ting och hushållningssällskap, som sedan i sin tur efter gottfinnande finge fördela summorna bland de lånesökande.[1] Som även påpekades av Casparsson under debatten i första kammaren, är civilministern i den ovan citerade punkten just inne på denna tankegång, och det framgår icke av motiveringen i statsrådsprotokollet, varför han övergav den för att i stället intaga en ståndpunkt närmast överensstämmande med motionärens från 1890.

I kamrarna framhölls av reservanter i utskottet, att landsting och hushållningssällskap nog skulle betacka sig för en dylik förmedling. Från motsidan bestreds detta, särskilt av flera talare i första kammaren, och samtidigt betonades av vice talmännen Sparre och Danielsson, vilken lättnad det vore för de lånesökande att få sina ansökningar avgjorda i orten i stället för att behöva gå den långa och besvärliga vägen till kungs. Groll medgiver, att man ju alltid kan försöka på den linje, statsutskottet förordat, och med betydande majoriteter i båda kamrarna blev detta även riksdagens beslut.[2]

Året därpå utfärdades Kungl. kungörelse i ämnet.[3] Hushållningssällskap eller landsting, som önskar erhålla lån ur fonden, skall i allmänhet ingå med begäran härom till lantbruksstyrelsen men för Göteborgs och Bohus samt Hallands län däremot till respektive länsstyrelse, enär västkustfisket ännu var undantaget från lantbruksstyrelsens ämbetsbefattning. Från dessa myndigheter insändas ansökningarna med yttrande till Kungl. Maj:t, som har avgörandet. Brister låneförmedlare i fullgörande av återbetalningarna till statskontoret, är vanlig straffränta föreskriven.

1900 infördes den förändringen, att de tre myndigheter, som handlade ansökningarna, fingo rätt att bevilja lånen, sedan Kungl. Maj:t varje år bestämt, hur stor del av det till utlåning förefintliga kapitalet som var och en av dem fick

[1] SU n:r 7 a, s. 15 ff.
[2] FK 24: 14—32; AK 36: 2—21.
[3] SFS 1892 n:r 45.

disponera över. Åtgärden var resultatet av ett uttalande av riksdagen om önskvärdheten av förenkling i låneproceduren.[1]

Sedan lantbruksstyrelsen 1903 övertagit vården om landets samtliga fiskerier, kunde man ju vänta, att den ensam skulle övertaga behandlingen av alla lånen. Så skedde ock beträffande Halland, men för Göteborgs och Bohus län bibehölls den gamla ordningen.[2]

Den för utlåning beviljade summan var till att börja med endast 100,000 kr., men intresset var de första åren så pass lamt, att icke ens detta belopp togs i anspråk. Kring sekelskiftet inträdde dock härvidlag en förändring, och från 1899 har riksdagen även flitigt anslagit medel till fondens förstärkning, så att en följd av år före 1914 den årliga utlåningen kunde omfatta 750,000 kr. Av naturliga skäl faller lejonparten härav på Göteborgs och Bohus län. Sedan hushållningssällskapet där förmedlat ett par smärre lån, beslöt det 1893 ehuru med knapp majoritet att upphöra med denna rörelse, vartill det skulle sakna befogenhet på grund av en bestämmelse i stadgarna, att endast en mindre del av kapitalet finge utlämnas som amorteringslån.[3] Följande års landsting beslöt då att övertaga låneförmedlingen och har alltsedan dess i växande skala bedrivit densamma. Av de 1914 utestående lånen på tillsammans omkring tre miljoner kronor kommo tre fjärdedelar på Göteborgs och Bohus läns landsting, medan resten var fördelad mellan sexton olika hushållningssällskap, för vart och ett av vilka det således rörde sig om jämförelsevis obetydliga summor. Övriga landsting hava ej tagit någon befattning med lånen, om man undantager det i Södermanland, som 1905 åtog sig att svara för hälften av de eventuella förluster, som hushållningssällskapet kunde komma att lida på grund av låntagares insolvens.[4]

[1] SFS 1900 n:r 6. — 1899 SU n:r 7, s. 113; AK 10: 32 f. (von Friesen).
[2] SFS 1904 n:r 1.
[3] Sanne, s. 183.
[4] Almquist, II, s. 394.

För att ersätta dylika förluster och betäcka omkostnaderna för lånerörelsen väcktes i båda kamrarna vid riksdagen 1911 av ett antal västkustrepresentanter förslag om att årligen utbetala till låneförmedlarne en halv procent av deras kapitalskuld till fonden i likhet med som skedde för egnahemslånerörelsen (se nedan), där risken likväl vore mindre, på grund av att förmedlarne kunde betinga sig inteckning som säkerhet för sin fordran. Jordbruksutskottet avstyrkte under framhållande av att kostnaderna äro relativt mycket mindre än vid den omständliga proceduren med egnahemslånen, och riksdagen följde utskottet, första kammaren dock efter votering och med knapp majoritet.[1]

På hösten samma år gjordes från Göteborgs och Bohus läns landsting en liknande hemställan. Statskontoret och lantbruksstyrelsen tillstyrkte, att Kungl. Maj:t efter framställning och prövning i varje särskilt fall skulle äga att ur fonden tilldela låneförmedlare ett belopp, utgörande högst hälften av direkta, oförskyllt lidna förluster, men däremot ej anslag för att betäcka förvaltningsomkostnaderna, beträffande vilka ämbetsverken voro av samma åsikt som jordbruksutskottet. Jordbruksministern ansåg saken behjärtansvärd och ej ägnad att medföra några betänkliga konsekvenser ur principiell synpunkt, varpå proposition framlades för 1913 års riksdag.[2] Gentemot de anmärkningar, som framställdes i kamrarna, betonade departementschefen, hurusom det ju blott vore frågan om att lägga i Kungl. Maj:ts hand rätten att bereda landsting eller hushållningssällskap ersättning för en del av den oförtjänta förlust, som de kunde komma att lida på lånerörelsen, vilken otvivelaktigt medförde ej obetydliga risker. Med rätt betydande majoriteter lämnade också kamrarna sitt bifall till propositionen.

*

[1] Motioner: FK n:r 107, AK n:r 361. — JU n:r 122, s. 18 f.
[2] N:r 49. — Jfr AK 34: 48 f.

Bland de frågor av ekonomisk och social natur, som under de sista decennierna blivit föremål för statsmakternas ingripande, intager egnahemsrörelsen som bekant ett mycket framstående rum.

Med anledning av en skrivelse från riksdagen 1899 tillsatte Kungl. Maj:t en kommitté för avgivande av förslag till åtgärder från statens sida i denna fråga. 1901 var utredningen färdig, och den punkt i densamma, kring vilken intresset huvudsakligen knöt sig, var det uppgjorda förslaget till en omfattande statlig lånerörelse, genom vilken enligt vissa principer uppkomsten av egna hem på landsbygden skulle främjas. För detta ändamål tänkte sig kommittén en omfattande organisation.[1] I varje län skulle upprättas en egnahemsnämnd, i vilken landshövdingen och landskamreraren vore självskrivna ledamöter, den förre som ordförande, den senare som föredragande. F. ö. skulle Konungens befallningshavande, landstinget och hushållningssällskapet utse vardera en ledamot. I varje socken skulle vidare dels kommunalnämnden i sin helhet, dels såsom egnahemsombud en eller flera av dess ledamöter biträda de lånesökande och egnahemsnämnden i flera avseenden. Sistnämnda institution skulle i allmänhet verka för egnahemsrörelsens utveckling och särskilt ha till uppgift att behandla och avgöra inkomna låneansökningar. Sedermera skulle det bero på storleken av den summa, Kungl. Maj:t ansloge för utlåning inom länet, huruvida alla, vilkas ansökningar godkänts, kunde erhålla lån.

Vid riksdagen 1904 framlades proposition i frågan. Lantbruksstyrelsen hade i huvudsak tillstyrkt kommitténs förslaget även med avseende på förvaltningsapparaten men intog därvidlag en särställning bland de myndigheter, vilkas yttranden infordrats. Samtliga länsstyrelser, av vilka flertalet ställt sig välvilliga till själva principen om en statlig egnahemslånerörelse, liksom också statskontoret, riktade

[1] 1899 års egnahemskommittés betänkande, I, s. 40—47, 53 ff.

allvarliga anmärkningar mot den föreslagna organisationen för lånens utlämning. Oavsett de tunga formerna för densamma, som även äro föremål för påpekanden, vända sig dessa myndigheter i sin kritik framför allt och nästan enhälligt mot den ökade arbetsbörda, som genom den föreslagna sammansättningen av egnahemsnämnderna skulle komma att läggas på länsstyrelsernas redan förut ansträngda personal. I stället föreslå en del av Konungens befallningshavande egnahemsföreningar som låneförmedlare, medan andra liksom statskontoret hålla fast vid länsnämnderna men vilja tilldela dem en självständigare ställning med statsavlönade tjänstemän. Lantbruksriksdagen 1901 visar sig sakna förståelse för frågan och avstyrker om än med knapp majoritet hela kommittéförslaget.[1]

Principiella skäl, talande för någon särskild metod vid utlåningen, anser jordbruksministern ej förefinnas, utan man bör välja det, som blir mest enkelt och praktiskt, så mycket mer som hela saken till att börja med får betraktas som ett experiment. Instämmande i de mot kommittéförslaget riktade anmärkningarna förordar han anlitande av ansvariga låneförmedlare, och till sådana föreslås föreningar och arbetsgivare, som av Kungl. Maj:t anses för uppdraget lämpliga, samt framför allt hushållningssällskapen. Helt naturligt uppehåller sig departementschefen utförligt vid sällskapens lämplighet för uppdraget, då tanken att använda dem ej förut tycks hava framförts i diskussionen.[2]

Med sina underavdelningar samt olika utskott och nämnder äga de den allra bästa person- och lokalkännedom, och det svenska lantbrukets storartade utveckling under de föregående årtiondena är till stor del att tillskriva deras omfattande och intresserade verksamhet, som särskilt och allt mer har inriktats på det mindre jordbrukets befrämjande. Man kan icke med fog invända, att de ej äro tillräckligt fasta

[1] Prop. n:r 92, s. 30—54.

[2] Prop. n:r 92, s. 69—75, 83, 87—95. — A. Molin, Jorden och folket, s. 36.

institutioner, då de ha en hundraårig tillvaro att se tillbaka på och inom sina respektive områden intaga en position, som säkert ej kommer att rubbas, så länge de få behålla sina anslag av statsmedel. Att de gärna skola åtaga sig låneförmedlingen, betvivlas ej, och staten har f. ö. på grund av nämnda rikliga anslag rätt att vänta tillmötesgående från deras sida. Emellertid är det ej meningen, att sällskapen skola ensamma bestrida de med lånerörelsen förenade kostnaderna och bära eventuellt uppkommande förluster. Ett belopp motsvarande en halv procent av deras kapitalskuld till lånefonden bör därför årligen utbetalas till dem. Och för att nedbringa förvaltningskostnaderna kunna de genom länsstyrelsernas försorg få räntor och avbetalningar på utlämnade lån indrivna i samband med kronoskatterna. Dessa förmåner skola ej tillkomma andra låneförmedlare, vilka även såtillvida ha en mindre gynnsam ställning, som de i motsats till sällskapen måste ställa av statskontoret godkänd säkerhet för sina lån. Årliga redogörelser skola ingå till lantbruksstyrelsen. Fullgöra låneförmedlare ej sina skyldigheter gentemot statsverket, skall Kungl. Maj:t ha rätt att omedelbart fordra återbetalning av såväl kapitalskuld som ränta.

Det särskilda utskott, som tillsattes vid frågans behandling i riksdagen, tillstyrkte propositionen i huvudsak. Beträffande låneförmedlingen gjordes egentligen endast den förändringen, att arbetsgivare strökos som mellanhänder och i stället s. k. filantropiska aktiebolag insattes samt att den formella granskning av lånekontrakten, som från statens sida var erforderlig, uppdrogs åt länsstyrelserna i stället för åt lantbruksstyrelsen.[1] P. P. Waldenström, ledamot av 1899 års kommitté, hade motionsvis yrkat bifall till dess förslag, och tre reservanter i utskottet voro av samma åsikt.

I båda kamrarna föranledde ärendet långa debatter.[2]

---

[1] Särsk. U n:r 3, s. 129—132, 142.

[2] FK 49: 26—61; 50: 2—9. — AK 55: 14—80.

Egnahemskommitténs talan fördes i första kammaren av Benedicks. Genom att man välter risken på låneförmedlarne komma dessa att iakttaga en återhållsamhet och försiktighet, varigenom hela saken blir förfelad. Hushållningssällskapens villighet att åtaga sig förmedlingen har icke konstaterats, och de övriga slagen av låneförmedlare tar han liksom nästan alla talare knappast någon notis om. Från motsidan betonades i en rad av anföranden sällskapens lämplighet för uppdraget, varvid meningarna dock voro delade beträffande storleken av den risk, de skulle komma att löpa. Ett yrkande på fördubbling av sällskapens årliga anslag samlade en stark minoritet på grund av de farhågor, som uttalades för att den kunde vara rätt avsevärd. Fredrik Pettersson påpekar med hänvisning till fiskerilånefonden, att det icke är någon principiell nyhet att använda hushållningssällskapen som låneförmedlare. Man hade kunnat vänta, att redan departementschefen eller utskottet framfört detta nära till hands liggande argument, men så hade egendomligt nog icke skett. I huvudvoteringen segrade utskottets förslag med 103 röster mot 23, som tillföllo ett av Benedicks framställt yrkande om skrivelse i kommittébetänkandets anda.

Inom andra kammaren upptog frågan om låneförmedlingens organisation blott en obetydlig del av debatten, och utskottsbetänkandet bifölls i denna punkt utan omröstning. Intresset och sakkunskapen, när det gällde hushållningssällskapen, voro här ej så väl representerade som i medkammaren.

I enlighet med riksdagens beslut utfärdades den 17 juni 1904 författningar i ämnet.[1]

Samtliga sällskap beslöto att åtaga sig låneförmedlingen och rättfärdigade sålunda jordbruksministerns optimism i denna del, medan de stränga bestämmelserna för övriga låneförmedlare gjorde, att sådana under de första åren endast i

[1] SFS 1904 n:r 36.

ringa utsträckning togo fonden i anspråk. Icke heller hushållningssällskapens utlåning tog emellertid den omfattning, man önskat och avsett, och kritiken (särskilt utom riksdagen) var icke sen att gå till anfall mot dem.[1]

I proposition till 1907 års riksdag föreslår statsrådet Petersson med ledning av vunna erfarenheter och särskilt tillkallade sakkunnigas på hösten 1906 avgivna utlåtande en del smärre förändringar i lånerörelsens organisation, huvudsakligen innebärande lättnader i lånevillkoren för aktiebolag och föreningar.[2] Statsutskottet ansåg dessa frågor för tidigt väckta och avstyrkte i största korthet. Första kammaren följde utskottet, medan den andra biföll det kungliga förslaget.

Följande år kom regeringen tillbaka med i huvudsak samma förslag och dessutom med nya anslagsäskanden.[3] Under mellantiden hade ett möte av ombud för hushållningssällskapen och även andra låneförmedlare uttalat sin anslutning i stort sett till de av Kungl. Maj:t föreslagna förändringarna, och vidare hade lånerörelsen nu tagit sådan fart, att betydande reduktioner hade fått vidtagas på de belopp, som av förmedlarne begärts för 1908. Ursprungligen hade för femårsperioden 1905—09 avsatts en fond på 10 milj. kr. Denna summa var nu helt tagen i anspråk, och regeringen anhöll därför om dels högst 800,000 kr. som tillägg för 1908, dels så mycket för vart och ett av åren 1909—13, att den årliga utlåningen skulle kunna omfatta 5 milj. kr. I statsutskottet fick propositionen nu ett gynnsamt mottagande och bifölls i huvudsak av riksdagen, varefter Kungl. Maj:t kungjorde de nya bestämmelserna. Beträffande hushållningssällskapens ställning innehöllo de lika litet som under de följande åren beslutade smärre förändringar några direkta olikheter gentemot 1904.

---

[1] Se t. ex. Social tidskrift 1906 (okt.—dec.) samt A. Molin, Svensk egnahemspolitik (1909).

[2] Prop. n:r 145. — SU n:r 173, s. 40 f.

[3] Prop. n:r 96, s. 12—23. — SU n:r 111, s. 46 f.

Med anledning av de stora nedsättningar av begärda lånebelopp, som måste vidtagas på grund av den ständigt växande omfattning, vari förmedlarne sökte bidrag ur fonden, höjdes utan opposition i riksdagen summan för den årliga utlåningen redan fr. o. m. 1913 till $7\,^1/_2$ milj. kr. F. ö. var det jämförelsevis tyst i egnahemsfrågan åren närmast före världskriget, emedan densamma i hela sin omfattning hänskjutits för utredning till en kommitté, som tillsattes i början av år 1911 och först hösten 1914 avgav sitt vidlyftiga betänkande.

Som ovan antytts, blevo hushållningssällskapen i sin egenskap av låneförmedlare redan tidigt utsatta för angrepp. Delvis utgingo dessa från de håll, där man ansåg hela systemet med mellanhänder olämpligt. Benedicks, som vid riksdagen 1904 fört egnahemskommitténs talan, frambar 1908 åter motionsvis dess förslag men utan att vinna någon anslutning varken i utskott eller kammare.[1] Adrian Molin intog i utförlig reservation till 1911 års egnahemskommittés betänkande (liksom i andra skrifter) en delvis liknande ståndpunkt.

Men icke heller från dem, som gillade principen med låneförmedlare, gingo sällskapen fria för kritik. På sina håll måhända berättigad fastän generellt säkerligen orättvis var anmärkningen, att de såsom huvudsakligen aristokratiska godsägarinstitutioner saknade kontakt med och förtroende hos den samhällsklass, varur låntagarne rekryterades. Att de på grund av sin allmänna verksamhet ej voro speciellt lämpliga som förmedlare av lån till rena bostadslägenheter förefaller däremot sannolikt.

Ej heller saknades beskyllningar för onödig byråkratism och ett alltför rigoröst reglementerande. Oavsett om dessa med skäl kunde anses befogade eller icke, var sällskapens ställning i denna punkt svår. I och för egnahemsrörelsen, som »i viss mån kan sägas falla utom deras egentliga arbetsfält»[2], hade de iklätt sig betalningsförpliktelser för belopp,

[1] FK n:r 21. — SU n:r 111, s. 44 f.

[2] 1906 års sakkunniga. Se 1907 prop. n:r 145, s. 16.

som redan efter några år överstego summan av deras samlade fonder och alltjämt hastigt ökades. En ekonomisk kris kunde därför åsamka dem förluster, som för deras övriga verksamhet bleve synnerligen ödesdigra. Visserligen kanske risken icke reellt sett var så stor, men den fanns där alltid och måste medföra, att sällskapen i möjligaste mån sökte skydda sig mot de farliga konsekvenserna av en alltför liberal utlåningspolitik. Med anledning härav framfördes åtminstone så tidigt som 1906 tanken, att staten på något sätt borde övertaga risken för eventuella förluster, och två år senare hemställde Kronobergs läns hushållningssällskap med åtskilliga instämmanden om fördubbling av det årliga statsbidraget.[1] Intet av dessa förslag vann emellertid beaktande, och i praktiken förekommo icke några större förluster för sällskapen.

Inom de särskilda länen tog låneförmedlingen mycket olika omfattning. Jämte de skiftande naturliga betingelserna för egnahemsbildningen spelade den även betydligt skiftande livaktigheten inom sällskapen och det personliga intresset för saken hos deras ledande män en avgörande roll.

Lånerörelsens omfattning framgår av att vid slutet av år 1914 samtliga förmedlare häftade i en sammanlagd kapitalskuld till staten på 39 milj. kr., varav nära 32 milj. kr. kommo på hushållningssällskapen. Bland dessa intogs den ojämförligt främsta platsen av Kristianstads läns hushållningssällskap med 5 milj. kr., närmast följt av Norrbottens, Östergötlands, Malmöhus och Älvsborgs södra i nu nämnd ordning och med summor från över 2 till knappt 1 $^1/_2$ milj. kr. Den lägsta siffran uppvisar Örebro och därefter Stockholms, Älvsborgs norra och Hallands.[2]

I fråga om lånerörelsens organisation gick östgötasällskapet i de flesta avseenden i spetsen och ådagalade även sitt intresse genom att taga initiativet till de möten mellan

[1] von Koch i Social Tidskrift 1906, s. 346. — 1911 års egnahemskommittés betänkande I, s. 255 f.

[2] LÅB 1914, s. 653 f.

ombud för hushållningssällskapen, som 1904 och 1907 sammanträdde i Stockholm och diskuterade till egnahemsfrågan hörande spörsmål. Dessa möten bidrogo säkert mycket till att över hela landet åvägabringa en viss likformighet i tillämpning och tolkning av författningarnas bestämmelser, om det än var långt ifrån att någon verklig enhetlighet åstadkoms därvidlag.[1]

*

I sitt 1904 avgivna betänkande väckte den stora s. k. norrlandskommittén bl. a. även förslag om upprättande av en lånefond för befrämjande av uppodling utav jord i Norrland och Dalarna. 100,000 kr. skulle i tre års tid årligen anslås för ändamålet och utlånas till smärre nyodlingsföretag. För att göra proceduren vid lånens utlämning så enkel som möjligt borde landsting eller hushållningssällskap tjänstgöra som låneförmedlare. Detta förslag tillstyrktes av alla myndigheter, och när Kungl. Maj:t 1906 framlade detsamma för riksdagen, bifölls det utan diskussion.[2] Länsstyrelsen i Västerbotten hade ifrågasatt förvaltningsbidrag till låneförmedlarne, men departementschefen avvisade tanken på grund av att detta ärende på ett helt annat sätt än egnahemslånerörelsen låge inom åtminstone hushållningssällskapens verksamhetsområde, varjämte det här gällde en lånerörelse i enklare former och av långt mindre omfattning. Kungörelse angående villkoren för lån från norrländska nyodlingsfonden utfärdades den 22 juni 1906 och överensstämde i tillämpliga delar väsentligen med gällande bestämmelser för fiskerilånefonden.[3]

Fr. o. m. 1909 höjdes tillskotten till fonden, så att den årliga utlåningen kunde omfatta högst 300,000 kr. Intet av landstingen men väl alla hushållningssällskap utom Västernorrlands ha under åren 1907—14 uppträtt som låne-

[1] Se 1911 års egnahemskommittés betänkande I, s. 165—86.

[2] Prop. n:r 1: 9, s. 170—180.

[3] SFS n:r 58.

förmedlare. De ojämförligt största lånebeloppen ha gått till de båda nordligaste länen, främst Västerbottens, och varit av ej ringa betydelse för dessa trakters senaste kraftiga utveckling på jordbrukets område.

Med anledning av en Kungl. remiss uttalade sig hushållningssällskapens ombudsmöte 1886 för inrättande av en täckdikningslånefond på 3 milj. kr. Planer och kostnadsförslag skulle upprättas av statens lantbruksingenjörer, godkännas av vederbörande sällskaps förvaltningsutskott samt underställas Konungens befallningshavande, som beviljade lånen. Under de livliga diskussionerna i denna fråga inom lantbruksriksdagen framställdes även förslag om att använda landstingen eller hushållningssällskapen som mellanhänder vid lånerörelsen, och det förefaller, som om man tänkte sig en förmedling ungefär i likhet med lantbruksstyrelsens förslag 1890 beträffande fiskerilån.[1] Visserligen fattades ej beslutet i överensstämmelse med dessa yrkanden, men de äro likväl av intresse, emedan de varsla om den senare utvecklingen.

Hela frågan fick emellertid förfalla och bragtes ej ånyo på tal förrän vid 1908 års lantbruksriksdag, som i skrivelse begärde utlämnande av täckdikningslån på samma sätt, som skedde från odlingslånefonden, d. v. s. utan hushållningssällskapens medverkan. Men redan följande år ha ombuden ändrat mening i denna punkt och tillstyrka, att sällskapen anlitas som låneförmedlare.[2]

Åtskilliga av dem hade redan länge befrämjat täckdikningen genom anställande av dikningsförmän, bekostande av täckdikningsplaners upprättande och i några fall även utlämnande av lån för ändamålet, fastän naturligtvis på grund av begränsade tillgångar ej i någon mera betydande omfattning. I proposition till 1913 års riksdag begärde jordbruksministern en fond, varifrån täckdikningslån till

[1] LRD 1886 B, s. 3 ff., 8 ff., 15 ff., 47 ff. — Jfr de något utförligare diskussionsreferaten i Aftonbladet $^{19}/_{2}$, $^{30}/_{3}$ och $^{10}/_{4}$ 1886.

[2] LRD 1908, s. 29 ff., 42, 93 ff. — LRD 1909, s. 22 ff., 58 ff., 105 ff.

ett årligt belopp av högst 200,000 kr. skulle utlämnas till hushållningssällskap och av dem sedan till mindre jordbrukare.[1]

Samma år förelades riksdagen ytterligare ett förslag till en mindre lånefond, för vilken sällskapen skulle tagas i anspråk som mellanhänder. Kalmar läns södra hushållningssällskap, som många år kraftigt främjat remontaveln genom att utlämna billiga lån för inköp av ädla avelsdjur, ingick nämligen 1911 till Kungl. Maj:t med anhållan om ett årligt anslag för att kunna fortsätta med denna gren av sin verksamhet. Som resultat av den utredning, denna hemställan föranledde, kom statsverkspropositionen 1913 med förslag till inrättande av en lånefond för inköp av ädla avelsston, avsedd för en årlig utlåning på 100,000 kr.[2]

Båda dessa äskanden vunno riksdagens bifall och i vad som rörde sällskapens låneförmedling, utan att någon opposition restes. Lika litet som beträffande norrländska nyodlingsfonden beviljades några särskilda förvaltningsbidrag till sällskapen för dessa föga omfattande lånerörelser.

*

I dessa fem eller sex fall var det, som hushållningssällskapen under tiden intill världskrigets utbrott hade tagits i anspråk som låneförmedlare. Staten vann genom denna anordning en dubbel fördel. Dels överflyttades på dem den ekonomiska risken, dels befriades de officiella myndigheterna från ett ej obetydligt arbete. Gemensamma för de fonder, där denna förvaltningsprincip tillämpades, voro nämligen det stora antalet slutliga låntagare och de små beloppen för de särskilda lånen. Dessa omständigheter gjorde, att såväl den nödvändiga kontrollen över lånens riktiga användande som deras utlämning och amorteringars indrivande krävde en i förhållande till de totala lånesummornas

[1] Prop. n:r 1, utg. för kapitalökn. bil. 2, s. 16—40. — SFS n:r 185.

[2] Prop. nr: 1: 9, s. 170—182, utg. för kapitalökn. bil. 2, s. 40 ff. — SFS n:r 226.

storlek betydande förvaltningsapparat. För egnahemslånerörelsen, som till omfattningen var så ojämförligt mycket större än de övriga tillsammantagna, utbetalade staten visserligen förvaltningsbidrag, men det torde vara mer än sannolikt, att administrationskostnaderna för en direkt statlig utlåning ej stannat vid dessa belopp. Beträffande åter t. ex. odlingslånefonden, som fördelades i ett fåtal stora poster för sjösänknings- och utdikningsföretag, hade ett användande av mellanhänder varit ganska omotiverat och har veterligen heller aldrig blivit satt i fråga.

Av väsentlig, ja, kanske avgörande betydelse för att sådana fonder, som det här är fråga om, verkligen skola komma till användning och medföra avsedd nytta är, att de lånesökande samhällsklasserna, i dessa fall mest småbrukare och fiskare, hysa största möjliga förtroende till långivarne. Att hushållningssällskapen, vilkas personal går landsbygdens befolkning till handa med råd och dåd i olika avseenden, ur denna synpunkt äro att föredraga framför de officiella myndigheterna, torde ej vara förmätet att påstå. I detta sammanhang är även att framhålla sällskapens möjligheter att mer än dessa vid låneansökningarnas handläggning frigöra sig från de rent formellt byråkratiska synpunkterna, om dessa råka i konflikt med de sakliga. Huruvida hushållningssällskapen även verkligen så gjort, därom hava, som ovan anförts, meningarna stundom varit delade.

---

g) Statspremieringar.

Utdelande av penningpris eller belöningar av annat slag har alltid för hushållningssällskapen varit ett vanligt sätt att uppmuntra och befrämja saker av den mest skiftande karaktär. Deras verksamhet i denna form tog en förut oanad omfattning, när de på senare tid såväl pekuniärt som organisatoriskt fingo lämna sin medverkan till statens åt-

gärder av detta slag till särskilt det mindre jordbrukets höjande.

Bland sällskapens åtgärder för boskapsskötseln blevo med tiden de statsunderstödda husdjurspremieringarna ojämförligt betydelsefullast men också mest betungande för deras budget. Vid de lantbruksmöten, som särskilt under decennierna efter 1800-talets mitt anordnades av sällskapen, enskilt eller flera gemensamt, liksom vid de allmänna svenska lantbruksmötena spelade prisbelöning av utställd boskap en viktig roll. Särskilda statsanslag för detta ändamål erhöllo sällskapen likväl ej, när det gällde lokala möten, om man undantager det 1866 första gången beviljade belopp av några tusen kronor, vilket anvisades som bidrag till de sällskap, som kretsvis förenade sig och tillsköto medel för anordnande av tävlingsmöten för slaktboskap och mejeriprodukter. Sådana utställningar kommo under den följande tiden till stånd på åtskilliga ställen, men sedan riksdagen 1879 indragit anslaget, upphörde de flesta.[1]

De moderna boskapspremieringarna äro av helt annan karaktär. Äldst och obetydligast bland dem är fårpremieringen. 1700-talets livliga intresse för fåraveln fortlevde ännu långt in i det följande seklet, och under hushållningssällskapens första decennier var det denna gren av boskapsskötseln, som mest var föremål för uppmärksamhet. Den premiering av får på Gottland och Öland, som under denna tid bekostades med smärre anslag av allmänna medel, hade vederbörande sällskap dock ingen befattning med. Men sedan den sista ståndsriksdagen anslagit ett belopp av 6000 rdr till förbättring av fårskötseln på Gottland, har med räntan å större delen av denna summa samt senare även särskilda anslag ur sin egen kassa hushållningssällskapet på ön alltsedan 1870 anordnat dylik premiering enligt av Kungl. Maj:t och vederbörande myndighet fastställda grunder.[2]

[1] Juhlin Dannfelt, II, s. 80 f. — 1879 SU n:r 12, s. 27 f.

[2] 1865—66 SU n:r 60, s. 35 f. — FÅB I, s. 246 ff. — Juhlin Dannfelt, II, s. 142.

Av en helt annan betydelse och icke lokalt begränsad blev hästpremieringen. Sedan fjärde allmänna lantbruksmötet 1849 framhållit den nytta, en sådan skulle medföra, kungjorde Kungl. Maj:t, att hästavelsföreningar kunde av tillgängliga statsmedel efter ansökan tilldelas anslag för ändamålet.[1] Föreningar av nämnda slag bildades kring mitten av 1800-talet i ett flertal län och stodo i mycket intim förbindelse med hushållningssällskapen, av vilka de ofta mer eller mindre finansierades. Någon större omfattning tog denna premiering ej, då de medel, som kunde disponeras, voro mycket obetydliga, men bekostad av sällskapen med deras egna tillgångar finna vi den på 1860-talet i några län. Så var förhållandet i Skåne, där den lagts i händerna på de båda hushållningssällskapens gemensamma centralstyrelse för hästaveln, samt i Skaraborgs län.

I det betänkande angående stuteriväsendet, som en 1868 tillsatt kommitté påföljande år avgav, framställdes förslag om statsunderstödd hästpremiering i stor skala. Principiellt godkändes detta efter påstötning från riksdagen genom ett Kungl. brev 1872, och sedan kamrarna följande år beviljat de nödiga medlen — 35,000 kr. — utfärdades 1874 »reglemente för prisbelönande av hästar».[2] Landet uppdelades i sex distrikt och dessa sedan i underdistrikt, sammanfallande med hushållningssällskapsområdena. Prisbedömningen handhades av en nämnd på tre personer, av vilka ordföranden och en ledamot utsågos för ett helt distrikt av Kungl. Maj:t samt den tredje för varje underdistrikt av vederbörande sällskap. Det hela stod under stuteriöverstyrelsens ledning. Kostnaderna för premiering av ädla hingstar bestredos av staten ensam, men för andra hästar skulle landsting, hushållningssällskap eller enskilda föreningar bidraga med hälften. I förhållande till

[1] SFS 1850 n:r 82. — Juhlin Dannfelt, I, s. 328 ff., II, s. 116 f.

[2] Betänkande ang. stuteriväsendet 1869, s. 88—94. — 1872 SU n:r 10, s. 17 f. — SFS 1872 n:r 74. — 1873 prop. n:r 1 bil. n:r 5 a, s. 79—85. — SFS 1874 n:r 13.

storleken av de summor, som inom underdistrikten anslogos för ändamålet, fördelades statsanslaget mellan dessa. De förändringar, som sedermera intill sekelskiftet vidtogos i bestämmelserna, berörde endast oväsentligt sällskapens ställning och åligganden.

Sedan en kommitté 1898 avgivit förslag till nytt reglemente och riksdagen följande år höjt anslaget till premieringen, beslöt Kungl. Maj:t emellertid år 1900 åtskilliga förändringar av större betydelse.[1] Kommittén hade framhållit, att åt sällskapen borde inrymmas en mera direkt befattning med premieringen på grund av deras stora ekonomiska uppoffringar för densamma. Så långt som till att helt överlämna den i deras händer gick man dock ej utan stannade vid att ålägga dem en del förberedande åtgärder och expeditionsgöromål. Även under den följande tiden företogos en del ändringar i premieringsreglementet, men de berörde nästan icke alls sällskapens ställning. Obligatorisk stambokföring i samband med premieringarna infördes aldrig, men fakultativa bestämmelser funnos från 1900 i reglementet (jfr nedan s. 219).

För de fyra nordligaste länen gällde länge särskilda bestämmelser. På grund av de ringa bidragen från dessa vidsträckta underdistrikt skulle vid en vanlig premiering en mycket stor del av tillgängliga medel åtgått för nämndens resor och arvoden. Statsanslag utbetalades därför direkt till respektive hushållningssällskap, som helt och hållet hade hand om premieringen. Denna särställning upphörde för Jämtlands län fr. o. m. 1887, för Västernorrlands med ikraftträdandet av 1900 års reglemente samt för Västerbottens och Norrbottens län 1904.[2]

Det ursprungliga statsanslaget på 35,000 kr. årligen ökades av riksdagen 1889 till 50,000 kr., vilken summa för-

[1] Betänkande ang. reglemente för hästpremieringen 1898, s. 34. — SFS 1900 n:r 85.

[2] Kardell, II, s. 103—108. — Heden, II, s. 133—136. — Jordbruksdep. medd., II, s. 112 f., X, s. 100 f.

dubblades tio år senare och från och med 1908 ytterligare höjdes till 160,000 kr. Av underdistriktens bidrag ha hushållningssällskapen tillskjutit ojämförligt mest. Åtminstone under den tid, för vilken utförlig statistik föreligger, lämnades visserligen varje år anslag av ett tiotal landsting, framför allt de norrländska, men totalsumman av dessa bidrag steg dock endast till omkring en tiondel av sällskapens tillskott. Dessa utvisa en jämn stegring och voro i allmänhet större än hela statsbidraget. När skillnaden blev för avsevärd, kom så en höjning av det sistnämnda, varigenom de båda siffrorna bragtes i jämnhöjd. Det kvinkvennat, som närmast föregick 1914, utbetalade sällskapen tämligen konstant en summa lika stor som statens anslag, varvid dock är att märka, att någon del av dessa penningar användes till annan hästpremiering än den statsunderstödda.

I stort sett utan avbrott ägde premiering från första början årligen rum inom samtliga hushållningssällskapsområden. Ett uppehåll på femton år närmast före sekelskiftet i Västernorrlands län utgjorde det enda väsentliga undantaget. Sin största omfattning hade premieringen i Malmöhus län. Närmast efter följde vanligen Östergötlands eller Skaraborgs.

Premiering av nötboskap i större utsträckning begyntes av Uppsala läns hushållningssällskap så tidigt som 1856 och fortsattes, ehuru i växlande skala alltsedan dess utan avbrott. I Göteborgs och Bohus läns hushållningssällskap väckte en motionär 1877 förslag om en ännu mera omfattande premiering av detta slag efter principer, hämtade från hästpremieringen. På grund av sin goda ekonomiska ställning kunde sällskapet påtaga sig de betydande kostnaderna, och genom en särskilt tillsatt nämnd kom saken 1879—85 till utförande. På några andra håll förekommo smärre ansatser av liknande art.[1]

---

[1] Bring, II, s. 161 f. — Sanne, s. 154—158. — Hellström, s. 90 ff.

Vad som drev fram en hela landet omfattande statsunderstödd nötboskapspremiering var emellertid icke dessa tämligen trevande försök utan de goda verkningarna av det nya s. k. flachska premieringssystemet. Av sin upphovsman framfört som motion i Skaraborgs läns hushållningssällskap och där antaget och sedan 1883 tillämpat väckte detsamma mycken uppmärksamhet och upptogs redan efter några år på andra håll. Lantbruksakademien rekommenderade det 1887 i en cirkulärskrivelse till sällskapen, och 1891 hade det med smärre lokala avvikelser vunnit tillämpning hos icke mindre än aderton bland dem.[1]

Kostnaderna voro emellertid mycket betungande, och det låg då nära till hands att vädja till statsmyndigheterna om bidrag liksom beträffande hästpremieringarna. Jönköpingssällskapet upptog först denna tanke, och akademiens förvaltningskommitté skänkte densamma i på hösten 1888 avgivet utlåtande sin fulla anslutning. Sedan ytterligare utredning förebragts dels av Flach, dels av lantbruksstyrelsen och efter det att samtliga hushållningssällskap vitsordat önskvärdheten av statsanslag för ändamålet, biföll riksdagen 1891 proposition om anvisande av ett belopp av 50,000 kr. årligen.[2]

På hösten samma år utfärdades reglemente för premieringen. När detta sedermera vid åtskilliga tillfällen förnyades, ändrades aldrig nämnvärt hushållningssällskapens ställning eller i allmänhet organisationen.

Varje sällskaps område skulle utgöra ett distrikt för premieringen, som inom detsamma ombesörjdes av en särskild nämnd, tillsatt på tre år. Vederbörande förvaltningsutskott utsåg en ledamot samt föreslog tre personer, bland

---

[1] J. Ekelund, Hvilka verkningar hafva nötboskapspremieringarna hittills utöfvat på den svenska boskapsafveln, och i hvad mån böra de fortfara i samma riktning? (i LA:s handl. 1901), s. 220—236. — Hellström, s. 91 f.

[2] Prop. n:r 1: 6, s. 95—106. — SFS n:r 67. — Juhlin Dannfelt, II, s. 130 f., 217 ff.

vilka lantbruksstyrelsen valde en att vara ordförande i nämnden. Slutligen tillsattes en ledamot av sällskapens underavdelningar med tjänstgöring endast inom resp. gillesområde. Suppleanter valdes på samma sätt. Vissa närmare bestämmelser fingo sällskapen själva utfärda, medan lantbruksstyrelsen i andra fall hade att avgöra efter framställningar från dem. Årliga detaljerade redogörelser skulle efter fastställt formulär av förvaltningsutskotten avgivas till styrelsen, och över huvud taget förutsattes en ständig och intim samverkan mellan detta ämbetsverk och sällskapen, något som blir ännu klarare, om man studerar de förändringar, som reglementet undergick under det nya århundradet.

Med undantag av Västerbottens län före 1894 samt Gävleborgs efter 1907 ägde premiering rum inom samtliga distrikt ända från 1892. I början vann den sin största omfattning i Skåne, men senare bedrevs premieringen även i stor utsträckning särskilt av Östergötlands, Göteborgs och Bohus, Västernorrlands samt Norrbottens läns hushållningssällskap. Landstingen i Stockholms län, på Gottland och i Norrland lämnade visserligen under längre eller kortare tider anslag till densamma, men det var dock sällskapen, vilka liksom vid hästpremieringen och här i ännu högre grad fingo tillskjuta ojämförligt mest av länens bidrag till kostnaderna. Till högst samma belopp som sistnämnda summa skulle statsanslag få utlämnas. Premieringen tog emellertid redan från början en så stor och ständigt växande omfattning, att de anvisade medlen aldrig förslogo så långt, trots att riksdagen med jämna mellantider villigt höjde beloppet ända till 120,000 kr. årligen, varmed det utgick fr. o. m. 1910. I stället överstego sällskapens utgifter för ändamålet stundom dubbla statsanslaget och nedgingo sällan mera väsentligt under denna proportion.

Redan före statspremieringarnas tillkomst hade en del sällskap påbörjat upprättande av stamböcker över nötboskap. I 1891 års reglemente framhållet såsom ett kraftigt önskemål, som även inom de flesta län förverkligades, erhöll

det genom ändringar 1903 och 1904 beträffande de viktigare boskapsraserna karaktären av ett åliggande för sällskapen.[1]

I samband med nötkreaturspremieringen började Älvsborgs läns norra hushållningssällskap redan på 1880-talet anordna svinpremiering, vilken pågick t. o. m. 1904. Östgötasällskapet, som 1908 med gott resultat upptagit saken, ingick följande år med underdånig anhållan, att staten skulle lämna bidrag till densamma.[2] Inom lantbruksstyrelsen särskilt tillkallade sakkunniga för åtgärder till svinavelns höjande uppgjorde förslag till en statsunderstödd svinpremiering, vilket tillstyrktes av lantbruksriksdagen 1909, dock med vissa reservationer av hänsyn till sällskapens ekonomi. I enlighet med styrelsens slutliga yttrande hemställde Kungl. Maj:t till riksdagen 1911 om ett anslag till åtgärder för höjande av landets svinavel, vilket till största delen eller med 20,000 kr. skulle användas för att bestrida hälften av kostnaderna för en svinpremiering.[3] Såväl då som de följande åren beviljades den begärda summan utan diskussion.

Det på hösten 1911 utfärdade reglementet var uppgjort efter mönster av det, som gällde för nötboskapspremieringen. Nämnden bestod dock ej med nödvändighet av mer än två personer. Den ledamot, som enligt förebilden utsågs av sällskapens underavdelningar, hade svinavelsföreningarna här rätt, men ej skyldighet att tillsätta vid premiering inom sina resp. områden. I och för stambokföring över avelssvin, varom lantbruksstyrelsen redan 1908 meddelat föreskrifter, stadgades viss anmälningsskyldighet för sällskapen.

Statsunderstödd svinpremiering anordnades 1912 inom tio men redan två år senare inom tjugoen hushållnings-

---

[1] FÅB III, s. 484, 491 f., 497—503. — SFS 1903 n:r 43; 1904 n:r 53. — Jfr nedan s. 221.

[2] v. Sydow, s. 277, 408. — Schött, II, s. 274—279.

[3] LRD 1909, s. 37 ff., 119 f. — Prop. n:r 1: 9, s. 251—65. — SFS n:r 120. — FÅB IV, s. 594—97.

sällskapsområden. Kostnaderna hade då stigit till 60,000 kr., varav en fjärdedel utgjordes av statsbidrag. Intet av landstingen anslog medel för detta ändamål.

*

Organisatoriskt av i huvudsak samma karaktär som senast behandlade kategori äro de premieringar, vilka ingå som led i sällskapens statsunderstödda verksamhet för småbrukets höjande mera direkt. I proposition till 1901 års riksdag tog jordbruksministern med hänvisning till premieringssystemets ådagalagda goda verkningar till lantbrukets förkovran initiativ till dess användning även beträffande mindre jordbruk. Det begärda anslaget beviljades villigt av kamrarna, och på hösten samma år utfärdades reglementariska föreskrifter enligt av riksdagen gillade grunder.[1]

Premieringsnämnden skulle utses och vara sammansatt i likhet med vad som stadgades för nötboskapspremieringen, om man undantager, att vederbörande förvaltningsutskott hade rätt att tillsätta även ordföranden och ej blott upprätta förslag till posten. Även såtillvida, som alla närmare föreskrifter i olika avseenden beslutades av sällskapen, intog lantbruksstyrelsen en mindre framskjuten ställning, ehuru den tilldelades samma allmänna överinseende och kontroll över premieringen och hade att mottaga årliga redogörelser för densamma från sällskapen. Den enda förändring beträffande organisationen, som reglementet sedermera undergick, var, att lantbruksstyrelsen efter framställning av vederbörande sällskap från 1906 kunde medgiva, att nämnden bestode av endast de två av förvaltningsutskottet utsedda ledamöterna, varigenom resekostnaderna skulle kunna väsentligen nedbringas. Inom riksdagen hade nämligen anmärkts på att en alldeles oproportionerligt stor del av tillgängliga medel åtgick för detta ändamål.[2]

---

[1] Prop. n:r 1: 9, s. 76—80. — SFS n:r 77.

[2] SFS 1905 n:r 66. — 1904 FK 24: 17 f. — Jfr 1906 SU n:r 10, s. 107.

I de allra flesta län förekom jordbrukspremiering redan efter ett par år och anordnades regelbundet av samtliga hushållningssällskap från 1908. De största beloppen användes inom Kristianstads län. Av statsmedel bekostades efter vissa grunder största delen av penningprisen samt från 1904 även de s. k. premielånen. Alla övriga utgifter, bland vilka reseersättningarna intogo främsta rummet, förbundo sig hushållningssällskapen att bestrida, och detta åtagande, som var villkor för erhållande av statsbidrag, medförde kostnader, vilka från att 1902 ha utgjort 22,000 kr. vid krigsutbrottet stego till nära dubbla denna summa. Under samma tid ökades statsbidraget ännu hastigare eller från 11,000 till ej långt ifrån 100,000 kr. Det utgick från anslaget till åtgärder för höjande av det mindre jordbruket, vilket 1901 första gången beviljades och då sattes till 25,000 kr. men sedan successivt höjdes och åtskilliga år före 1914 utgick med ungefär det tiodubbla beloppet.

En av de största ökningarna i detta anslag medförde tillkomsten av en särskild premiering av mindre odlingsföretag. En motionär föreslog riksdagen 1907 att bevilja 50,000 kr. för detta ändamål. Statsutskottet avstyrkte kort med bl. a. den egendomliga motiveringen, att ifrågasättas kunde, om icke saken vore en angelägenhet, som låge inom hushållningssällskapens verksamhetsområde.[1] Persson i Tällberg stod emellertid som reservant, och det torde få tillskrivas hans auktoritet, att andra kammaren ehuru med minsta möjliga röstövervikt biföll motionen och sedermera även segrade i den gemensamma voteringen.

I kungörelsen angående premieringen bestämdes, att staten skulle betala penningprisen och hushållningssällskapen åtaga sig övriga omkostnader samt att förvaltningsutskotten skulle låta verkställa besiktning av odlingsföretagen på sätt, de själva föreskreve, och sedan enligt vissa regler fördela de premiebelopp, som blivit sällskapen efter ansökan till-

[1] AK n:r 109 (Öberg). — SU n:r 10, s. 160, 313.

delade.[1] Efter påstötning från 1909 års statsutskott infördes det stadgandet, att småbrukspremieringsnämnderna i sin helhet eller genom en eller två delegerade skulle ombesörja nämnda besiktning.[2] Någon andel i deras reseräkningar debiterades i regel ej, utan om man undantager ett anslag på 1000 kr. från Göteborgs och Bohus län efter 1911, hade sällskapen praktiskt taget alls inga bokförda utgifter för hela denna sak och fördelade blott den årligen till oförändrat belopp från staten utgående prissumman. Nämnda utskott framhöll, att man saknade den säkerhet för anslagets riktiga användning, som låg i att sällskapen själva tillsköto en del, men erkände, att deras starkt i anspråk tagna tillgångar ej medgåve uppställande av några krav i den vägen.

Premiering av detta slag vann sin största omfattning inom Kristianstads och Jönköpings län samt i Norrland men förekom efter 1909 överallt utom i Västmanlands län. I statsverkspropositionen 1910 ställde sig jordbruksministern rätt skeptisk mot hela saken men ville ej gå så långt som till att föreslå medlens användning på annat sätt, och de följande åren avhördes ej heller någonting sådant.[3]

Som en egendomlig kvarleva av frihetstidens ekonomiska system förekom ända fram emot vår tid inom Västernorrlands län statspremiering av finare lärfter enligt en förordning av 1762. Linhanteringens tillbakagång och de i samband därmed sjunkande premiebeloppen föranledde en framställning från 1872 års statsrevisorer om förenkling av formerna för deras utanordnande genom att en lämplig summa ställdes till hushållningssällskapets fria disposition. Resultatet blev, att regeringen 1874 lovade sällskapet 650 kr. årligen till premier, om länet tillsköte lika mycket. Detta åtog sig landstinget, men när icke ens dessa blygsamma belopp kommo

[1] SFS 1907 n:r 115.
[2] SU n:r 10, s. 70 f. — SFS 1909 n:r 118.
[3] 1910 prop. n:r 1: 9, s. 138 f.

till användning, indrogos anslagen 1888, och sällskapet fick sedan nöja sig med att disponera den ytterst obetydliga räntan å de fonderade besparingarna från den föregående tiden.[1]

---

h) Kontroll- och försöksanstalter m. m. dyl.

Vid mitten av 1800-talet började ett och annat sällskap vidtaga åtgärder för att bereda länets lantbrukare tillfälle att få agrikulturkemiska undersökningar utförda. Oftast skedde detta genom att kontrakt uppgjordes med någon lämplig person, som åtog sig dylikt arbete enligt viss taxa, men 1862 och 1863 lämnade tio sällskap även bidrag till lantbruksakademiens försöksanstalt vid Experimentalfältet, vilken sedan bekostades av statsmedel. Några år tidigare hade en liknande statsinstitution kommit till stånd vid Ultuna. På några lantbruksmöten i Västergötland under 1870-talets förra hälft samt vid lantbruksriksdagen 1874 dryftades förslag om ytterligare bidrag från det allmännas sida. Resultatet blev, att under loppet av 1877 kunde fyra kemiska stationer för jordbrukets och näringarnas behov börja sin verksamhet, sedan föregående års riksdag anslagit 3000 kr. till var och en av dem, med villkor att hushållningssällskapen vidkändes de till lika mycket beräknade övriga kostnaderna. De förlades till Kalmar, Halmstad, Skara och Västerås, och genom senare beslut tillkommo nya i Örebro, Jönköping, Härnösand och Visby i nu nämnd ordning.[2] Efter sekelskiftet ökades ej antalet. Från 1888 utgick statsanslaget med i regel 4000 kr. för var och en och höjdes vid 1909 års riksdag till 6000 kr. Under den första tiden lämnade hushållningssällskapen i grannlänen ofta anslag till stationerna,

[1] Heden, II, s. 175—180. — 1873 SU n:r 18, s. 31.

[2] Juhlin Dannfelt, II, s. 29 f., 51—54, 188. — 1876 prop. n:r 1 bil. n:r 5 a, s. 64—71. — SU n:r 20, s. 33 ff.; n:r 47.

men indrogo dem sedan i de flesta fall och använde medlen till att understödja enskilda anstalter inom sina egna områden. I stället framträdde landstingen i vissa fall som bidragsgivare. I reglementet för de kemiska stationerna förorsakade detta 1888 en förändring, enligt vilken sådana landsting blevo representerade i deras styrelser. Förut hade dessa endast utgjorts av personer, tillsatta av det eller de sällskap, som bidrogo.[1] En motion i riksdagen 1901 med förslag, att staten skulle helt övertaga ej blott dessa åtta stationer, utan även enskilda till ungefär samma antal, vann ingen anslutning.[2]

Den kemisk-växtbiologiska anstalten i Luleå, tillkommen genom riksdagsbeslut 1894, arbetade som kemisk station men hade dessutom andra uppgifter, bl. a. att vara en försöksanstalt för övre Norrland, och intog därigenom en särställning. Norrbottens läns landsting avstod från rätten att låta sig representeras i dess styrelse, som bestod av sällskapets hela förvaltningsutskott.[3] Statsanslaget bestämdes ursprungligen till 5000 kr. men höjdes sedan i flera repriser till 13,750 kr., alltid med skyldighet för länskorporationerna att själva lämna minst 60 procent av dessa belopp. Dessutom voro de trenne från 1908 i anstaltens tjänst kringresande jordbrukskonsulenterna för Norrbottens län delvis avlönade av staten.

Hushållningssällskapens sammanlagda nettoutgifter under rubriken kemiska stationer och undersökningar kunna approximativt anslås till ett halvt hundratusental kronor årligen under de sista decennierna före 1914. Av landstingens bidrag voro Västernorrlands och de sista åren framför allt Norrbottens de mest betydande.

Enligt det äldsta reglementet för de kemiska stationerna föll frökontroll inom området för deras verksamhet, och under sitt första decennium utförde de även sådana undersökningar.

---

[1] SFS n:r 25. — Jfr SFS 1876 Bih. n:r 63. — 1909 prop. n:r 1: 9, s. 233.

[2] AK n:r 18 (Carlheim-Gyllensköld).

[3] Reglemente av 1895 (Egerström, III, s. 47—50). — Hellström, s. 57—62. — Juhlin Dannfelt, II, s. 187 ff.

Vid deras sida uppkommo emellertid ett flertal anstalter uteslutande för detta ändamål, vilka antingen voro helt privata eller tillkomna på hushållningssällskapens föranstaltande, vanligen det senare. En motion vid 1886 års riksdag om beviljande av 10,000 kr. som understöd åt dessa vann kamrarnas bifall, och anslaget utgick sedan varje år på så sätt, att högst 1000 kr. kunde tilldelas frökontrollanstalt, till vilken landsting eller hushållningssällskap lämnade minst samma belopp och som ställde sig utfärdat reglemente till efterrättelse.[1] Några norrländska landsting lämnade smärre anslag, men f. ö. bestredo sällskapen kostnaderna, vilka belöpte sig till 25—30,000 kr. inklusive statsbidraget. Detta sistnämnda fördelades mellan halvtannat dussin frökontrollanstalter, vid sidan av vilka det åtminstone tidvis fanns en och annan icke statsunderstödd. Åtskilliga stodo i förbindelse med kemiska stationer, och liksom dessa voro de närmast ställda under inseende av styrelser, utsedda av de ekonomiskt stödjande hushållningssällskapen eller landstingen.

Den ovannämnda motionen vid riksdagen 1901 gällde även dessa anstalter och ledde beträffande dem till samma negativa resultat. Åtskilliga anmärkningar framställdes emellertid mot den gällande organisationen av frökontrollen, och 1908 och senare drogs frågan inför riksdagen. Åsikterna divergerade likväl betydligt angående riktlinjerna för en reform, och allt förblev vid det gamla.[2]

Under de sista åren av 1800-talet väcktes förslag om anordnande på sällskapens bekostnad och under lantbruksakademiens ledning av lokala fältgödslingsförsök. 1900 realiserades planen, fastän i ringa utsträckning på grund av att flera sällskap redan ordnat en självständig försöksverksamhet. De följande åren växte dock anslutningen, och Kungl. Maj:t lämnade akademien medel för bestridande av kostnaderna för den centrala ledningen, för vilken sällskapens anslag så-

[1] Juhlin Dannfelt, II, s. 55 f., 188. — Motion 1886 FK n:r 36 (Carlheim-Gyllensköld). — SU n:r 10, s. 37 ff. — SFS 1886 n:r 78.

[2] Se 1915 prop. n:r 1: 9, s. 60—66.

ledes ej behövde tagas i anspråk.[1] När centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet 1907 trädde i verksamhet, inordnades hushållningssällskapens lokala fältförsök under densammas jordbruksavdelning men fortgingo annars i huvudsak som förut och med anslutning från flertalet län.[2] Inräknas de sällskap, som anordnade fristående försök, vidkändes några och tjugo av dem utgifter för ifrågavarande ändamål, vilka stego till ung. lika många tusental kronor.

En omfattande försöksverksamhet utövade på sina respektive områden Sveriges utsädesförening och Svenska mosskulturföreningen. Båda stiftades under 1880-talets senare hälft och finansierades från början i väsentlig mån genom hushållningssällskapen. Nästan alla dessa beviljade dem årligen smärre anslag, vilka sammanlagt stego till ungefär 15,000 kr. och 10,000 kr. respektive. Efter år 1910 visade bidragen av detta slag likväl en bestämd tendens att sjunka, i det att flertalet sällskap menade sig ha gjort tillräckligt för dessa föreningar och funno sina tillgångar allt starkare tagna i anspråk på annat håll. I stället blev det riksdagen, som genom väsentligt ökade statsanslag fick svara för ekonomien, och särskilt Sveriges utsädesförening utvecklades till en verklig statsinstitution i allt annat än den yttre formen.[3]

På liknande sätt fast i mindre skala arbetade även Södra Sveriges fiskeriförening, som från 1908 erhöll statsbidrag för sin försöksverksamhet och dessutom av vissa sydsvenska sällskap understöddes med 6- à 7000 kr. årligen. Den största posten kom från sällskapet i Kronobergs län, som stod i nära samverkan med föreningen.[4] Fiskeriförsök utfördes även vid åtskilliga tillfällen självständigt av en del hushållningssällskap, stundom med anslag av statsmedel.[5]

---

[1] Juhlin Dannfelt, II, s. 254 ff. — Egerström, VI, s. 223—229.
[2] 1905 prop. n:r 1: 9, s. 42 f., 93, 109 f. — SFS 1906 n:r 85.
[3] 1913 prop. n:r 1: 9, s. 220—27. — 1913 prop. n:r 194, s. 6 f., 10, 23.
[4] Jfr ovan s. 153.
[5] Juhlin Dannfelt, II, s. 164.

Den första kontrollföreningen bildades i Sverige 1898 och fick snart talrika efterföljare. Sällskapen togo sig genast an dem och offrade redan 1903 för detta ändamål 25,000 kr. Sistnämnda år beslöto statsmakterna att upptaga befrämjande av dem bland åtgärderna till det mindre jordbrukets höjande på så sätt, att varje nybildad kontrollförening tilldelades ett organisationsanslag en gång för alla av 150 kr. med villkor, att vederbörande hushållningssällskap ansåg den förtjänt av dylikt understöd och av egna medel beviljade ett efter särskilda grunder beräknat årligt bidrag.[1] 1906 utvidgades statens ingripande till att omfatta även årliga anslag under viss tid till smärre ladugårdsägare inom föreningarna, och efter ytterligare tre år vidtogs en höjning i organisationsbidraget till 200 kr.[2] I samband med den förstnämnda av dessa förändringar bestämdes, att stadgarna för anslagsberättigad förening skulle vara uppgjorda i överensstämmelse med av hushållningssällskapets i orten förvaltningsutskott fastställda grunder samt att kontrollarbetet skulle ledas av assistent, som godkänts av samma utskott och för vilken det utfärdat instruktion. Särskilda kontrollöverassistenter för ett helt län avlönades av några sällskap, inom vilkas områden denna föreningsrörelse tagit starkare fart. I sistnämnda hänseende förefunnos betydande differenser mellan olika landsdelar. Första platsen intogs ovedersägligen av Malmöhus län.

Statsverkets bidrag kulminerade 1911 med 50,000 kr. och nedgingo sedan ej oväsentligt. Sällskapens egna utgifter nådde samtidigt maximum med nära dubbla denna summa och varierade för övrigt ganska starkt.

Av karaktär att i detta sammanhang omnämnas äro de åtgärder, som 1912 och därefter vidtogos av staten för att befrämja ordnad bokföring vid mindre jordbruk, sedan en

---

[1] 1903 prop. n:r 1: 9, s. 47 ff. — SFS n:r 119.

[2] 1906 prop. n:r 1: 9, s. 97—107. — SFS n:r 87. — 1909 prop. n:r 1: 9, s. 294—297. — SFS n:r 118.

del sällskap något tidigare tagit initiativ i denna fråga.[1] Det för ändamålet anvisade statsanslaget på 15,000 kr. årligen till sådana hushållningssällskap eller dem närstående bokföringsföreningar, vilka enligt vissa grunder bekostade inrättandet av bokföringsbyråer, togs på grund av bristande intresse ej i sin helhet i anspråk, och sällskapens utgifter stannade av samma skäl vid blygsamma siffror.

Mjölkkontroll verkställdes vid såväl statsunderstödda som enskilda kemiska stationer, men särskilda anstalter för detta ändamål inrättades även genom sällskapens försorg på åtskilliga platser, den första i Linköping 1887. Antalet sjönk under det nya århundradet, och från 1909 återstodo endast två, en i Uppsala samt den redan nämnda för Östergötland.[2]

Av synnerligen stor betydelse för den svenska smörexportens kvalitet och anseende voro de regelbundna smörprovningarna, vilka 1891 första gången anordnades i Malmö av Skånska hushållsföreningen och då avlöste de äldre mejeriutställningarna där. Sedan samma förändring två år senare vidtagits i Göteborg på föranstaltande av Västra Sveriges hushållningssällskaps föreningsutskott och anslutning vunnits från ett stort antal län, framställdes begäran om statsbidrag bl. a. från lantbruksriksdagen. Kungl. Maj:t anvisade 10,000 kr. för 1894 samt gav lantbruksstyrelsen i uppdrag att övervaka smörprovningarna och utfärda reglemente för dem.[3] Årliga statsanslag beviljades även i fortsättningen med växande belopp, så att de från 1910 utgingo med 31,000 kr.

Styrelsen för de svenska smörprovningarna bestod av ett på två år valt ombud för varje deltagande hushållningssällskap. Den utsåg sedan ett förvaltningsutskott, i vilket även lantbruksstyrelsen hade en representant. I proportion till länens ekonomiska bidrag hade ombuden växlande

[1] 1911 prop. n:r 1: 9, s. 235—45. — SFS 1911 n:r 121.

[2] Se olika årgångar av LÅB.

[3] Det sista av 1909 (Egerström, VIII, s. 564—70). — Juhlin Dannfelt, II, s. 230 f.

antal röster inom styrelsen. Nästan alla sällskap inom södra och mellersta Sverige lämnade anslag, som uppgingo till sammanlagt ungefär 15,000 kr. årligen, varav största delen från de stora slättbygderna i Götaland. På vissa håll anordnades även lokala smörprovningar av dem.

En svensk prisnotering på smör anordnades från 1896 på enskild väg men i nära samband med provningarna och under ledning av en kommitté på fem personer, av vilka tvenne representerade hushållningssällskapen. I det förnyade reglementet av 1908 bestämdes, att dessa två skulle utses av lantbruksriksdagen, vilken institution även skulle granska räkenskaperna samt godkänna reglementet och ändringar i detsamma. En sådan vidtogs 1910, då smörprovningarnas förvaltningsutskott utsågs till noteringskommitté och samarbetet därigenom ytterligare framhävdes. Ett mycket växlande antal sällskap bekostade genom tillskott på 25 à 50 kr. de med noteringen förbundna utgifterna.[1]

För geologiska, hydrografiska och meteorologiska undersökningar, vilkas resultat kunde bliva för lantbruket värdefulla, ådagalade sällskapen från första början stort intresse och anvisade medel för dylika ändamål, ehuru i allmänhet endast obetydliga belopp.

---

i) Verksamhet av diverse slag.

Vid utarrendering av statens och vissa andra jordbruksdomäner hava hushållningssällskapen tagits i anspråk.

Redan 1826 stadgades beträffande de s. k. halländska kyrkohemmanen, att i fråga om de maximibelopp, som bestämdes för arrendena, skulle länets hushållningssällskaps förvaltningsutskott avgiva yttrande. Genom 1859 års stadga angående vården av Lunds domkyrkas egendomar bestäm-

---

[1] FÅB II, s. 417—20; IV, s. 737 f. — LRD 1908, s. 76—79; 1910, s. 88 ff.

des, att respektive förvaltningsutskott skulle höras beträffande såväl maximi- som minimiarrenden för dem.[1]

Icke längre begränsade till dylika speciella kategorier och ett par landskap voro dessa åligganden efter 1877. Nämnda år utfärdade provisoriska bestämmelser angående förvaltningen av för statens räkning utarrenderade fastigheter i hela landet föreskrevo nämligen, att resp. sällskaps förvaltningsutskott skulle för sitt område utse två i lantbruk kunnige män jämte suppleanter, vilka hade att biträda vid uppskattningen av arrendena. Detta hade förut Konungens befallningshavande gjort. När riksdagen 1882 definitivt ordnade hithörande frågor, delades denna skyldighet mellan landsting och hushållningssällskap, som alltsedan dess utsett var sin man jämte suppleant. Från samma tid voro dessas befogenheter utvidgade till att omfatta bestämmandet av arrendevillkoren i allmänhet.[2]

Att utse dessa domänuppskattningsmän åsamkade varken kostnader eller nämnvärt besvär, men de halländska kyrkornas jord beredde förvaltningsutskottet därstädes åtskilligt att göra.[3]

Ett allmänt ordnande av prästerskapets inkomster föreskrevs 1862 enligt beslut av riksdagen 1859—60. Inom varje län skulle för detta ändamål tillsättas en nämnd, där hushållningssällskapet ägde utse en ledamot. Detta låg onekligen ganska fjärran från deras egentliga verksamhet och var en direkt följd av bristen på en laglig länsrepresentation. Redan 1862—63 års riksdag hemställde också efter motion från bondeståndet om att de nytillkomna landstingen skulle övertaga denna befogenhet. Kungl. Maj:t lämnade sitt bifall.[4]

[1] SFS 1826 n:r 33, s. 560; 1859 n:r 70 § 11.

[2] SFS 1877 n:r 40, s. 5. — 1882 prop. n:r 4, s. 8. — SFS 1882 n:r 59, mom. 6. — SFS 1908 n:r 52, mom. 6.

[3] Danström, s. 61 f., 115 f.

[4] SFS 1862 n:r 43 § 2. — 1862—63 motion Bd. n:r 6 (Jöns Persson fr. Blekinge). — SFS 1863 n:r 45.

1896 års stora kommitté för främjande av den enskilda skogshushållningen framlade efter tre år ett innehållsrikt betänkande. Först 1903 fick emellertid riksdagen mottaga proposition med anledning härav, och en väldig motionsflod svällde samtidigt upp. Resultatet blev ett helt komplex av lagar, bland vilka dock endast förordningen angående skogsvårdsstyrelser i detta sammanhang är av större intresse.[1] Hushållningssällskapen hade sedan gammalt flerstädes ägnat mycken omsorg åt skogsvården, enkannerligen genom anställande av plantörer och annan skogspersonal samt anslag till föryngringsarbeten å kalmarker. Från och med 1905 skulle nu inom varje landstingsområde, med undantag för de två nordligaste länen och Gottland, en skogsvårdsstyrelse träda i verksamhet. Av dess ledamöter utsågo landsting och hushållningssällskaps förvaltningsutskott var sin jämte suppleant samt Kungl. Maj:t den tredje, som även var ordförande. De nya institutionerna övertogo sällskapens skogspersonal, och anslagen till skogsodling ingingo till deras kassor. Vederbörande förvaltningsutskott hade att yttra sig över reglemente för styrelsen, innan det av Kungl. Maj:t fastställdes, samt utsåg en revisor för granskning av den årliga redovisningen. Sällskapet fattade beslut om ansvarsfrihet. Landstinget var tillerkänt samma befogenheter.

Undantagsställningen för Norr- och Västerbotten blev bestående, men beträffande Gottlands län upphörde den 1908, då en skogsvårdsstyrelse med likadan ställning till hushållningssällskap och landsting som i övriga delar av landet därstädes trädde i verksamhet.[2]

Samtidigt med skogsvårdsstyrelsernas inrättande tilldelades sällskapen en annan, låt vara oväsentlig befogenhet. Lagarna angående vård av enskildes skogar stadgade nämligen rätt för Kungl. Maj:t att i återväxtens intresse in-

[1] 1896 års skogskommittés betänkande I, s. 121—124. — 1903 prop. n:r 46, s. 153—168. — Särsk. U n:r 5, s. 96 ff. — SFS n:r 79, s. 11—14. — Jfr ovan s. 151.

[2] SFS 1908 n:r 44. — Jfr 1913 n:r 81.

skränka kreatursbete å skogsmark men först efter vederbörande landstings och hushållningssällskaps hörande.[1]

1909 års lag angående inskränkning i rätten att erhålla ägostyckning, när det gällde hemman inom de norrländska länen, angav hushållningssällskapets förvaltningsutskott såsom lämpligt att giva utlåtanden över förekommande ansökningar. Den samtidigt beslutade lagen om uppsikt å vissa jordbruk i Norrland och Dalarna lämnade åt utskottet samma rätt som beträffande skogsvårdsstyrelserna i fråga om reglementena för de nya jordbrukskommissionerna men f. ö. intet inflytande på dessa.[2]

Den organisation, som distriktsveterinärväsendet erhöll vid 1912 års riksdag, medförde, att veterinärstyrelser, vilka redan funnos på vissa håll, infördes inom varje landstingsområde och till sammansättning och verksamhet reglerades i huvudsak efter mönster från Malmöhus län. Hushållningssällskapet utsåg tvenne av de fem ledamöterna.[3]

Härmed är redogörelse lämnad för de fall, som i det föregående icke blivit nämnda, då det föreskrivits, att hushållningssällskapen skulle tagas i anspråk för den lokala förvaltningen genom att antingen avfordras utlåtanden angående vissa bestämda slag av ärenden eller tillerkännas inflytande på sammansättningen av särskilda nämnder och styrelser. Det återstår att undersöka deras förhållande i samma avseenden till de centrala myndigheterna.

Från hushållningssällskapens ombudsmöte 1889 fick Kungl. Maj:t mottaga en framställning, vari påpekades den bristfälliga samverkan, som ägde rum mellan lantbruksförvaltningens centrala organ och modernäringens idkare. De enskilda sällskapen gjorde ju sitt, men ombudsmötena

[1] SFS 1903 n:r 79, s. 5; 1908 n:r 44, s. 5; 1913 n:r 80 § 13.

[2] SFS 1909 n:r 57, s. 2, 14.

[3] SFS 1912 n:r 138; n:r 426 § 12. — Jfr ovan, s. 155 f.

voro behäftade med stora brister. Man begärde regeringens initiativ till en reform och skizzerade förslagsvis upp ett »lantbruksråd» med ledamöter delvis utsedda av sällskapen. Förslaget ändrades och utformades närmare av lantbruksstyrelsen, när den trätt i verksamhet. Flertalet av sällskapen tillstyrkte åtminstone principiellt, och efter ytterligare jämkningar begärde civilministern av 1891 års riksdag ett årligt anslag på 5000 kr. för att bestrida kostnaderna. Statsutskottet avstyrkte emellertid, och i kamrarna höjdes ingen röst till förslagets förmån.[1] Som skäl för avslaget anfördes, att den nya institutionen genom tunga former skulle menligt inverka på sällskapens fria verksamhet och icke mer än lantbruksriksdagarne motsvara ett verkligt starkt behov. Den ökade livaktighet, som delvis till följd av detta avslag kom att utmärka de sistnämnda från 1892, gjorde f. ö., att de från den tiden ganska väl fyllde de funktioner, som skulle hava tillfallit lantbruksrådet.

I samband med förslag till en tidsenligare organisation av det högsta inseendet över landets hästavel uttalade sig lantbruksriksdagen 1893 för att vid stuteriöverstyrelsens sida borde ställas en stor rådgivande kommission, bl. a. bestående av ett ombud för varje hushållningssällskap. En kommitté för frågans utredande avgav sitt betänkande 1896 och gick i huvudsak fram på samma linje. Myndigheterna hade heller ingenting att invända, men hela frågan ställdes genom jordbruksdepartementets inrättande på framtiden, och när den 1909 omsider avgjordes, hade löneregleringskommittén året förut förklarat sig anse den stora kommissionen onödig. Departementschefen ställde sig på samma ståndpunkt, och kommissionen kom icke heller till stånd.[2]

Beträffande båda dessa centrala myndigheter realisera-

[1] LRD 1889, s. 17 f., 25 ff. — 1891 prop. n:r 1: 6, s. 82—95. — SU n:r 7, s. 74. — FK 13: 41 f. — Jfr ovan, s. 137.

[2] LRD 1893, s. 20 f., 47 f., 93—96. — 1902 prop. n:r 1: 9, s. 54 f. — 1909 prop. n:r 1: 9, s. 67 ff., 76.

des alltså före 1914 intet förslag om direkt föreskrivet inflytande från sällskapens sida. Däremot kom ett sådant till stånd i fråga om järnvägsstyrelsen, ty jordbruksintresset inom det s. k. järnvägsrådet representerades från 1908 av fem ledamöter, vilka enligt beslut av Kungl. Maj:t utsågos för treårsperioder av lantbruksriksdagen (se ovan s. 138).

*

Som ovan anförts, vann den Kungl. propositionen i egnahemsfrågan 1907 ej riksdagens bifall. Ett positivt beslut i ett hithörande ärende finnes dock att anteckna från detta år, nämligen inrättandet av en jordförmedlingsfond. Redan 1899 års kommitté hade föreslagit, att statslån i undantagsfall skulle få utlämnas till föreningar, som önskade inköpa och stycka jordområden, lämpliga för egna hem. 1904 berördes ej denna fråga, men som behovet av dylik mark ofta visat sig svårt att fylla, upptogs den av 1906 års sakkunniga och framlägges nu av jordbruksministern.[1] För att ej inkräkta på egnahemslånen föreslår denne att skapa en särskild fond, ur vilken för egnahemsändamål bildade aktiebolag och föreningar kunde erhålla lån för det angivna ändamålet. Hushållningssällskap, landsting och kommuner hade även ifrågasatts som låntagare men vore enligt departementschefens åsikt ej lämpliga, på grund av den vidlyftiga affärsförvaltning, som jordstyckningsföretagen medförde och vilken deras förtroendemän ej vore skickade att handhava. Motionsvis föreslogs emellertid att medtaga även hushållningssällskapen, och med denna förändring tillstyrktes propositionen av statsutskottet samt bifölls utan nämnvärda meningsskiljaktigheter i båda kamrarna.[2] Trots att hushållningssällskapen ej behövde ställa säkerhet och därigenom intogo en gynnsammare ställning än övriga låntagare, hade åtminstone till 1914 intet av dem tagit fonden i anspråk,

[1] 1899 års egnahemskommittés betänkande, s. 79 f. — 1907 prop. n:r 149.

[2] AK n:r 261 (Widén). — SU n:r 176, s. 15. — SFS 1907 n:r 49, 120.

och vi sakna anledning att här vidare uppehålla oss vid densamma. Jordbruksministerns betänkligheter hade tydligen ej varit ogrundade.

I annan form togo sällskapen däremot befattning med frågan om jordförmedlingen. Sporadiskt hade de befrämjat densamma åtminstone så tidigt som 1907. Riksdagen 1911 biföll ett i statsverkspropositionen gjort äskande på 20,000 kr. såsom bidrag till anordnande genom deras försorg av jordförmedlingsbyråer för egnahemsrörelsen. Följande år bestämdes, att även föreningar och landsting skulle kunna erhålla bidrag för ändamålet.[1] Till varje byrå utgick statsbidraget med högst halva kostnaden och ej mer än 700 kr. Vederbörande sällskap tillsatte styrelse för egen byrå och var representerat i den, om en förening stod som anordnare. Lantbruksstyrelsen hade överinseendet. 1914 gåvo åtta sällskap ut 10,000 kr. för detta ändamål, varav bortåt hälften utgjordes av statsbidrag. Landstingen befattade sig ej med ärendet.

Egnahemslånerörelsen och därmed sammanhängande frågor voro ej de enda formerna för sällskapens verksamhet, där ett socialt inslag var märkbart. Redan under den första perioden av sin tillvaro hade de på många håll framträtt som initiativtagare vid bildandet av sparbanker och sedan i fortsättningen deltagit i ledningen av dessa. Även när lagstiftningen 1875 och 1892 ingrep på detta område och de särskilda reglementena blevo beroende av Konungens befallningshavandes fastställelse, fortforo länens hushållningssällskap att helt eller delvis utse vissa sparbankers huvudmän.[2]

Av de vid början av 1800-talet i åtskilliga städer med bidrag av statsmedel inrättade »arbets- och korrektionshusen» ställdes åtminstone det i Visby under vederbörande hushållningssällskaps inseende och styrelse.[3]

---

[1] 1911 prop. n:r 1: 9, s. 394—400. — SFS 1911 n:r 121; 1912 n:r 318.

[2] Allmän sparbanksstatistik 1918, s. 86 f. (Sv. off. statistik).

[3] Ihre, s. 52 f. — SFS 1839 n:r 6. — Jfr Almquist, I, s. 58, n. 1.

En ordnad, offentlig arbetsförmedling är i Sverige av sent datum, och ett mindre årligt anslag av Västmanlands läns hushållningssällskap från 1899 torde få anses som en av de första ansatserna. Riksdagen 1906 beviljade ett anslag på 15,000 kr., vilket sedermera förnyades och så småningom flerdubblades. Bidrag från detta kunde tilldelas arbetsförmedlingsanstalter, inrättade efter vissa grunder av landsting, hushållningssällskap och kommuner, ensamma eller i förening. Sällskapen hade den ojämförligt minsta andelen, men 1914 hade deras kostnader för ändamålet likväl växt så pass, att tretton stycken av dem lämnade sammanlagt nära 20,000 kr.[1]

*

På grund av initiativ från Skaraborgs läns hushållningssällskap erhöll lantbruksstyrelsen 1906 i uppdrag att verkställa utredning om lämpliga åtgärder för främjande av den inhemska fröodlingen. Som en följd härav fick riksdagen 1907 mottaga proposition om ett anslag för ändamålet på 15,000 kr., vilket beviljades och sedan förnyades varje år, för 1914 höjt till 20,000 kr. Bidrag tillföll efter Kungl. Maj:ts prövning sällskapen till samma belopp, som de av egna eller utav landstingen beviljade medel använde för ändamålet. Vissa villkor angående formerna för de olika åtgärderna stadgades även.[2]

En del av hushållningssällskapens åtgärder till hästavelns befrämjande ha i det föregående ej blivit berörda. Redan från tidigt på 1800-talet förekommer i ganska stor utsträckning inköp av avelshingstar antingen till försäljning inom länet eller för utstationering.[3] Likaså beviljas billiga

---

[1] 1906 prop. n:r 116, s. 32 f. — SFS 1907 n:r 97. — Den offentliga arbetsförmedlingen i Sverige 1902—1912, s. 19 f., 38, 52, 61 f. (Sv. off. statistik). — LÅB 1914, s. 29.

[2] 1907 prop. n:r 1: 9, s. 154—168. — SFS n:r 80, s. 9 ff.

[3] I detta sammanhang må nämnas, att Kungl. kung. angående regle-

lån åt enskilda jordbrukare för dylika förvärv. På det nya århundradet bli åtgärderna mera mångskiftande. En skrivelse från riksdagen 1903 jämte en rad framställningar under de följande åren från bl. a. åtskilliga hushållningssällskap föranledde Kungl. Maj:t att 1909 tillsätta en kommitté för utredning i fråga om behövliga åtgärder till hästavelns främjande. Efter två år voro de sakkunniga färdiga med sina förslag, och 1913 gjordes dessa i vissa delar till föremål för propositioner till riksdagen. Utan opposition beviljade denna ett belopp av 20,000 kr. till åtgärder för tillvaratagande och utveckling av inhemska häststammar. Kungl. Maj:t bestämde, att såväl hushållningssällskap som sammanslutningar av enskilda uppfödare (de senare dock blott efter vederbörande sällskaps hörande) kunde erhålla del av anslaget att användas under stuteriöverstyrelsens inseende. Största beloppet eller halva den disponibla summan tilldelades hingstuppfödningsanstalten å Wången, som alltsedan 1903 med stora kostnader uppehållits av Kopparbergs, Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands läns hushållningssällskap.[1]

Stambokföring av hästar genom sällskapens försorg förekom stundom i samband med premieringen, särskilt i Skåne och Norrland. För att understödja densamma begärde Kungl. Maj:t 1913 ett anslag på 10,000 kr., vilket riksdagen också beviljade. I utfärdat reglemente bestämdes, att sammanslutning av hushållningssällskap eller särskild förening kunde tilldelas bidrag, men i praktiken blev det till att börja med endast den senare kategorien.[2] Dessa föreningar uppburo dessutom även smärre anslag av åtskilliga sällskap.

Ett tredje av kommitténs förslag gällde lag om hingstbesiktningstvång. Även denna fråga förelades samtidigt

---

mente för lantbeskälleriet i riket (1874) tilldelade sällskapen viss befattning med ansökningarna om utstationering av hingstar från statens depoter. (SFS n:r 14 § 5.)

[1] 1913 prop. n:r 1: 9, s. 134—159. — SFS n:r 274. — Jfr KARDELL, II, s. 120—157.

[2] Prop. n:r 1: 9, s. 182—197. — JU n:r 1, s. 45 f. — SFS n:r 275.

riksdagen men vann först följande år i något modifierad form dess bifall. Kungl. Maj:t erhöll rätt att besluta om införande av dylikt tvång inom ett hushållningssällskaps område efter framställning av sällskapet och vederbörande landsting.[1]

Nötboskapsaveln gynnade hushållningssällskapen i äldre tider huvudsakligen på samma sätt, som nyss anfördes beträffande hästarna, d. v. s. genom att befrämja förvärv till respektive län av goda avelsdjur. I vissa fall ha sällskapen för detta ändamål erhållit lån ur den genom beslut av 1881 års riksdag bildade fonden för svenska hornboskaps- och fåravelns förädling.[2]

Från tiden kring och efter sekelskiftet ha följande åtgärder tidigare ej beaktats.

Vid hushållningssällskapens ombudsmöte 1899 väcktes förslag om upprättande av under lantbruksstyrelsens inseende ställda avelscentra för nötboskap, och tre år senare fick riksdagen i detta ärende mottaga en proposition, som bifölls.[3] De ladugårdsbesättningar, vilkas ägare önskade få dem förklarade för avelscentra, fingo deltaga i tävlan härom, ifall vederbörande sällskap vore villigt bestrida vissa arvoden och reseersättningar. Tävlingen skulle ledas och ett förberedande urval verkställas av en nämnd inom varje hushållningssällskaps område, i vilken sällskapet insatte två ledamöter och lantbruksstyrelsen förordnade en tredje som ordförande. De utgifter, som drabbade sällskapen, visade sig vara mer betungande, än som från början antagits, och belöpte sig till åtskilliga tusen kronor. Deras medverkan togs därför ej i anspråk vid de förnyade tävlingar, som anordnades enligt riksdagsbeslut 1908 och 1913.[4] Organisationen

[1] 1914 A, prop. n:r 28. — 1914 B, JU n:r 65. — SFS n:r 451 (och 452).

[2] F. ö. gällde ifråga om dispositionen av tillgångarna från nämnda fond, att vederbörande sällskaps förvaltningsutskott skulle vitsorda behovet av vissa inköp, om lån för dem begärdes. FÅB I, s. 210—221. — Egerström, III, s. 277—287.

[3] 1902 prop. n:r 1: 9, s. 118—31. — SFS 1903 n:r 47.

[4] 1908 prop. n:r 1: 9, s. 337 f. — SFS 1908 n:r 58; 1913 n:r 204.

av dessa förenklades genom länsnämndernas slopande, och staten vidkändes alla kostnader.

På grund av boskapsskötselns stora betydelse för Norrbottens län och då de medel, som kunde disponeras för åtgärder till dess upphjälpande, voro mycket begränsade, föreslog Kungl. Maj:t riksdagen 1906 att bifalla därvarande hushållningssällskaps begäran om ett särskilt statsanslag för ändamålet på 5000 kr. Så skedde även, och vid alla följande riksmöten förnyades beslutet.[1]

För upprättande av stamböcker över nötboskap i samband med de statsunderstödda premieringarna medverkade sällskapen, som ovan nämnts. Dessutom erhöllo enskilda föreningar med samma uppgift kontanta bidrag från åtskilliga av dem liksom även från staten.[2]

Bland boskapsskötselns olika grenar intog svinaveln länge en tillbakaskjuten ställning. Vissa hushållningssällskap befrämjade visserligen densamma åtminstone från 1860-talet genom att importera och sedan utstationera eller försälja avelsgaltar, men det verkliga uppsvinget ägde rum först på 1900-talet.

Inom lantbruksstyrelsen tillkallade sakkunniga avgåvo 1909 ett betänkande med omfattande förslag till åtgärder från statens sida, vilket i beskuret skick låg till grund för en proposition till riksdagen 1911.[3] Kamrarna anvisade villigt såväl detta som följande år begärda 30,000 kr. Redan andra året utbetalades nästan hela denna summa till sällskapen och disponerades såsom bidrag med högst hälften till premiering, för vilken i annat sammanhang har redogjorts, kostnader för svinavelsstationer samt bildandet av svinavelsföreningar. 1912 utgick statsanslaget för de båda sistnämnda ändamålen med tillsammans ungefär 6000 kr., de följande åren med lika mycket för vart och ett av dem.

[1] 1906 prop. n:r 1: 9, s. 118—124.

[2] Se t. ex. LÅB 1913, s. 515 f., 518. — Jfr ovan, s. 200 f.

[3] Prop. n:r 1: 9, s. 251—265. — SFS n:r 120.

Ungefär dubbelt så mycket offrade sällskapen av egna medel.

Deras totala utgifter för svinaveln höjde sig från obetydligheter på ett eller annat tusental kronor först åren närmast före sekelskiftet, då sällskapen i Skåne och Halland bidrogo till upprättandet av de första avelsstationerna. Det första tiotusentalet överskreds definitivt 1907, och sedan statsbidraget började utgå, stego beloppen i hastig takt. 1914 var inklusive detta den sjätte siffran i det närmaste uppnådd. Främst kommo Malmöhus, Kalmar södra och Östergötlands hushållningssällskap.

Från att vid 1800-talets början bland alla slag av husdjursskötsel hava varit den mest omhuldade, började fåraveln snart sjunka i betydelse. Av staten och åtskilliga hushållningssällskap underhållna stamschäferier upphörde så småningom, och i huvudsak gällde detsamma avelsdjursimporten genom deras försorg. En lokal betydelse bibehöll denna näringsgren visserligen på sina håll, framför allt på Gottland, och understöddes även alltjämt av vissa sällskap, ehuru med åtminstone från 1880-talet högst obetydliga belopp.[1] Getskötseln var över huvud taget knappast någonsin föremål för uppmärksamhet från deras eller statens sida.

En rationell fjäderfäavel är i Sverige av sent datum. Ännu 1900 anvisade staten icke ett öre och sällskapen blott några hundra kronor till dess befrämjande. Tre år senare beviljade riksdagen ett första anslag på 5000 kr., och från 1909 utgick detsamma med fyra gånger denna siffra. Efter några år hade även sällskapens utgifter för detta ändamål genom tillskott från alla utom ett par norrländska stigit avsevärt och höllo sig sedan tämligen konstant kring 15,000 kr. Statsanslaget tilldelades av Kungl. Maj:t nästan alla år oavkortat Sveriges allmänna fjäderfäavelsförening för dess konsulentverksamhet, tidskrift m. m., och i överensstämmelse härmed vidtogo hushållningssällskapen i allmänhet ej

[1] Juhlin Dannfelt, II, s. 141—144.

heller några självständiga åtgärder utan inskränkte sig till att pekuniärt understödja de till densamma anslutna lokalföreningarna ute i länen, vilkas huvudsakliga verksamhet gick ut på spridandet av avelsägg.[1]

*

Statens, landstingens och hushållningssällskapens anslag till husslöjdens befrämjande användes visserligen till allra största delen för undervisning av olika slag, men belopp, som för sällskapens del under de sista decennierna torde kunna anslås till ett eller annat tiotusental kronor, disponerades dock för andra ändamål, såsom utställningar, försäljningsmagasin och hemslöjdsföreningar.[2]

Lika litet som för husslöjden voro statsanslagen till sällskapen för fisket av riksdagen bundna vid någon viss form för användningen. Den lokala administrationen bildade den största posten på utgiftssidan, men särskilt kostnaderna för fiskodling spelade även en väsentlig roll. Oavsett statistiken och premier för dödande av sälar (se nedan) växte sällskapens totalutgifter för näringsgrenen från ungefär 30,000 kr. på 1880-talet till omkring 100,000 kr. åren före 1914.[3]

Skogsodling har alltifrån sällskapens uppkomst varit en omhuldad form för verksamheten, särskilt i västkustlänen. De rikligt flödande brännvinsmedlen använde göteborgssällskapet i stor utsträckning (från 1880-talet årliga belopp mellan 20,000 och 30,000 kr.) till att kläda milsvida kalmarker med växande skog och utförde därmed en verkligt storslagen gärning. Riksdagen beviljade 1888 första gången ett anslag på 25,000 kr. som bidrag åt sådana hushållningssällskap och landsting — med visst maximibelopp till vart och ett — vilka själva anvisade minst motsvarande belopp till

[1] 1908 prop. n:r 1: 9, s. 330—35. — Jfr vidare t. ex. LÅB 1914, s. 46 f.

[2] Hemslöjdskommitténs betänkande 1917, I, s. 23—26, II, s. 482—489. — Jfr ovan, s. 164 f.

[3] Se t. ex. LÅB 1914, s. 570. — Jfr ovan, s. 151 ff.

skogsodling.[1] I ett par repriser höjdes summan till 100,000 kr., som utgingo fr. o. m. 1905. Från sistnämnda år skedde även den förändringen, att beloppen liksom länskorporationernas bidrag lämnades till de nyinrättade skogsvårdsstyrelserna, där sådana funnos, samt att Kungl. Maj:t fick större frihet vid fördelningen.[2] Dessförinnan hade alltid lejonparten av statsanslaget gått till sällskapen och endast en mindre del till landstingen. Efter en föregående ganska jämn stegring stod den totalsumma, som hushållningssällskapen offrade av egna medel för ändamålet, från sekelskiftet ganska konstant vid 50,000 kr. årligen.

Stadgan om jakt och djurfångst av 1808 likaväl som dess närmaste efterföljare, 1864 års jaktstadga, föreskrev skottpenningars utbetalande av allmänna medel för åtskilliga både större och mindre rovdjur. Genom beslut av Kungl. Maj:t år 1869 indrogos emellertid dessa premier beträffande rävar och rovfåglar, och detta betydde en högst avsevärd besparing för statskassan. Åtgärden motiverades med att det vore landstingens och hushållningssällskapens sak, att där sådant ansåges erforderligt, uppmuntra utrotandet av dessa slags skadedjur.[3] I allmänhet var det de förstnämnda korporationerna, till vilka de inom länen bildade jaktkassorna överlämnats, som togo denna angelägenhet om hand, men några av sällskapen, särskilt Kronobergs och Gävleborgs, lämnade också bidrag för ändamålet, vilka sammanlagt belöpte sig till ungefär 5000 kr. årligen.

Häri inräknas ej, vad som åtgick till belöningar för dödande av sälhundar. De stora skador, som dessa åsamkade havsfisket, föranledde mot slutet av 1800-talet, att på vissa håll i orterna medel anvisades till dylika premier, och flertalet av sällskapen i kustlänen förklarade sig 1895 på förfrågan av lantbruksstyrelsen villiga att göra uppoffringar för

[1] Motioner FK n:r 19 (L. M. Carlsson), AK n:r 22 (G. F. Östberg). — SU n:r 8, s. 25 ff. — Jfr 1886 motion FK n:r 50 (L. M. Carlsson).

[2] 1904 prop. n:r 1: 9, s. 148—153.

[3] 1900 prop. n:r 1: 7, s. 109.

denna sak. Riksdagen 1897 beviljade 5000 kr. att användas såsom bidrag till sällskap eller landsting med högst samma belopp, vartill deras egna anslag stego, och denna summa ökades 1901 till 7000 kr.[1] Ensamt utgifterna för hushållningssällskapen — alldeles övervägande från Stockholms län och Norrland — belöpte sig i allmänhet till mer än hela statsanslaget och överskredo tiotusentalet vissa år efter 1909.

Förslag om samarbete mellan Sverige och dess grannländer för utrotande av sälarna dryftades åtminstone så tidigt som 1908 och tillstyrktes i petitioner från sällskapen. Efter åtskilliga förhandlingar kunde jordbruksministern framlägga ärendet för 1913 års riksdag, som beviljade det för ändamålet äskade beloppet av 36,000 kr.[2] Härigenom fritogos länskorporationerna för framtiden från alla utgifter av detta slag.

Under senare hälften av 1880-talet började ollonborrar härja svårt i Halland och Skåne. De hushållningssällskap, som berördes härav, offrade själva ej obetydligt för deras bekämpande och ingingo till Kungl. Maj:t med begäran om statsbidrag. Då insekten hotade att bli en verklig landsplåga, ställde riksdagen beredvilligt i flera repriser stora summor till förfogande, sammanlagt 230,000 kr. för åren 1890—1908.[3] Som villkor uppställdes, att lokala anslag lämnades till samma belopp som statsbidraget. Av detta blevo endast 65,000 kr. tagna i anspråk. Största andelen föll på Kristianstads län. Statsbidragen utanordnades till sällskapen, som organiserade utrotningskriget och med egna samt kommunala medel bestredo de kostnader, som orterna måste vidkännas. De vidtagna åtgärderna voro effektiva, och ett par år in på det nya seklet hade härjningarna praktiskt taget upphört.

[1] 1897 prop. n:r 1: 6, s. 26—32. — SFS 1897 bih. n:r 62.

[2] Prop. n:r 1: 9, s. 414—20. — SFS n:r (355 och) 356.

[3] 1890 prop. n:r 27; 1905 prop. n:r 64. — FÅB I, s. 357—373; II, s. 487—490; III, s. 902—905; IV, s. 1428 f.

Bilagor.

Bilaga n:r 1.

Kongl. Maj:ts Nådiga Bref till Landtbruks-Academien, om Hushålls Sällskapers inrättande i de Län, der sådana icke finnas.

VI CARL med Guds Nåde, Sveriges, Göthes och Wendes Konung etc. etc. etc. Arfvinge till Norrige, Hertig till Schleswig Hollstein etc. etc. Tillbjude etc. Sedan Vi, uti de för Eder, under den 28 December 1811 utfärdade Nådiga Stadgar, ibland annat ålagt Eder, att söka befordra inrättningen af Hushålls Sällskap i de orter af Riket, der sådan stiftning icke finnes vidtagen; så hafven I, uti Skrifvelse af den 5:te sistl. Augusti i underdånighet anmält, att till fullgörande af denna skyldighet, skulle, efter Eder underdåniga tanka, förnämligast höra uppgiften af någon allmän Plan till dylika Sällskaps Inrättning; vid öfvervägande hvaraf I ansett följande tvenne grundsatser böra antagas såsom rättesnöre vid en sådan Plans författande, nemligen först, att de inrättningar som, under samma Öfverhets och Lagars Styrelse, arbeta för lika ändamål äfven böra, i afseende på allmänna grunderna för sin enskildta organisation och styrelse, vara lika; och dernäst, då dessa Inrättningar, ehuru inom gränsorna af samma land, ofta finnas för öfrigt, genom läge, klimat, brister eller tillgångar, jemte andra specielle föremål för sin uppmärksamhet och åhåga att gagna, uti olika förhållanden, bör bestämmandet af de mera specielle föreskrif-

terna bero af lokala omständigheter, samt föreslås af Embetsförvaltningen på stället i samråd med ortens kunnige och upplyste innevånare.

På sådan grund hafven I derföre till Vår Nådiga pröfning underställt följande Plan till ett Hushållnings Sällskap, allmänt för ett helt Län:

1:o. Föremålet för de i hvarje Län af Riket till inrättande föreslagne Hushållnings Sällskap bör vara i allmänhet allt sådant, som, inom kretsen af egen local och utom gränsorna af Konungens Embetsmäns och tillförordnade Myndigheters befattning, kan, antingen genom Sällskapets allmänna eller hvarje Ledamots särskildta åtgärd verkställas till Landthushållningens förbättring, genom upplysning, efterdömen, uppmuntran eller belöningar. I anseende hvartill inga af de ämnen, som Kongl. Maj:t för Dess Landtbruks Academies verksamhet föreskrifvit, böra anses från Sällskapets åtgärd undantagne; och må, för att ej från dessa talrika vigtiga föremål draga Ledamöternas uppmärksamhet, inga främmande, ehuru eljest nyttiga ämnen, vid Sällskapets sammankomster företagas.

2:o. Då till följd af Kongl. Maj:ts nådiga Förordnande, det åligger dess Landtbruks Academie, att dels för Hushållnings Sällskaperne i hvarje Län af Riket låta förfärdiga modeller af nya eller förbättrade Åkerbruksredskap, samt om deras nyttjande låta undervisa de till Academien insände Lärlingar, dels meddela Sällskaperne nyttiga mindre kända frön till nya odlingar m. m., äfvensom dem, jemte Allmänheten, resultaterne af gjorda försök och erhållna upplysningar i Landthushållningen, hvarjemte Kongl. Maj:t i nåder anbefallt Academien, att om dessa Sällskapers framsteg årligen afgifva underdånig Berättelse; så bör emellan Academien och Hushållnings Sällskaperna uti Riket en oafbruten communication ega rum till befrämjande af deras enskildta och hela Fäderneslandets gemensamma nytta och förkofran.

3:o. De första Ledamöterne utnämnas af Landshöfdingen i Länet till ett antal af Tolf, hvaribland de inom Länet

vistande Ledamöter af Kongl. Landtbruks och Kongl. Vetenskaps Academierne böra inbegripas. Desse således utnämnde personer må sedan genast, genom val ibland Länets öfrige innevånare, föröka Ledamöternes antal till en storlek, lämpad efter omständigheterna; dock böra af Sällskapets Ledamöter, utan afseende på stånd, alltid minst $^2/_3$ vara innehafvare af jord under eget bruk, och hvarje Ledamot tillika ega rätt, att vid Sammankomsterne såsom åhörare medföra en af antingen Länets egne eller främmande jordbrukare.

4:o. Landshöfdingen i Länet är ständig Ordförande, med afgörande rätt, då rösterne finnas lika delte. Att i hans ställe, i fall af frånvaro, föra ordet, väljer Sällskapet Tre af sine Ledamöter, hvaraf Landshöfdingen äger att utnämna En till vice Ordförande för året, och de tvenne öfrige i den ordning de röster erhållit, föra ordet i Landshöfdingens och vice Ordförandens frånvaro.

5:o. Secreterare och Skattmästare, samt andre nödige Tjenstemän tillsättas genom Val af Sällskapet.

6:o. Sedan Sällskapets antal hunnit till 20 personer, samt Secreteraren och Skattmästaren blifvit valde, utnämner Ordföranden Tre, samt Sällskapet genom omröstning Tre bland Ledamöterne, hvilka Sex Personer, jämte Ordföranden, Secreteraren och Skattmästaren, utgöra ett Förvaltnings Utskott till alla angelägna Ärendens Beredning, samt utförande af Sällskapets företag.

7:o. Detta Förvaltnings Utskott förnyas på det sätt, att hvarje af de två första åren, två af första utnämningen utgå, och året derpå äfven den 5:te och 6:te afträda. De således yppade ledigheter uppfyllas alltid genom val, en af Ordföranden och en af Sällskapet och vid 4:de årets slut, samt sedan framgent årligen, utgå alltid de två äldste Ledamöterne, hvarefter deras rum åter genom val på samma sätt besättas.

8:o. Detta Förvaltnings Utskott äger att utarbeta och till Landshöfdingen i Länet ingifva ett med dessa allmänna Stadgar enligt och till locala omständigheter för öfrigt läm-

padt Förslag till vidare stadgar och föreskrifter för Sällskapets Inrättning, Sammankomster och Arbeten, äfvensom i framtiden till de tillägg eller förbättringar, som deruti behöfvas, hvilka Förslag Landshöfdingen har att, beledsagade med eget Utlåtande, till Kongl. Maj:ts nådiga pröfning och fastställande insända.

Och som Vi i Nåder gillat förberörde af Eder i underdånighet föreslagne Plan till inrättningen af Hushålls Sällskap i Riket; så låte Vi nu, på sätt I tillika i underdånighet hemställdt, en afskrift utaf berörde Plan afsändas till Våre Befallningshafvande i de Län, der dylike Hushålls Sällskap icke redan blifvit fastställde, med förständigande derjemte, att, så fort sig göra låter, Planen till behörig verkställighet befordra; hvilket Vi velat Eder till svar härmed i Nåder tillkännagifva.

Vi befalle etc. Haga Slott den 7 September 1813.

CARL.

J. A. Börtzell.

Bilaga n:r 2.

Kongl. Maj:ts nådiga skrifvelse till Dess Landtbruksakademi, angående allmänna stadganden för Hushållningssällskapens inrättning och styrelse den 16 maj 1848.

OSCAR etc. Med anledning deraf, att de tid efter annan af de flesta Hushållnings Sällskap här i riket till Oss ingifna underdåniga förslag till nya eller förändrade stadgar för samma Sällskap befunnits i större eller mindre mån afvika från de i Kongl. Circulairet den 7 September 1813 föreskrifna allmänna grunder för inrättandet af dylika Sällskap, samt då I, af uppgifna skäl, ansett en efter nuvarande förhållanden lämpad förändring i berörde föreskrifter vara af behofvet påkallad, hafven I, som genom de för Eder under den 28

Augusti 1841 i Nåder utfärdade stadgar fått Eder uppdraget att söka befrämja en ändamålsenligare organisation af Hushållnings Sällskapen, der behofvet så fordrade, uti skrifvelse af den 10 sistlidne Mars hos Oss i underdånighet hemställt, att, såsom en ledning vid uppkommande frågor om förändring i stadgarna för dessa Sällskap och på det erforderlig likstämmighet härvid må iakttagas, följande allmänna grunder för Hushållnings Sällskapens organisation måtte, i stället för de i ofvannämnda circulaire meddelade föreskrifter, i Nåder varda stadgade, nämligen:

»1:o. Föremål för Län-Hushållnings Sällskaps verksamhet är i allmänhet allt sådant, som, inom området af eget Län samt utom gränserna af Embetsmäns och allmänna Myndigheters befattning, kan befordra Landtbruks och dermed förbundne näringars gagn och förkofran, genom upplysning, efterdömen, uppmuntringar och belöningar;

2:o. Ledamöter i Hushållnings Sällskap väljas till obestämdt antal, bland män, som äro kände för kunskaper i allmänhet samt insigt och erfarenhet i ett eller flera af de föremål, som tillhöra Hushållnings Sällskaps verksamhet;

3:o. Ordförande och vice ordförande äfvensom sekreterare och skattmästare, samt andre Tjenstemän, om sådana anses nödige, må, genom val, af Sällskapet tillsättas;

4:o. En särskild afdelning, bestående af ordföranden samt sekreteraren och skattmästaren, jemte minst fyra dertill, för ett eller flera år valde, ledamöter, hvaribland vice ordföranden, uppdrages att, under namn af Förvaltningsutskott, besörja Sällskapets ekonomiska angelägenheter, bereda alla inkommande ärenden, innan de till afgörande af Sällskapet företagas, samt verkställa alla vid dess sammankomster fattade beslut;

5:o. Hushållnings Sällskaps ordinarie sammankomster utsättas företrädesvis på tider, då i allt fall förväntas kan, att ett större antal ledamöter skola å samlingsorten sig inställa;

6:o. Hushållnings Sällskap besörjer, hvart och ett inom sin ort, att filialafdelningar blifva, härads-, kontrakts- eller

socknevis, inrättade, samt passande stadgar och föreskrifter dem meddelade; egande Hushållnings Sällskap att, genom sina filialafdelningar, erhålla nödiga upplysningar om ortliga förhållanden och utföra beslutne åtgärder;

Vald ordförande i sådan afdelning är sjelfskrifven ledamot af Hushållnings Sällskapet;

7:o. Med Landtbruksakademien bör Hushållnings Sällskap sätta sig i oafbruten förbindelse till ömsesidigt utbyte af upplysningar; hvarje år, inom Mars månads utgång, till Akademien afgifva berättelse om Landtbruks och tillhörande näringars tillstånd jemte de förändringar, som inom dem inträffat under föregående året, samt dessutom meddela Akademien underrättelser och uppsatser i ämnen, som utgöra föremål såväl för Akademiens som Hushållnings Sällskaps omtanka och verksamhet;

8:o. I öfrigt och med iakttagande af ofvannämnde grunder eger Hushållnings Sällskap att, efter särskilda, i hvarje ort sig företeende förhållanden, sjelf uppgöra de speciella föreskrifterne för sin verksamhet, och att, i sådant afseende, upprättade stadgar, äfvensom förslag till ändring i redan befintlige, till Kongl. Maj:ts nådiga pröfning och stadfästelse i underdånighet afgifva.»

Vid pröfningen häraf hafve Vi funnit godt att, med ändring af de i Kongl. Circulairet den 7 September 1813 gifne föreskrifter, samt godkännande af de allmänna grunder för Hushållnings Sällskapens organisation, hvilke I nu i underdånighet föreslagit, i Nåder bifalla, att desse grunder må tjena till ledning vid uppgörande och granskning af framtida förslag till nya stadgar för dylika sällskap, eller till förändringar i nu gällande. Hvilket Vi Eder till svar och behörigt iakttagande i hvad å Eder beror samt till vederbörandes meddelande och underdåniga efterrättelse härmed i Nåder tillkännagifve; befallande etc. Stockholms slott den 16 maj 1848.

OSCAR.

J. F. Fåhræus.

Bilaga n:r 3.

Kungl. Maj:ts nådiga bref till landtbruksstyrelsen angående förnyade allmänna grunder för hushållningssällskapens i riket organisation.

GUSTAF &c. &c. Vår ynnest &c. Genom nådigt bref den 16 maj 1848 fastställde Kungl. Maj:t, med ändring af de i nådigt cirkulär den 7 september 1813 i ämnet gifna föreskrifter, förnyade allmänna grunder för hushållningssällskapens i riket organisation att tjäna till ledning vid uppgörande och granskning af framtida förslag till nya stadgar för dylika sällskap eller till förändringar i gällande stadgar.

Uti underdånig skrifvelse den 12 november 1909 hafva nu hushållningssällskapens ombud, med öfverlämnande af ett utaf särskilda, vid ombudens möte år 1908 utsedda kommitterade utarbetadt och af ombuden vid 1909 års möte i hufvudsak godkändt förslag till gemensamma grundstadgar för hushållningssällskapen jämte motivering till samma förslag, i underdånighet hemställt, det Oss täcktes, med ändring af de i förenämnda nådiga bref den 16 maj 1848 gifna föreskrifter, i nåder fastställa de af ombuden i den underdåniga skrifvelsen föreslagna allmänna grunder för hushållningssällskapens organisation.

Till följd af nådig remiss har Ni den 7 juni 1910 häröfver afgifvit underdånigt utlåtande och därvid öfverlämnat infordrade yttranden från rikets samtliga hushållningssällskap eller deras förvaltningsutskott.

Då Vi nu låtit detta ärende Oss föredragas, hafva Vi funnit godt att, med ändring af de i nådiga brefvet den 16 maj 1848 meddelade föreskrifter, fastställa följande allmänna grunder för hushållningssällskapens organisation att tjäna till ledning vid uppgörande och granskning af förslag till nya stadgar för dylika sällskap eller till förändringar i nu gällande, nämligen:

§ 1.

Hushållningssällskaps ändamål är jordbrukets och därtill hörande binäringars äfvensom fiskets främjande.

§ 2.

Ledamöter i hushållningssällskap väljas af sällskapen till obestämdt antal.

§ 3.

Ordförande och vice ordförande utses af sällskapet; sekreterare och skattmästare samt andra tjänstemän, om sådana anses nödiga, utses af sällskapet eller dess förvaltningsutskott.

§ 4.

Åt en särskild afdelning, bestående af ordföranden och vice ordföranden jämte minst fem därtill för ett eller flera år utsedda ledamöter, uppdrages att, under namn af förvaltningsutskott, besörja sällskapets ekonomiska angelägenheter, bereda alla inkommande ärenden, innan de till afgörande af sällskapet företagas, afgifva af myndigheter från förvaltningsutskottet begärda utlåtanden samt verkställa alla af sällskapet fattade beslut.

§ 5.

Hushållningssällskap besörjer, hvart och ett inom sin ort, att underafdelningar inrättas samt erforderliga stadgar och föreskrifter för dessa meddelas; ägande hushållningssällskap att genom sina underafdelningar erhålla nödiga upplysningar om ortliga förhållanden och låta utföra beslutade åtgärder.

§ 6.

Med landtbruksstyrelsen och landtbruksakademien böra hushållningssällskapen stå i oafbruten förbindelse genom, bland annat, ömsesidigt utbyte af utgifna tryckta skrifter och böra hushållningssällskapen hvarje år inom mars månads

utgång till landtbruksstyrelsen afgifva berättelse om landtbrukets och tillhörande binäringars äfvensom fiskets tillstånd jämte de förändringar, som inom dessa näringsgrenar inträffat under föregående året.

§ 7.

Inom hushållningssällskap, vid hvilkets sammankomster ledamöterna äga allmän och lika rösträtt, erfordras för beslutande af utgift, som förvaltningsutskottet afstyrkt, eller för höjande af utgiftsbelopp, som utskottet föreslagit, att af sällskapets i omröstningen deltagande medlemmar minst $^2/_3$ äro om beslutet ense.

§ 8.

Förmenar ledamot af hushållningssällskap, att af sällskapet beslutad utgift faller utom området för sällskapets i § 1 angifna verksamhet, eller att beslut af sällskapet fattats i strid mot de i sällskapets stadgar meddelade bestämmelser om viss röstöfvervikt för beslutande af utgift, som förvaltningsutskottet afstyrkt, eller för höjande af utgiftsbelopp, som utskottet föreslagit, må han däröfver hos Kungl. Maj:t anföra besvär, hvilka skola till jordbruksdepartementet ingifvas inom trettio dagar efter beslutets fattande.

§ 9.

I öfrigt och med iakttagande af ofvan nämnda grunder äger hushållningssällskap att efter särskilda i hvarje ort sig företeende förhållanden själf uppgöra de speciella föreskrifterna för sin verksamhet och att till Kungl. Maj:ts nådiga pröfning och stadfästelse i underdånighet öfverlämna i sådant afseende upprättade stadgar äfvensom förslag till ändring i redan befintliga sådana.

Detta meddelas Eder till kännedom. Stockholms slott den 28 oktober 1910.

GUSTAF.

Oskar Nylander.

Bilaga n:r 4.

Kungl. Maj:ts kungörelse med allmänna grunder för hushållningssällskaps organisation; given Stockholms slott den 8 juni 1923.

Kungl. Maj:t har, efter riksdagens hörande, funnit gott förordna, att hushållningssällskaps stadgar för att kunna fastställas till efterrättelse från och med den 1 januari 1925 skola vara avfattade i huvudsaklig överensstämmelse med följande allmänna grunder för hushållningssällskaps organisation.

Ändamål, verksamhetsområde och ledamotskap.

§ 1.

Hushållningssällskaps ändamål är att främja lanthushållningen och därtill hörande binäringar ävensom fiske och hemslöjd.

Hushållningssällskap skall till verksamhetsområde hava visst län, dock att dels Kalmar län och Älvsborgs län må vart för sig uppdelas i två hushållningssällskap dels ock Stockholms län och Stockholms stad må hänföras till samma hushållningssällskap.

Angående hushållningssällskaps uppdelning i underavdelningar stadgas i 27 §.

§ 2.

Envar kommunalt röstberättigad, vilken idkar i 1 § omförmäld näring, äger, efter därom gjord, av ledamotsavgift åtföljd skriftlig anmälan, inträda såsom ledamot i hushållningssällskap, inom vars område näringen idkas.

Hushållningssällskap äger därjämte genom val medelst enkel röstövervikt utse ledamöter i sällskapet.

§ 3.

Ledamot skall till hushållningssällskapet erlägga av-

gift antingen årligen med högst tre kronor eller en gång för alla med lägst tjugu gånger den årliga avgiften.

Hedersledamot och korresponderande ledamot må befrias från erläggande av ledamotsavgift.

Annan avgift må hushållningssällskap ej påföra ledamot.

§ 4.

1 mom. Ledamot, som utträder ur hushållningssällskap, är skyldig att erlägga ledamotsavgift för det kalenderår, varunder utträdet sker.

2 mom. Ledamotskap vare förverkat, därest ledamot

underlåter att erlägga ledamotsavgift sist inom en månad från dag, som härför bestämts i ledamoten skriftligen delgiven betalningsanmodan,

förklaras omyndig, eller

genom laga kraftvunnet utslag ådömes sådan straffpåföljd, som angives i 2 kap. 19 § strafflagen.

Beslutanderätt och sammanträden.

§ 5.

1 mom. Hushållningssällskaps beslutanderätt skall, i den mån den ej tillkommer sällskapets förvaltningsutskott, utövas å hushållningssällskapets sammanträden av valda ombud jämte förvaltningsutskottets ledamöter.

2 mom. Ombuden, vilka väljas till antal och på sätt, varom förmäles i 13—16 §§, benämnas lantbruksombud.

3 mom. Angående förvaltningsutskott, som är hushållningssällskaps styrelse, stadgas i 17—20 §§.

4 mom. Vid hushållningssällskaps sammanträde äger varje lantbruksombud eller ledamot i förvaltningsutskottet en röst. Ledamot i förvaltningsutskott må dock icke deltaga i val av revisorer för granskning av förvaltning, för vilken han är ansvarig, eller i beslut om ansvarsfrihet för sådan förvaltning.

§ 6.

1 mom. Hushållningssällskap skall årligen på därom i stadgarna angiven tid hålla ordinarie sammanträde.

2 mom. Extra sammanträde hålles, då förvaltningsutskottet finner sådant erforderligt eller då Kungl. Maj:t därom förordnar.

3 mom. Kungörelse om hushållningssällskaps sammanträde skall utfärdas av ordföranden och införas i en eller flera av länets mest spridda tidningar, i fråga om ordinarie sammanträde minst två månader och i fråga om annat sammanträde minst en månad före den dag, då sammanträdet skall börja. Ordföranden åligger därjämte att i god tid förut och minst en vecka före sammanträdets början låta tillsända varje lantbruksombud och ledamot av förvaltningsutskottet meddelande om plats och tid för sammanträdet, avtryck av förvaltningsutskottets framställningar och väckta motioner samt föredragningslista över förekommande ärenden, vilken, i den mån så är möjligt, skall upptaga förvaltningsutskottets förslag i varje ärende.

Sådan fullständig föredragningslista samt tillhörande framställningar och motioner skola senast vid sammanträdets öppnande i erforderligt antal finnas tillgängliga å sammanträdeslokalen.

§ 7.

Motion skall för att kunna upptagas till behandling vid ordinarie sammanträde ingivas till förvaltningsutskottet senast 45 dagar före sammanträdets början.

§ 8.

1 mom. Med undantag för fall, som i 2 mom. angives, må följande ärenden upptagas och avgöras allenast vid hushållningssällskaps ordinarie sammanträde:

1) inval av ledamöter;

2) val av ordförande och vice ordförande;

3) val av ledamöter i förvaltningsutskottet och suppleanter för dem;

4) val av revisorer och suppleanter för dem;

5) fastställande av utgifts- och inkomststat samt i övrigt beslut om utgifter, i den mån detta ej anförtrotts åt förvaltningsutskottet;

6) avgivande av förslag i fråga om antalet lantbruksombud för hushållningssällskapet;

7) indelning i valkretsar;

8) bestämmande av antalet underavdelningar och området för envar av dessa;

9) fastställande av stadgar för underavdelningar; samt

10) förslag till ändring av sällskapets stadgar.

2 mom. Kungl. Maj:t äger föreskriva, att vid extra sammanträde, varom Kungl. Maj:t förordnat, skall behandlas ärende, som i 1 mom. angives.

§ 9.

Vid hushållningssällskaps sammanträde, vars förhandlingar äro offentliga, äger envar ledamot av sällskapet rätt att yttra sig.

Landshövding i länet, som ej är ledamot, äger ändock deltaga i överläggningarna men ej i besluten. Är ej landshövding tillsatt eller förordnad eller har han förhinder, äger den i tjänsten äldste avdelningschefen i länsstyrelsen sagda rätt.

§ 10.

Hushållningssällskap må ej fatta beslut, därest icke minst hälften av de enligt 5 § 1 mom. röstberättigade äro närvarande.

Om av sådan anledning beslut ej kan fattas i ärende, som avses i 8 § 1 mom. under 2)—10), skall för ärendets förnyade behandling sammanträdet ajourneras till viss bestämd dag, därvid tillstädeskommande röstberättigade avgöra ärendet. Till sådant ajournerat sammanträde åligger det ordföranden att låta skriftligen kalla samtliga lantbruksombud och leda-

möter i förvaltningsutskottet med angivande av förekommande ärende och de tillstädeskommandes rätt att avgöra detsamma.

§ 11.

Finner hushållningssällskap ärende vara av den beskaffenhet, att före avgörandet ytterligare beredning erfordras, må ärendet för sådan beredning överlämnas till särskilt utsedda personer.

Skola två eller flera personer utses för dylik beredning, sker valet proportionellt, därest sådant äskas av minst så många närvarande röstberättigade, som motsvara det tal, vilket erhålles, om samtliga närvarande röstberättigades antal delas med det antal personer, valet avser, ökat med 1. Då valet sker proportionellt, skall iakttagas vad om proportionellt valsätt vid vissa val inom landsting och stadsfullmäktige m. m. är föreskrivet.

§ 12.

1 mom. Vid sammanträde skall omröstning ske öppet, dock att, där i fråga om annat val än inval av ledamot någon röstberättigad eller eljest en tiondel av närvarande röstberättigade det äskar, omröstningen skall förrättas med slutna sedlar.

2 mom. Val av ledamöter och suppleanter i förvaltningsutskott skall ske proportionellt, därest sådant äskas av minst så många närvarande röstberättigade, som motsvara det tal, vilket erhålles, om samtliga närvarande röstberättigades antal delas med det antal personer, valet avser, ökat med 1. Då valet sker proportionellt, skall iakttagas vad om proportionellt valsätt vid vissa val inom landsting och stadsfullmäktige m. m. är föreskrivet.

Vid val av ledamöter och suppleanter i förvaltningsutskottet må olika avgångstid ej bestämmas. Då ledighet efter ordinarie ledamot uppstår, skall vederbörande suppleant tjänstgöra intill mandattidens utgång.

3 mom. För att gälla såsom hushållningssällskaps beslut erfordras i följande ämnen, att två tredjedelar av de röstande förena sig om beslutet:

1) beviljande av anslag till nya ändamål och behov;

2) beslutande av utgift, som förvaltningsutskottet avstyrkt; samt

3) höjande av utgiftsbelopp, som förvaltningsutskottet föreslagit.

Lantbruksombud.

§ 13.

Efter förslag av hushållningssällskap fastställer Kungl. Maj:t tills vidare för viss tid antalet lantbruksombud för sällskapet med hänsyn till dess ledamotsantal samt folkmängd inom och areal av sällskapets område, varvid iakttages, att antalet lantbruksombud icke må utan vägande skäl väsentligt avvika från antalet landstingsmän inom länet.

§ 14.

1 mom. För val av lantbruksombud har hushållningssällskap att för samma tid, för vilken Kungl. Maj:t bestämt antalet ombud, indela sällskapets område i valkretsar, var och en bestående av en eller flera underavdelningars områden. Underavdelnings område må, där så erfordras med hänsyn till särskilda lokala förhållanden, uppdelas i valdistrikt.

2 mom. För varje lantbruksombud väljes minst en suppleant.

3 mom. Lantbruksombud och suppleanter väljas för en tid av högst fyra år.

§ 15.

Rösträtt vid val av lantbruksombud äger envar inom valkretsen kommunalt röstberättigad ledamot av hushållningssällskapet, dock ej sådan betalande ledamot, som senare än två månader före valet betalt första ledamotsavgiften.

Valbar till lantbruksombud är envar röstberättigad ledamot.

§ 16.

1 mom. Kungörelse om förrättande av val av lantbruksombud skall utfärdas av förvaltningsutskottet samt i god tid förut och minst en vecka före den dag, då valet skall ske, införas i en eller flera av länets mest spridda tidningar. Samtidigt med utfärdandet av kungörelsen tillställer förvaltningsutskottet varje valförrättare förteckning över de enligt 15 § röstberättigade ledamöter, som tillhöra valkretsen, respektive valdistriktet (röstlängd).

2 mom. Val av lantbruksombud sker med slutna sedlar. Mellan lika röstetal skiljer lotten.

I valkrets med flera valdistrikt verkställes sammanräkningen vid offentlig, i god tid förut kungjord förrättning av en av förvaltningsutskottet utsedd nämnd.

3 mom. Vid val av lantbruksombud föres protokoll. Sedan val ägt rum, åligger det valförrättaren att omedelbart till förvaltningsutskottet insända valprotokollet.

Förvaltningsutskott och befattningshavare.

§ 17.

Förvaltningsutskottet består av

hushållningssällskapets ordförande, vice ordförande och sekreterare, vilka utöva samma befattningar inom utskottet, samt

högst 9 därtill av hushållningssällskapet bland dess ledamöter för en tid av högst fyra år valda ledamöter.

För envar av de valda ledamöterna väljes minst en suppleant.

§ 18.

Annan hushållningssällskapets befattningshavare, än ovan nämnts, må icke vara ledamot eller suppleant i utskottet.

16—23328. *O. E. Kempe.*

§ 19.

Förvaltningsutskottet åligger

att med uppmärksamhet följa utvecklingen av i 1 § angivna näringar och verka för deras förkovran samt att i sådant syfte för hushållningssällskapet framlägga förslag i frågor, som falla inom området för sällskapets verksamhet;

att handhava sällskapets ekonomiska angelägenheter och att uppgöra förslag till inkomst- och utgiftsstat;

att bereda alla ärenden, innan de överlämnas till hushållningssällskapets avgörande;

att ombesörja verkställandet av hushållningssällskapets beslut;

att avgiva av statens verk och myndigheter begärda yttranden och uppgifter ävensom lämna biträde för införskaffande genom sällskapets underavdelningar av uppgifter till jordbruksräkningar och jordbruksstatistik i övrigt;

att, under iakttagande av vad i 21 § stadgas, tillsätta sekreterare; samt

att tillsätta skattmästare och övriga befattningshavare.

§ 20.

Förvaltningsutskottet må ej fatta beslut, därest icke minst två tredjedelar av dess samtliga ledamöter äro närvarande.

§ 21.

Då sekreterartjänst hos hushållningssällskap skall tillsättas, förklarar förvaltningsutskottet tjänsten till ansökning ledig, med föreläggande av viss tid, icke understigande 30 dagar, inom vilken ansökningar skola vara inkomna till utskottet.

Bland de sökande uppsätter förvaltningsutskottet på förslag tre, därest så många sökande finnas, varefter förslaget och tillhörande ansökningshandlingar insändas till lantbruksstyrelsen.

Ej må någon antagas till sekreterare, som icke med hän-

syn till teoretiska kunskaper och praktisk erfarenhet förklarats till platsen kompetent av lantbruksstyrelsen eller, efter besvär över av lantbruksstyrelsen meddelat beslut, av Kungl. Maj:t.

Resekostnads- och traktamentsersättning.

§ 22.

1 mom. Envar vid hushållningssällskaps ordinarie sammanträde närvarande röstberättigad åtnjuter ej mindre ersättning för resekostnaden fram och åter än även dagtraktamente, dock för högst tre sammanträdesdagar årligen, allt enligt samma grunder, som gälla för landstingsmän vid landstingssammanträde.

2 mom. Har Kungl. Maj:t enligt 6 § 2 mom. förordnat om extra sammanträde, åtnjuter envar därvid närvarande röstberättigad efter samma grunder, som i 1 mom. i denna paragraf angives, dagtraktamente under en sammanträdesdag jämte ersättning för resekostnaden till och från sammanträdet.

3 mom. Ersättning enligt 2 mom. gäldas direkt av statsmedel.

§ 23.

Ledamot eller suppleant i förvaltningsutskottet ävensom revisor eller revisorssuppleant åtnjuta vid fullgörande av sitt uppdrag dagtraktamente och resekostnadsersättning efter enahanda grunder, som angivits i 22 §, dock att åtnjutande av dagtraktamente ej är begränsat till visst antal dagar.

Revision.

§ 24.

1 mom. Hushållningssällskaps räkenskaper och förvaltning skola granskas av två eller flera revisorer.

En av revisorerna skall förordnas av vederbörande läns-

styrelse. Landsting, som beviljat anslag till hushållningssällskap, äger utse en revisor. Övriga revisorer väljas av hushållningssällskapet.

För envar revisor må jämväl utses suppleant.

2 mom. Avskrift av revisionsberättelse skall av förvaltningsutskottet omedelbart efter berättelsens avgivande tillställas lantbruksstyrelsen.

Protokoll och årsberättelse.

§ 25.

Vid hushållningssällskaps och förvaltningsutskotts sammanträden skall föras protokoll.

Protokollet skall innehålla förteckning å de vid sammanträdet närvarande röstberättigade samt i korthet angiva beskaffenheten av varje föredraget ärende och det beslut, som fattats däri, ävensom, där omröstning ägt rum, uppgift om huru röstningen utfallit. Röstberättigad, som vid beslut fattande tillhört minoriteten, äger rätt att få detta antecknat till protokollet. I övrigt står det varje röstberättigad öppet att senast vid protokollets justering skriftligen anföra de skäl, på vilka vederbörande stöder sin mening, och skola sådana anföranden bifogas protokollet.

Protokoll skall justeras av ordföranden och två därtill utsedda justeringsmän inom femton dagar från sammanträdets avslutande.

§ 26.

Hushållningssällskap åligger att varje år före utgången av april månad till lantbruksstyrelsen avgiva berättelse över de av sällskapet under föregående år vidtagna åtgärder till främjande av lanthushållningen och därtill hörande binäringar ävensom fiske och hemslöjd, vid vilken berättelse skola fogas uppgifter rörande sällskapets ekonomi, avfattade å räkenskapstablå enligt av lantbruksstyrelsen fastställt formulär.

Underavdelningar.

§ 27.

Underavdelning av hushållningssällskap skall inrättas i varje socken eller, där särskilda lokala förhållanden så påkalla, annat motsvarande område.

Dessutom må för härad, tingslag eller motsvarande område i enlighet med närmare bestämmelser i sällskapets stadgar inrättas högre underavdelning.

§ 28.

Underavdelnings ändamål är att inom sitt område främja hushållningssällskapets verksamhet i enlighet med de bestämmelser, som finnas intagna i hushållningssällskapets stadgar eller eljest blivit av hushållningssällskapet fastställda.

Underavdelning har att lämna biträde vid jordbruksräkningar ävensom vid insamlande av uppgifter i övrigt för jordbruksstatistiken.

§ 29.

Underavdelning väljer inom sig ordförande och vice ordförande.

§ 30.

Om underavdelnings sammanträde åligger det avdelningens ordförande att i god tid förut och minst en vecka före sammanträdet på lämpligt, i stadgarna angivet sätt meddela avdelningens ledamöter.

Vid underavdelnings sammanträde skall föras protokoll, som av ordföranden och två därtill utsedda justeringsmän skall justeras inom femton dagar från sammanträdets avslutande.

Matrikel.

§ 31.

För varje hushållningssällskap skall finnas en fullständig

och tillförlitlig matrikel, upptagande de olika underavdelningarna och de sällskapets ledamöter, som tillhöra varje avdelning.

Besvär.

§ 32.

Ledamot av hushållningssällskap, som förmenar, att något sällskapets beslut fattats i strid mot de i sällskapets stadgar meddelade bestämmelser eller att val av lantbruksombud, i vilket ledamoten ägt deltaga, icke skett i föreskriven ordning, må däröver hos Kungl. Maj:t anföra besvär, som skola ingivas till jordbruksdepartementet inom 30 dagar, räknat från dagen för beslutets justerande.

§ 33.

Ledamot av underavdelning, som förmenar, att något underavdelningens beslut fattats i strid mot underavdelningens eller hushållningssällskapets stadgar, må däröver hos förvaltningsutskottet anföra besvär inom 30 dagar, räknat från dagen för beslutets justerande.

Över förvaltningsutskottets beslut i anledning av besvär rörande tillämpningen av hushållningssällskapets stadgar må besvär föras hos Kungl. Maj:t i den ordning 32 § stadgar om besvär över hushållningssällskaps beslut. Förvaltningsutskottets beslut över besvär rörande tillämpningen av underavdelnings stadgar må ej överklagas.

Förslag till stadgar och ändring däri.

§ 34.

1 mom. Förslag till stadgar eller ändring däri skall, för att anses antaget av hushållningssällskap, hava godkänts vid två på varandra följande ordinarie sammanträden.

2 mom. Förslag, varom i 1 mom. sägs, ingives för erhållande av Kungl. Maj:ts fastställelse till jordbruksdepartementet.

§ 35.

Utöver stadganden i överensstämmelse med de i 1—34 §§ härovan angivna grunder må i hushållningssällskaps stadgar intagas de ytterligare, emot samma grunder ej stridande bestämmelser, som med hänsyn till särskilda lokala förhållanden, sällskapet åliggande uppgifter eller eljest anses erforderliga.

Intill dess lantbruksombud blivit valda, utövas hushållningssällskaps beslutanderätt enligt för sällskapet förut gällande stadgar.

Genom denna kungörelse upphävas föreskrifterna i Kungl. Maj:ts brev till lantbruksstyrelsen den 28 oktober 1910 (bih. nr 79) angående förnyade allmänna grunder för hushållningssällskapens i riket organisation.

Det alla, som vederbör, hava sig hörsamligen att efterrätta. Till yttermera visso hava Vi detta med egen hand underskrivit och med Vårt kungl. sigill bekräfta låtit. Stockholms slott den 8 juni 1923.

GUSTAF.

(L. S.)

David Pettersson.

Bilaga n:r 5.

Data för de särskilda hushållningssällskapens stadgar t. o. m. 1914.

Stockholms läns: 9 juni 1847; 1 juli 1857; 23 maj 1862; 4 maj 1866; 31 mars 1876; 23 april 1897.

Uppsala läns: 27 juni 1815; 21 april 1820; 7 dec. 1824; 25 nov. 1846; 30 nov. 1860; 4 maj 1866; 23 april 1869; 9 maj 1879; 6 maj 1898; 30 dec. 1899; 3 okt. 1903; 22 nov. 1912.

Södermanlands läns: 8 nov. 1814; 23 jan. 1819; 25 febr.

1832; 10 febr. 1837; 4 febr. 1848; 9 dec. 1851; 21 juni 1861; 4 juni 1869; 1 okt. 1875; 30 dec. 1881; 6 april 1887; 7 febr. 1902; 26 febr. 1904; 4 febr. 1910; 30 jan. 1914.

Östergötlands läns: 24 maj 1814; 27 jan. 1818; 23 april 1822; 3 april 1857; 7 aug. 1862; 29 sept. 1870; 31 mars 1876; 1 juni 1883; 31 dec. 1903; 26 aug. 1904; 29 jan. 1909.

Jönköpings läns: 8 nov. 1814; 23 jan. 1819; 1 okt. 1844; 2 juli 1858; 14 nov. 1862; 6 okt. 1865; 23 febr. 1872; 6 april 1882.

Kronobergs läns: 24 maj 1814; 22 april 1817; 20 aug. 1840; 13 maj 1845; 26 maj 1854; 22 sept. 1866; 28 febr. 1879; 20 mars 1891; 4 maj 1900; 7 mars 1913.

Kalmar läns: 5 dec. 1811 (?); 26 jan. *1838; 11 april 1851.

Kalmar läns norra: 4 juni 1859; 4 juni 1869; 6 mars 1885; 1 febr. 1907.

Kalmar läns södra: 4 juni 1859; 23 dec. 1874; 1 juni 1883; 28 april 1888; 5 mars 1891; 12 febr. 1897.

Blekinge läns: 13 dec. 1814; 23 jan. 1819; 23 sept. 1823; 3 dec. 1842; 19 juni 1843; 28 juli 1846; 2 febr. 1849; 15 juni 1861; 12 juni 1863; 9 dec. 1864; 29 nov. 1872; 10 maj 1889; 2 febr. 1900; 30 aug. 1907.

Gottlands läns: 3 april *1791; 9 juni 1800; 22 april 1817; 16 jan. 1821; 9 maj 1827; 1 april 1834; 8 mars 1839; 10 juli 1843; 7 dec. 1850; 23 nov. 1859; 15 dec. **1863; 16 juli **1868; 29 jan. **1869; 26 febr. 1877; 3 juni 1881; 26 nov. 1885; 8 mars 1889; 1 febr. 1907; 23 febr. 1912.

Kristianstads läns: 24 maj 1814; 29 juli 1817; 19 mars 1839; 13 nov. 1857; 15 nov. 1861; 30 aug. 1864; 11 dec. 1868; 12 april 1873; 20 juli 1883; 18 maj 1894; 14 juni 1901.

Malmöhus läns: 24 maj 1814; 30 april 1836; 9 nov. 1849; 18 okt. 1861; 29 sept. 1882; 28 sept. 1900; 3 april 1908.

Hallands läns: 24 juli 1812; 18 juni 1819; 30 april 1836; 24 okt. 1845; 12 sept. 1868; 2 juli *1878; 28 okt. 1887.

Göteborgs och Bohus läns: 24 maj 1814; 9 dec. 1846; 11 febr. 1859; 19 jan. 1869; 19 okt. 1883; 31 dec. 1903; 11 okt. 1907.

Älvsborgs läns: 17 juli 1812; 6 mars 1829; 15 juli 1841; 1 okt. 1844; 1 juli 1857; 10 nov. 1882.

Älvsborgs läns norra: 7 okt. 1892.

Älvsborgs läns södra: 7 okt. 1892; 15 mars 1901.

Skaraborgs läns: 11 sept. 1807; 13 dec. 1814; 27 april 1840; 14 sept. 1842; 25 jan. 1878; 22 okt. 1880; 30 nov. 1883; 22 dec. 1898; 18 nov. 1904; 28 okt. 1910.

Värmlands läns: 15 juli 1803; 23 mars 1804; 28 juli 1846; 5 maj 1865; 2 juni 1871; 21 maj 1897; 30 jan. 1903; 3 maj 1907.

Örebro läns: 20 maj 1803; 26 jan. *1833; 28 jan. *1845; 7 sept. *1847; 26 jan. *1855; 20 dec. 1862; 1 juni 1877; 29 juli 1892; 6 maj 1898.

Västmanlands läns: 14 febr. 1815; 27 jan. 1818; 26 jan. 1849; 23 maj 1862; 4 juni 1869; 1 okt. 1875; 7 maj 1885; 6 juni 1902.

Kopparbergs läns: 11 sept. *1850; 9 nov. 1854; 2 sept. 1869; 23 nov. 1883; 7 febr. 1896; 18 sept. 1908.

Gävleborgs läns: 28 jan. *1814; 2 nov. 1820; 24 juli 1857; 27 mars 1863; 18 okt. 1872; 21 april 1886; 6 okt. 1899; 16 sept. 1904.

Västernorrlands läns: 19 mars 1805; 23 jan. 1819; 27 okt. 1827; 11 maj 1854; 29 sept. 1865; 7 april 1881; 7 dec. 1888; 8 dec. 1914.

Jämtlands läns: 27 jan. 1818; 2 mars 1819; 30 juli 1821; 15 jan. 1846; 30 okt. 1885; 19 juni 1896; 3 maj 1912.

Västerbottens läns: 8 nov. 1814; 29 nov. 1826; 28 nov. 1829; 3 nov. 1848; 22 febr. 1867; 16 dec. 1887; 14 sept. 1894; 12 juni 1908; 28 okt. 1910; 8 dec. 1914.

Norrbottens läns: 11 juni 1816; 7 dec. 1850; 16 juni 1876; 28 juni 1889.

Anm. En stjärna framför årtalet betyder, att vederbörande sällskap å angivet datum beslutat om nya eller förändrade stadgar, vilka sedan tillämpats utan att underställas Kungl. Maj:t i och för stadfästelse.

Detta är ju dock undantag, och i det stora flertalet fall har

begärd officiell fastställelse följt efter. Det är data för besluten härom, som då angivas, och hänsyn har alltså icke blivit tagen till ett eventuellt senare ikraftträdande liksom icke heller till de föga talrika avslagen och återremisserna. Någon gång har Konungens befallningshavande jämlikt honom i stadgarna tillerkänd rätt meddelat definitiv stadfästelse. vilket utmärkes med två stjärnor. Annars äro besluten alltid fattade i statsrådet.

*

Juhlin Dannfelt lämnar i sin bil. 18 en förteckning av samma slag. Den lider emellertid av mycket talrika både ofullständigheter och fel samt är icke framförd längre än till år 1900. Ett ganska betydande arbete har nedlagts på gjorda kompletteringar och rättelser, och skörden av sådana har blivit ett trettiotal, oavsett tilläggen för åren 1901—14. Absolut korrekt kan möjligen den förteckning vara, som här nu lämnas, men fullständig är icke heller den. Många »stjärndata» skulle säkerligen kunna ytterligare uppspåras från äldre tider, då gällande stadgebestämmelser mycket nonchalant ändrades genom ett enkelt beslut av vederbörande sällskap. Men mödan bleve oproportionerligt stor.

Bilaga n:r 6.

Tabell

utvisande de hushållningssällskapen tillfallna *bränvinsförsäljningsmedlen* för åren 1856—1913.

	Kr.		Kr.
1856	131,849	1866	247,853
1857	174,099	1867	246,410
1858	178,140	1868	251,083
1859	216,992	1869	243,550
1860	214,636	1869—70	251,122
1861	228,309	1870—71	290,986
1862	246,029	1871—72	299,638
1863	250,049	1872—73	320,727
1864	240,188	1873—74	355,935
1865	238,024	1874—75	554,485

	Kr.		Kr.
1875—76	713,004	1894—95	1,021,455
1876—77	939,022	1895—96	1,129,377
1877—78	925,097	1896—97	1,233,982
1878—79	905,134	1897—98	1,352,669
1879—80	818,862	1898—99	1,458,395
1880—81	850,930	1899—1900	1,562,999
1881—82	830,721	1900—01	1,514,212
1882—83	797,822	1901—02	1,389,300
1883—84	807,787	1902—03	1,498,651
1884—85	862,943	1903—04	1,590,935
1885—86	728,544	1904—05	1,597,005
1886—87	755,392	1905—06	1,742,491
1887—88	807,073	1906—07	1,831,866
1888—89	750,676	1907—08 (15 mån.)	2,424,121
1889—90	866,276	1909	1,610,754
1890—91	814,143	1910	2,103,964
1891—92	869,960	1911	2,381,423
1892—93	948,033	1912	2,434,065
1893—94	1,010,099	1913	1,643,338

Anm. Siffrorna äro avrundade till närmaste hela krontal. De hava för *kalenderåren* 1856—69 hämtats ur 1878 års kommittébetänkande ang. tillverkning och försäljning av brännvin. Därefter gälla de tillgängliga uppgifterna *försäljningsåren*, vilka först från 1909 sammanföllo med de förra. Källan har därvid varit den officiella statistiken: serien V n:r I—XXVIII i de äldre publikationerna, »Accispliktiga näringar» i de nyare.

En jämförelse mellan denna tabell och siffrorna i hushållningssällskapens räkenskapssammandrag ger till resultat, att högst betydande divergenser förekomma i många punkter. I huvudsak äro de beroende på skillnaden mellan försäljnings- och kalenderår samt på att beloppen delvis utanordnats till sällskapen först året efter det, till vilket de hänföra sig. Verkliga olikheter saknas dock ingalunda. Då sällskapens uppgifter i åtskilliga andra avseenden visat sig bristfälliga, hava de officiella siffrorna utan vidare tillerkänts vitsord. Den bild, som de lämna, måste under alla förhållanden i stora drag vara fullt riktig.

Litteraturförteckning.

A. Officiella handlingar m. m.

(utom kommittébetänkanden).

Riksens ständers protokoll 1809—66. (Cit. resp.: Ad., Pr., Bg., Bd.)

Riksdagens kamrars protokoll 1867—1923. (Cit. resp.: FK, AK.) (Motioner däremot citeras t. ex. AK *n:r* 37).

Bihang till riksdagarnas protokoll 1809—1923. [Cit.: prop. (Kungl. Maj:ts proposition); KU (konstitutionsutskottets), SU (statsutskottets), Bev U (bevillningsutskottets), BU (bankoutskottets), LU (lagutskottets), ABEU (allmänna besvärs- och ekonomiutskottets), JU (jordbruksutskottets), Särsk. U (särskilda utskottets), TU (tillfälliga utskottets memorial eller utlåtande).]

Kongl. Maj:ts och Riksens Kammar-Collegii underdåniga berättelse, rörande allmänna hushållningens tilstånd i riket, til den 21 augusti 1772, uti de delar, som til detta Kongl. Collegii inseende och befattning höra. (Sthlm 1776.)

Modée, R. G., Utdrag utur alle ... publique handlingar, placater förordningar, resolutioner och publicationer, ... III. (Sthlm 1749.)

von Schwerin, F. B., Författningar rörande banko-verket i sammandrag och med anmärkningar. (Sthlm 1828.)

Svensk författningssamling 1825—1923. (Cit.: SFS.)

Sveriges landtbruksförvaltning. En systematiskt ordnad samling af gällande författningar angående landtbruket (och fisket), utgifven af Fr. Egerström. I—VIII. (Norrköp. 1896—1912.) (Cit.: Egerström.)

Kongl. svenska landtbruksacademiens annaler 1813—21. — Kongl. svenska landtbruksakademiens handlingar 1827—40. — Handlingar rörande landtbruket och dess binäringar, utgifne

af kongl. svenska landtbruksakademien 1841—59. — Ny följd 1862—76, (jämsides med) Kungl. landtbruksakademiens tidskrift. — Kungl. landtbruksakademiens handlingar och tidskrift 1877—1914. (Cit.: LA:s handl.)

Berättelser för åren 1886—88 rörande (bl. a.) hushållningssällskapen, till statsrådet och chefen för kongl. civildepartementet afgifna af kongl. landtbruksakademiens förvaltningskommitté. (För tidigare år tryckta i LA:s handl.) — Berättelser för åren 1889—99 rörande (bl. a.) hushållningssällskapen, ... afgifna af kongl. landtbruksstyrelsen (för 1894—99 ingående i dess Meddelanden). — Kungl. landtbruksstyrelsens underdåniga berättelser för åren 1900—1914. (Cit.: LÅB.)

Landtbrukets främjande genom statsförvaltningen. Redogörelser (för femårsperioder) af kungl. landtbruksstyrelsen. I—IV. (1890—1909.) (Meddelanden n:r 19, 68, 101, 160, 161.) (Cit.: FÅB.)

Möten med hushållningssällskapens ombud 1869—1914. (Cit.: LRD.)

Berättelser öfver allmänna svenska landtbruksmötena 1846—1911. (Tjugoen stycken.)

Meddelanden från Kungl. Jordbruksdepartementet 1—33. (Sthlm 1900—1915.)

Förhandlingar och förslag rörande tillvägabringandet af en statistik öfver Sveriges jordbruk. (Sthlm 1861—65.) (Bih. till band I och II av Statistisk tidskrift.)

Sveriges officiella statistik. (Olika serier.)

B. Kommittébetänkanden

(i kronologisk följd).

Underdånigt betänkande och förslag rörande inrättandet af ett statistiskt embetsverk, afgifvet den 18 juni 1856 af dertill [*1854*] i nåder förordnade komité. (Sthlm 1856.)

Underdånigt betänkande angående Sveriges ekonomiska och finansiela utveckling under åren 1834—60. Afgifvet den 9 februari 1863 af särskildt i nåder [*1858*] förordnade komiterade. (Sthlm 1863.)

Underdånigt betänkande angående ordnandet af veterinärväsendet . . . af dertill (*1863*) i nåder förordnade komiterade. (Sthlm 1865.)

Underdånigt betänkande angående stuteriväsendet, afgifvet den 17 december 1869 af dertill (*1868*) förordnade komiterade. (Sthlm 1870.)

Underdånigt betänkande och förslag angående veterinärväsendets ordnande, afgifvet den 5 december *1874* af (samma år) i nåder förordnade komiterade ... (Sthlm 1875.)

Underdånigt betänkande med förslag till författningar angående tillverkning och försäljning af bränvin, afgifvet af dertill (*1877*) af Kongl. Maj:t förordnade komiterade den 20 december 1878. I—III. (Sthlm 1878—79.)

Skatteregleringskomiténs (av *1879*) underdåniga utlåtande och förslag (III) angående skatteförhållandena i riket. Afgifvet den 13 september 1882. (Sthlm 1882.)

Underdånigt betänkande angående organisationen af rikets landtbrukslärоverk, afgifvet af den härför (*1882*) af Kongl. Maj:t i nåder tillsatta komité. (Sthlm 1884.)

Betänkande och förslag angående kommerskollegiets indragning eller ombildning, afgifna den 12 mars 1884 af de enligt nådigt beslut den 2 november *1883* förordnade komiterade. (Sthlm 1884.)

Betänkande afgifvet den 18 nov. *1896* af (den s. å. tillsatta) komitén för utredning angående förändrad organisation af den centratrala myndigheten för ledning af landets hästväsende. (Sthlm 1896.)

Betänkande med förslag till förnyadt reglemente för den med statsmedel understödda hästpremieringen, afgifvet den 10 september *1898* af (samma kommitté). (Sthlm 1898.)

Underdånigt betänkande af den för utredning angående lämpliga åtgärder för främjande af den enskilda skogshushållningen af Kongl. Maj:t den 6 oktober *1896* förordnade komité. (Sthlm 1899.)

Betänkande, afgifvet den 18 maj 1900 af den för utredning angående ändrade grunder för den kommunala beskattningen i nåder (*1897*) tillsatta komité. (Sthlm 1900.)

Betänkande af den utaf Kongl. Maj:t den 10 juli *1899* tillsatta egnahemskomitén. I—II. (Sthlm 1901.)

Underdånigt betänkande afgifvet af (den *1901* tillsatta s. k. Norrlandskommittén.) I—VI. (Sthlm 1904.)

Statistiska kommitténs (av *1905*) betänkande. (3) Jordbrukstatistik. (4) Sveriges officiella statistik och dess allmänna organisation. (Sthlm 1908—10.)

Betänkande angående ordnande af den lägre landtbruksundervisningen afgifvet af den för ändamålet af Kungl. Maj:t den 14 juni *1907* tillsatta kommitté. I—II. (Sthlm 1909.)

Betänkande i fråga om åtgärder för främjande af landets häst-

afvel, afgifvet den 11 dec. 1911 af (*1909*) särskildt förordnade sakkunnige. (Sthlm 1911.)

Underdånigt betänkande afgifvet den 29 dec. 1911 af kommittén (av *1909*) för verkställande af utredning rörande statens, kommunernas, landstingens och hushållningssällskapens frigörande från ekonomiskt beroende af rusdrycksmedlen. (Sthlm 1912).

Nykterhetskommittén (av *1911*). III. Underdånigt utlåtande över rusdrycksmedelskommitténs betänkande och förslag .... (Sthlm 1913.)

Betänkande i egnahemsfrågan. Afgifvet den 14 oktober 1914 utaf de af chefen för Kungl. Jordbruksdepartementet (*1911*) tillkallade sakkunniga. I—III. (Sthlm 1914.)

Hemslöjdskommitténs (av *1912*) betänkande, avgivet den 10 december 1917. I—II. (Sthlm 1918.)

Betänkande angående åtgärder för åstadkommande av en förbättrad ullproduktion i Sverige, den 10 oktober 1916 avgivet av för ändamålet av Kungl. Lantbruksstyrelsen (*1915*) tillkallade sakkunniga. (Sthlm 1916.)

Betänkande rörande omorganisation av hushållningssällskapen med förslag till förordning angående ändrade allmänna grunder för hushållningssällskapens organisation m. m. samt hushållningssällskapens ekonomiska ställning och anslagsbehov, avgivet den 8 juni 1921 av särskilda av chefen för jordbruksdepartementet (*1918*) tillkallade sakkunniga. (Sthlm 1921.)

C. Monografier över enskilda sällskap.

Almquist, Joh. Ax., m. fl., Södermanlands läns kungl. hushållningssällskap 1814—1914. I—II. (Sthlm 1914.) (Cit.: Almquist.)

Andersson, Theophil, Värmlands läns kungl. hushållningssällskaps historia 1803—1903. (Sthlm 1903.) (Cit.: Andersson.)

Brandel, S., m. fl., Kronobergs läns hushållningssällskap 1814—1914. (Växjö 1914.) (Cit.: Brandel.)

Bring, Samuel E., m. fl., Uppsala läns kungl. hushållningssällskap 1815—1915. I—II. (Uppsala 1915—16.) (Cit.: Bring.)

Danström, Ludvig, m. fl., Hallands läns hushållningssällskap 1812—1912. Ett bidrag till Hallands utvecklingshistoria. (Halmstad 1912.) (Cit.: Danström.)

Fyhrvall, Oskar och Högwall, J. O., Gefleborgs läns kungl hus-

hållningssällskap 1814—1914. Minnesskrift. (Gävle 1914.) (Cit.: Fyhrvall.)

Gyllensköld, Th., Hallands kongliga hushållningssällskaps historik. I (allt utk.). (Laholm 1894.)

Hahr, August, m. fl., Västmanlands läns kungl. hushållningssällskap 1815—1915. (I—II.) (Uppsala 1915.) (Cit.: Hahr.)

Heden, Hjalmar, Västernorrlands läns kungl. hushållningssällskap 1805—1904. (I)—II. (Sthlm 1905—15.) (Cit.: (Heden.)

Hellström, Paul, Norrbottens läns hushållningssällskaps femtiårsberättelse för åren 1850—1900. (Luleå 1902.) (Cit.: Hellström.)

Hilldoff, E., Kalmar läns södra kungl. hushållningssällskap 1811—1911. Kort historik. (Kalmar 1911.) (Cit.: Hilldoff.)

Ihre, M. Fr., Berättelse om Gottlands läns nu femtioåriga hushållningssällskap. Uppsatt vid genomläsning af sällskapets protocoller och handlingar. (Visby 1841.) (Cit.: Ihre.)

Jonsson, J. V., m. fl., Örebro läns kongl. hushållningssällskaps historia 1803—1902 jämte öfversikt öfver landthushållningens utveckling inom länet under samma tid. I—II. (Örebro 1902). (Cit.: Jonsson.)

Kardell, S. J., m. fl., Jämtlands läns kungl. hushållningssällskap 1817—1917. (I—II.) (Sthlm 1917.) (Cit.: Kardell.)

Kjellén, Rudolf, m. fl., Skaraborgs läns kungl. hushållningssällskap 1807—1907. I—II. (Gbg 1907.) (Cit : Kjellén.)

Kopparbergs läns hushållningssällskap åren 1851—1900. (Falun 1901.) (Cit.: Kopparbergs.)

Mannerfelt, Otto och von Sydow, Kr., Älfsborgs läns hushållningssällskaps historia 1812—1912 jämte öfversikt af näringarnas utveckling inom länet före och under samma tid. II—IV (allt utk.). (Sthlm 1912—16.) (Cit. resp.: Mannerfelt II, von Sydow, Mannerfelt IV.)

Poignant, E., Föredrag vid Gotlands läns hushållningssällskaps hundraårsfest den 3 april 1891. [Bilaga till berättelsen om sällsk. verksamhet 1890 (Visby 1891).]

Sanne, Gunnar, Göteborgs och Bohus läns kungl. hushållningssällskaps historia 1814—1914. (Gbg 1917.) (Cit.: Sanne.)

Schött, H., Östergötlands läns hushållningssällskaps historia. I—II. (Linköping 1913—14.) (Cit.: Schött.)

Stjernquist, Olof, Stockholms läns hushållningssällskaps verksamhet åren 1847—1896. Arkivstudier. (Sthlm 1897.) (Cit.: Stjernquist.)

von Sydow, Kr., Se Mannerfelt, Otto.

Säve, Gunnar, m. fl., Jönköpings läns kungl. hushållningssällskaps

historia 1814—1913. I—III. (Jönköping 1914—17.) (Cit.: Säve.)
Tal och berättelse, uppläste vid kongl. wermländska hushållningssällskapets femtionde årssammankomst den 19 februari 1853. (Karlstad 1854.)
Wachtmeister, Hugo, Blekinge läns kungl. hushållningssällskaps historia 1814—1914. (Karlskrona 1914.) (Cit.: Wachtmeister.)
Virgin, W., Kort återblick på Stora Kopparbergs läns hushållningssällskaps verksamhet från dess stiftelse den 11 september 1850 till juli 1870. (Falun 1872.)

D. Diverse.

Aftonbladet 1886.
Ahlberg, E., Om landstingens och hushållningssällskapens verksamhetsområden (i Sveriges landstings tidskrift 1920, häfte 2).
Arkif för hushållningen och näringarna 1829.
Cygnæus, Gustaf, K. Finska hushållningssällskapet 1797—1897. (Åbo 1897.) (Cit.: Cygnæus.)
Egerström, Se under A: Sveriges landtbruksförvaltning.
Ehrenreich, J. E. L., Tankar om spannemåls- och matvarors brist, samt dess afhielpande igenom gode inrättningar och drift vid landtbrukets upodling. (Sthlm 1756.)
Ekelund, Josef, Hvilka verkningar hafva nötboskapspremieringarna hittills utöfvat på den svenska boskapsafveln och i hvad mån böra de fortfara i samma riktning? (i LA:s handl. 1901.)
Frykholm, N. Th., Svensk veterinärmatrikel. I—II. (Uppsala 1908—09.)
Om hushållningsnämnder. (Sthlm 1833.)
Juhlin Dannfelt, H., Kungl. Landtbruksakademien 1813—1912 samt svenska landthushållningen under nittonde århundradet. (I—II.) (Sthlm 1913.) (Cit.: Juhlin Dannfelt.)
Kjellén, R., Det moderna landstingets tillkomst (i Politiska essayer, III). (Sthlm 1915.)
Liljhagen, G., Några meddelanden rörande den svenska mejerihandteringen åren 1800—1900 m. m. (Medd. från landtbruksstyrelsen n:r 77.) (Sthlm 1901.)
Lundberg, R., Meddelanden rörande Sveriges fiskerier. I—II. (Sthlm 1883—88.)
Läsning i blandade ämnen, IV. (Sthlm 1800.)
Molin, A., Svensk egnahemspolitik. Några synpunkter och förslag. (Broschyrer utg. af nationalför. mot emigr. 3.) (Sthlm 1909.)

Molin, A., Jorden och folket. (Sthlm 1914.)
von Möller, P., Strödda utkast rörande svenska jordbrukets historia. (Sthlm 1881.)
Post- och Inrikes Tidningar 1851.
Reuterskiöld, C. A., Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt. III: 3. Korporations- och kyrkorätt. I. (Uppsala 1919.)
Rosenblad, M., Tal, om de i senare tider vidtagne allmänna författningar till jordbrukets uphjelpande uti fäderneslandet, hållet för Kongl. Vetenskaps-Academien, vid Praesidii nedläggande ... (1807).
Skogsvårdsföreningens tidskrift 1917.
Social tidskrift 1906.
Tidning för landthushållning, utg. af C. R. Wulff 1861.
Warburg, K., Johan Gabriel Richert. I—II. (Sthlm 1905.)

(De särskilda hushållningssällskapens intill år 1901 av trycket utgivna handlingar och övriga periodiska publikationer finnas förtecknade hos Juhlin Dannfelt, bil. 30, s. CLXXXIV—CLXXXVIII, och det har på denna grund ej ansetts motiverat att införa dem här, då förändringarna efter sekelskiftet äro föga betydande.)

Rättelser.

Sid.	65,	rad	4	nedifr.	*står*	all	*läs*	allt
»	76,	»	13	»	»	prinicipiell	»	principiell
»	77,	»	14	»	»	postitivt	»	positivt
»	92,	»	9	»	»	småbruken	»	småbrukaren
»	106,	»	3	uppifr.	»	staganden	»	stadganden
»	111,	»	10	nedifr.	»	åtsadkommen	»	åstadkommen

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 01 23 23 04 009 7